

c r e d o

evangélikus folyóirat | XXVI. évfolyam, 2020/2.

Credo – evangélikus folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XXVI. évfolyam, 2020/2.

Főszerkesztő: Zászkaliczky Zsuzsanna
Rovatszerkesztő: Papp Máté
Szerkesztőségi munkatárs: Isó M. Emese

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

Felelős kiadó: Antal Bálint

Felelős szerkesztő: Petri Gábor

Szöveggyongozó: Diószegi Rita

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Kurdi István

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: 317-5478, 486-1228, 20/824-5518; fax: 486-1229

E-mail: credo@lutheran.hu

Előfizetés egy évre: 3600 Ft. Fél évre: 1800 Ft.

Egy szám ára: 900 Ft.

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó
könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.)
és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben
(1052 Budapest, Deák tér 4.)

A Credo digitálisan is olvasható, előfizethető
a Luther Kiadó webáruházában.

Digitális előfizetés egy évre: 1800 Ft. Fél évre: 900 Ft.

Egy digitális lapszám ára: 450 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

ISSN 1219-6800

Kedves Olvasóink!

A Credo 2020/2., Trianon tematikájú száma ahhoz kíván némi támpontot nyújtani, hogy mind többet tudjunk meg nemcsak a számunkra gyászosan végződő béketárgyalásokról, hanem azokról a történelmi körülményekről, amelyek ide vezettek, illetve azokról a folyamatokról, közösségi vagy személyes történetekről, amelyek innen indultak.

A centenáriumi jegyében Kertész Botond és Lackner Pál történészek elősősorban azt mutatják be, hogyan hatott a határok átrajzolása evangélikus egyházunkra. Cikkeikben számokról, százalékokról írnak, de ezek nagyon is beszédes adatok: hogyan veszítettünk mi is területeket – velük egyetemeket, iskolákat, templomokat, gyülekezeteket, hogyan lettünk ötödikből harmadik legnagyobb népességű egyház, milyen arányok jellemzik a felekezetek továbbélését a döntés utáni országban.

Rendkívül érdekes és messzemenő tanulságai vannak annak az interjúnak is, amelyet Réthelyi Orsolya néderlandistával készített Stifner-Kóháti Dorotytya. A kutató – szélesebb, nemzetközi összefogásban – az 1920-ban indult hollandiai és belgiumi gyermekmentő akcióorozat összetett bemutatására vállalkozott. Különleges színfolt Regős László Pál cikke is a sport és a nemzeti érzés kapcsolatáról, melyből az olvasóközönség is megtudhatja, mi is volt a magyar foci történetében az „egyiptomi csapás”.

Új lapszámunkban folytatjuk az Amerikában élő Gombocz István nagy ívű tanulmányát Eginald Schlattnerrel, aki nemcsak az egyik utolsó százsz lelkes Romániában, hanem egyfajta kettős kisebbségi lét nemzetközi híró írója is. Papp Máté pedig két – szintén erdélyi vonatkozású – cikket jegyez: egy esszét Szilágyi Domokos *Harangoznak Monostoron* című verséről, valamint egy interjút a nemrégiben elhunyt, három nyelven író, besorolhatatlan kolozsvári gondolkodóról, Bréda Ferencről.

Szűkebb vagy tágabb értelemben az évfordulóhoz köthetők a *Szemle* rovat írásai is: három irodalmi és egy tanulmánykötet, illetve egy gödöllői operett-előadás ihletésében.

A szerkesztők

A borítón a gyermekvonattal a Keleti pályaudvarról Hollandiába induló magyar gyermekek láthatók. A kép forrása: BTM Kiscelli Múzeum. Ltsz.: 13156-28

A 2. oldalon látható alynomathoz felhasznált fotót Petrőczy Éva, a 27. oldalon láthatót Zászkaliczky Zsuzsanna készítette.

Hét betű

Talán nincs a magyar történelemnek még egy olyan eseménye, amely ennyire húsba vágó, szívbe markoló, és amely szinte néhány nap alatt ennyire nagy tömegeket érintett volna, mint a határok átrajzolása 1920-ban. Sokan emlékszünk arra az elfojtott hangra, amelyen szüleink beszélgetéseiből az *ötvenhat* és a *Trianon* szavak kiszűrődtek; de a „Nem, nem, soha” üzenetét sem kiírva, sem Nagy-Magyarországot autójukra matricázva nem közvetítették. Más utat választottak.

Rokonaink éltek Csehszlovákiában. Nagymamám történetéből már gyerekként nagyon sokat megértettünk Trianonról is. Míg a nagytarcsai kántortanító nyolc éves kislánya a nyarat Korponán töltötte a keresztanyjánál, a cseh hadsereg bevonult a Felvidékre, elzárva ezzel előle is a hazafelé vezető utat. A kis Manczikának nagyon jó dolga volt a szerető rokonoknál, de szlovák iskolába kellett járnia, aminek következményeként a tanév végén érte utazó édesanyját szlovákul köszöntötte.

Igorral, a rendkívül helyes sokad-unokatestvérünkkel egyszer kiskamaszként találkoztunk Pozsonyban. Német szavakat pötyögve próbáltunk kommunikálni.

A soknemzetiségű, déli határfaluban, gyermekkorunk helyszínén talán nem láttuk az összefüggést a falu 1919 és 1921 közötti szerb megszállása és Jugoszlávia közelsége között. Tudtunk a baranyai háromszögben élő „kinti” magyarokról, ám ebben számunkra nem volt semmi különleges, hiszen nekünk is voltak szerb osztálytársaink.

Nem átlagos történet édesapám első piros útlevélének megszerzése sem (1965), amellyel új korszak köszöntött az életébe: az erdélyi utaké és barátságoké. Hány képeslapot hozott a posta a brassói Fekete templomról azzal a szöveggel, hogy „Gyermeinknél beléssel megérkezett”! Vekerdy lapját ugyanis *Evangelikus Élettel* vagy *Leleképíztórral* „bélelve” adta postára. Sokan emlékszünk az *Ésbe* vagy egyházi újságba csomagolt cipőinkre (így juttattuk magyar betűhöz az erdélyieket), a csempészárúként kivitt Bibliákra, írógépre, olvasókönyvre, persze a szappan, a gyógyszer, a margarin mellett. És hányunk polcán ott vannak még a Kriterion kiadványai, Illyés Kinga lemezei, Sütő András, Kányádi, Szilágyi Domokos kötetei!

Olyan túlradó volt az örömünk a romániai forradalom hírére! Ma is fel tudjuk idézni, mi játszódott le bennünk azokban a történelmi pillanatokban. Végre nyíltta, nyilvánossá lett összetartozásunk. Ma, a száz éves évfordulón sem lehet az az üzenet, hogy „Adjátok vissza a hegyeimet!”, az erdőimet, a városaimat, a gótikus templomaimat, a forrásaimat, a fürdőimet. Nem. Egyetlen követelésünk a normalitás legyen. A nemzetiségi önrendelkezés, az anyanyelvhasználat széles körű lehetősége, az oktatás szabadsága, a történelem – ahogy a szlovák kormányfőtől hallottuk a napokban –, a közös történelmünk meg nem hamisítása. Összetartozásunk.

Nem tudom megállni, hogy ne idézzek végül Schiffer András volt országgyűlési képviselő aktuális Facebook-bejegyzéséből: „Trianon nem egyik vagy másik oldal, hanem az egész nemzet tragédiája. Trianon nem nemzetárulás eredménye, bár kétségtelenül forrása későbbi nemzetárulásoknak. [...] Száz éve Trianon minden magyarnak fáj – politikai oldaltól, vallástól, származástól függetlenül. Azért fáj mindenkinek, mert nem pusztán területeket veszített az ország, nemcsak nemzettársainkból lettek határon túliak s egyúttal elnyomottak, hanem a nemzetet közösségé kovácsoló évezredes emlékezet és kultúra fontos gyökerei kerültek idegen fennhatóság alá. [...] Tíz éve arra gondoltam, amikor gombot nyomtam: a nemzeti összetartozás napja azt tudja felmutatni, ami a Kárpát-medence határokkal felszabdalt – akármilyen oldali, világnézeti – magyarságát és magyar örökségét összeköti, mert mi így tudjuk önazonosságunkat a globalizáció sodrában megőrizni.”

Zászkaliczky Zsuzsanna

Solymár
Péter

Mi történik velünk?

„Megadatott a kegyelem:
miközben minden áll és hallgat,
egyedül az öröklét működik.”
Pilinszky János: *Kegyelem*

Pilinszky János *Kegyelem* című versével feliratozta térplasztikájának horgonymotívumát Detkovics Anikó szobrászművész, amelyet az elmúlt hetekben kivitelezett Újpesten, az evangélikus templom melletti parkban. Az alkotás napjai éppen a karantén idejére estek: húsvétól pünkösdig fúrta-faragta és csiszolta a reménység horgonyát, a szeretet pitvarát és a hit keresztjét. A lehulló mészködarábok, az erényeket összekötő ív vonulatai újabb és újabb kihívások elé állították a művészt, aki nap mint nap találónak és inspirálónak érezhette a költő üzenetét. Ezzel együtt az alkotásban is megtapasztalhatta az öröklét kegyelmét, hiszen nem egyszerű áthidalni a szív pitvarainak lüktetését, hogy a zárókő minden oldalról egyenlő nyomást kapjon. A kereszt égre mutató „tekintete” is alapos előkészületeket igényelt, és a horgony földből kiemelkedő indulása is teremtő feladatot jelentett. Az

„ A csoda pünkösd dimenziója bátorít bennünket, ahol szél és tűz, szó és ismeret hirdeti: Isten Szentlelke eleven egyházat teremt akkor, amikor Krisztus megígérte. A félelemmel szemben a bátorság, a szégyennel szemben a határozottság adatik az apostoloknak. Mert a pünkösd tűz erőt és dinamizmust ad ott, ahol erőtlenség és gyengeség az ember osztályrésze. ”

alkotás befejeződött, s most már kőbe vésve hirdeti jelkép és szó, alkotói szándék és tervezői akarat: megadatott a kegyelem! A versek gondolatait pedig bibliai bizonyosság zárja a kereszt horizontális üzenetével: „*Én vagyok a világ világgossága...*” (Jn 8,12)

A Lélek ihlete nem csak alkotásra hívott, a világ leállásában sokan elgondolkodtak az idők jelein, választ keresve arra az egyszerű kérdésre: mi történik velünk? A próbatételekben való helytállást Ézsaiás próféta könyvének 28. fejezetében egy példázat illusztrálja, amely a szántóvető feladataiban többet lát, mint mezőgazdasági elveket. Isten munkálkodásában mindinkább azt éli meg a próféta, hogy mindenki személy szerint kerül próbatétel elé. A példázat láttelepe ugyanakkor azt is sugallja, hogy Isten tudja, mit mér az emberre, ezzel pedig nekünk is választ ad az idők jeleire: „*Csodálatos a terve, hatalmasan hajtja végre.*” (Ézs 28,29) Hiszen a csoda és a hatalom isteni és emberi vonzásában keressük mi is a válaszokat életünk kérdéseire karanténbezártságunkban vagy a veszély elmúltával az újrakezdés lehetőségében. A hatalom bezártságba utasító lendülete életünk minőségével is szembesíthet bennünket: sokan fájdalommal és feszültséggel telve élték meg a magányt, de sokak számára lett lelki megelevenedés a pünkösd előtti kényszerű böjt.

A csoda pünkösd dimenziója bátorít bennünket, ahol szél és tűz, szó és ismeret hirdeti: Isten Szentlelke eleven egyházat teremt akkor, amikor Krisztus megígérte. A félelemmel szemben a bátorság, a szégyennel szemben a határozottság adatik az apostoloknak. Mert a pünkösd tűz erőt és dinamizmust ad ott, ahol erőtlenség és gyengeség az ember osztályrésze. Ez a tűz már nagyon is látható, és valóságos az a kegyelem is, hogy az ereje nem önkény, mert a rész az egész hordozója. Az egységből szétoszló lángsugarak láttatják az egészet, de fölöttünk van az az egyéni láng, amely nekünk adatott. Ebben élhetjük meg pünkösd ökumenéjét, hisz az egész lakott földünk Isten

munkálkodásának színtere, ezért minden ember felelős a másikért. A küldetés azonban nem görcs és feszültség gátlása, hanem – Reményik Sándor szavaival élve – az az öröm és bizodalom lehetősége, amelyben a fölindulás „a lángot nem bírta eltemetni”. Ez lehet ma is erőforrásunk, mert Isten csodája a bezártságban is munkálkodik, ugyan nem feltétlenül úgy, ahogyan azt mi gondoljuk: én sem hinném, hogy a kihívások és virtuális találkozások, online istentiszteletek és YouTube-megtekintések lesznek azok, amik a csodát igazolják, de hiszem és vallom, hogy az öröklét misztériuma bezártságunkban is kegyelmével látogat meg bennünket, akár új lehetőségek és eszközök használatával.

Csodálatos tervében láthatjuk, hogy a Lélek népek és nemzetek kiengesztelését munkálja. Ez a nemzeti egység különös aktualitással szólít meg bennünket az idei esztendőben, amikor a trianoni diktátum százéves évfordulójára emlékezünk. Milyen lélekkel állunk meg az emlékezésben, milyen szívvel hallgatjuk a konduló harangokat? Pünkösöd hetében a megszokott, régi sablonokat elhagyva valami újat kíván az Úr az emlékezésünkben is. Az öröklét munkálkodása által bízhatunk a népek Krisztusának ígéretében: „...az ő nevében reménykednek majd a népek.” (Mt 12,21) A trianoni évforduló kapcsán személyes sorsok és költői üzenetek, felvidéki városok és erdélyi fenyesek jelennek meg lelki szemeink előtt; megérkezés ez egy távoli család vacsoraasztalához, ahol az emberi méltóság és becsület különös példáit tapasztaljuk. A történelmi mondák és elbeszélések a múlt tengeréből jelen való élménnyé teremődnek az elbeszélők bizonyossága által, úttalan utak templomai, valamint a zsáklalvak fájdalmas magánya egyszerre hirdetik Tamási Áronnal és Sütő Andrással: „azért vagyunk a világban, hogy valahol otthon legyünk benne”, „azért vagyunk a világban, hogy a szavainknak valahol helyet teremtsünk benne.”

Otthon lenni és a szavaknak helyet teremteni nem csupán kulturális és politikai felelősség, hanem apostoli küldetés is, amely a Lélek érkezéséről szóló bibliai hagyományban kap különös elhívást. Pilinszky János idézett versében a kegyelem áldását az otthon lámpafényénél élhetjük meg. „Van időnk hosszan üldögdélni az asztalon pihenő lámpafényben” – legyen nekünk otthonunk és lelki közösségünk, ahol még akkor is az öröklét hírnökei lehetünk, mikor egyébként minden áll és hallgat.

” A trianoni évforduló kapcsán személyes sorsok és költői üzenetek, felvidéki városok és erdélyi fenyesek jelennek meg lelki szemeink előtt; megérkezés ez egy távoli család vacsoraasztalához, ahol az emberi méltóság és becsület különös példáit tapasztaljuk. (...) Otthon lenni és a szavaknak helyet teremteni nem csupán kulturális és politikai felelősség, hanem apostoli küldetés is, amely a Lélek érkezéséről szóló bibliai hagyományban kap különös elhívást. ”

Solymár Péter az Újpesti Evangélikus Egyházközség lelkésze.

Petróczi Éva

Április

„Április, a kegyetlen...”

T. S. Eliot: Átokföldje (Vas István fordítása)

Április, a kegyetlen,
ez itt a szelíd,
magyar változat,
az APRIL IS THE CRUELLEST MONTH –
ezerszer brutálisabb.

Hogy szerettelek, április;
nálunk a születés hava,
első napján jött a világra
bohém és kisiújs apám, Károly,
a mikroszkópok bajnoka,
és komoly dédapám, Gyula.

Dobostortás és jácintcsokros hónap,
aprócska testem hetedik napodon
köszönt a déli harangszónak.

Április itt és most:
nem egyszerűen kegyetlen,
hanem a LEGKEGYETLENEBB.
Betelt a baljós elioti jóslat.

„Ó, terjeszd ki, Jézusom,
oltalmazó szárnyad...”,
s végtelen kegyelmedet.

2020. március 30-án

Egy sebesült...

Egy sebesült, szomorkás,
női arc néz szembe velem.
Ő az egyetlen társam,
ebben a keserves
szobai napozásban.
Dallamok lappangnak
girlandos, szélfúttá hajában.

Fríz, dombormű, esetleg?
Édes mindegy.
Most látom, jobban körbenézve,
négy él velünk
a hétből összesen,
három lezuhant, talán lepergett.

Nehéz eldönteni,
hogy valóság,
vagy álom.
De hívogat az ötvenhatos
golyók lyuggatta,
régiregiri házon.

Neve nincs, soha nem volt,
hisz a császári és királyi idők itt ragadt,
szépséges gyártmánya csak.

Budapesten, 2020. április 8-án

Az evangélikus Trianon számokban

Kertész
Botond

A magyarországi evangélikusok trianoni veszteségeiről több adat is megjelent különböző publikációkban. Ezek az adatok a legtöbb helyen részlegesek, többször ellentmondásosak, ezzel együtt szinte soha nem derül ki, hogy az „ország”, illetve az „evangélikusokon” pontosan mit is értenek az egyes szerzők. Trianon százéves évfordulóján igyekeztünk összeszedni a legfontosabb és a lehető legpontosabb adatokat – tisztázva, hogy pontosan mit is értünk a fentebbi országfogalmon, felekezeti entitáson, és hogy milyen forrásokra támaszkodunk ez ügyben.

Az Osztrák–Magyar Monarchia területén 1914-ben négy, egymástól független evangélikus egyház működött, közülük három a Magyar Királyság területén (STIFNER-KÖHÁTI 2020). Legkésőbb a boszniai evangélikus egyház alakult meg, amelynek néhány száz fős számai azonban nem – vagy csak külön feltüntetve – szerepeltek a népszámlálási adatokban. Az evangélikusok döntő többsége két „történelmi” evangélikus egyházban élt: az erdélyi szászok az Ágostai Hitvallású Evangélikus Országos Egyház Magyarország Erdélyi Részein (Evangelische Landeskirche Augsburgischer Bekenntnisses in den Siebenbürgischen Landesteilen Ungarns) elnevezésű, illetve a mai Magyarországi Evangélikus Egyház jogelődje, a Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházegyetem szervezetében. E két, szervezetenként egymástól teljesen független evangélikus egyház

Az egykori eperjesi evangélikus kollégium épülete. Fotó: Szőnyi István

különálló intézményeket tartott fenn, és a gyakorlatban is alig-alig volt egymással kapcsolatuk. A trianoni veszteségekről beszámoló publikációk legnagyobb részében az erdélyi szász evangélikusok is szerepelnek, amit mi nem tartunk indokoltnak. Velük együtt volt az evangélikusok lélekszáma 1910-ben egymillió-háromszáznegyvenezer, és 6,4 százalék volt a felekezeti arányuk (BALOGH–GERGELY 1992, 162. o.). Figyelembe vettük Horvátország adatait, mert itt is voltak működő evangélikus gyülekezetek a magyarországi evangélikus egyház keretein belül.

A „trianoni Magyarország” megjelölés sem teljesen pontos, amikor a felekezeti arányokat mutatjuk be. A soproni népszavazás (1921. december 14–16.) ugyanis több evangélikus egyházközséget is érintett. Az alábbi táblázatokban ezeket a gyülekezeteket is a Magyarországnál maradó evangélikusokhoz számítottuk.

Első táblázatunkból (HEGEDŰS 1913, 251. o., BALOGH–GERGELY 1992, 165. o.) az derül ki, hogy az evangé-

likusok a trianoni döntés relatív „nyertesei” voltak – az össznépelességben belül ugyanis megemelkedett az arányuk. Az is látszik, hogy ez a nyereség a görögkatolikusok és az ortodoxok kárára következett be – Csonka-Magyarország evangélikussága a katolikusokéhoz és főleg a reformátusokéhoz képest jelentősen vesztett a súlyából. Főleg a református–evangélikus arány romlásának lettek messze ható következményei: a két protestáns felekezet közötti szoros együttműködés többek között ennek hatására lazult meg a két világháború közötti időszakban.

Felekezeti arányok

	Római katolikus	Görögkatolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Ortodox	Izraelita
1910	10 888 000	2 025 000	2 621 000	1 118 000	74 000	2 987 000	932 000
	52,1%	9,7%	12,5%	5,3%	0,3%	14,3%	4,5%
1921	5 096 000	175 000	1 670 000	538 000	6 200	51 000	473 000
	63,9%	2,2%	21%	6,7%	0,1%	0,6%	5,9%

Magyar zászló darabja Besztercebányáról. Az evangélikus gimnázium elüldözött diákjai csempészáruként, testükre csavarva hozták át az új határon, 1920 után. Evangélikus Országos Múzeum, Ifsz.: I.2018.119.1.

Az evangélikus egyház lélekszámát, gyülekezeteit, lelkészeit, tanítóit ért veszteséget több forrás felhasználásával tudtuk táblázatba rendezni. A Dunáninnyi és Tiszai Egyházkerület 1920-ban tartott közgyűlésein hangzottak el adatok az elvesztett hívek, gyülekezetek, valamint lelkészi és tanítói státuszok számáról (*Dunáninnyi közgyűlés*, 22. o. ; *Tiszai közgyűlés*, 11. o.). A Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke jelentésében a lélekszámban és a gyülekezetek számában megmutató veszteségekről számolt be 1920 végén (*Bányakerületi közgyűlés*, 9. o.). A jegyzőkönyvek adatai pontosításra szorultak – a dunáninnyi és a bányakerületi jelentések sem a Trianon előtti lélekszámban, sem az anyagyülekezetek számában nem egyeztek az 1912–13-as névtárban találhatóakkal. Ezért élnünk kell a gyanúval, hogy esetleg az elvesztett gyülekezetekre vonatkozó adatok sem pontosak – ezek ellenőrzésére további alapos levéltári kutatásra lenne szükség. A dunántúli adatokat az 1912–13-as egyetemes névtárból tudtuk rekonstruálni, számba véve a határon túlra került gyülekezeteket, lelkészi és tanítói státuszokat, valamint a gyülekezeti lélekszámokat (HEGEDŰS 1913, 112–162. o.). A Bányai Egyházkerületből hiányzó, lelkészekre és tanítókra vonatkozó adatokat KARNER Károly statisztikai tanulmányából (1931, 73. o.) tudtuk pótolni oly módon, hogy a teljes egyházra vonatkozó számok segítségével a bányai kerületi adatokat is rekonstruáltuk. A tanítók létszáma a legpontosatlanabb, mert arra vonatkozóan KARNER tanulmányában csak az 1927–28-as tanévre vonatkozó adatokat találtuk meg (1931, 78. o., *XXXIV. táblázat*); ezenkívül nem tudjuk, hogy hány új tanítói állás keletkezhetett vagy szűnhetett meg 1921 és 1927 között az evangélikus egyházban.

A legfeltűnőbb adat az, hogy az intézményrendszerében (a gyülekezetek, a lelkészi és a tanítói státuszok) arányát tekintve többet vesztett az evangélikus egyház, mint a lélekszámban. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a legnagyobb lélekszámú budapesti, illetve a szintén igen népes alföldi gyülekezetek az úgynevezett Csonka-Magyarország területén maradtak. A tíz legnagyobb

gyülekezetből nyolc maradt a határokon belül (a nyolcadik helyen lévő Miava és a kilencedik legnagyobb, Pozsony kerültek Csehszlovákiába) (HEGEDŰS 1913, 255. o.). Az egyházkerületi arányok teljesen felborultak – a legtöbbet veszítő Tiszai Egyházkerület a megszűnés szélére került. Lélekszámban és arányaiban nem volt sokkal rosszabb a Dunáninneri Kerület helyzete; a mindössze tizenöt megmaradt gyülekezet szinte egy egyházmegyéhez is kevés volt.

Evangélikus gyülekezetek, lelkészek, tanítók

	Lélekszám (ezer)		Anyagyülekezet		Lelkész		Tanító	
	1912	1921	1912	1921	1912	1921	1912	1921
Bánya	470	250 (53%)	159	64 (40%)	217	92 (42%)	463	214 (46%)
Dunáninnen	211	39 (18%)	165	37 (22%)	184	37 (20%)	333	72 (20%)
Dunántúl	238	215 (90%)	160	124 (78%)	187	149 (80%)	434	376 (87%)
Tisza	199	34 (17%)	173	15 (9%)	188	18 (10%)	352	36 (9%)
Összesen	1118	538 (48%)	657	240 (37%)	776	296 (38%)	1582	698 (44%)

A magyarországi evangélikusok méltán voltak büszkéek kiterjedt oktatási hálózatukra: az 1892–93-as tanévben a felekezetek által fenntartott középiskolák tizennyolc százaléka volt evangélikus – ebben az adatban az erdélyi századok által fenntartott iskolák is szerepelnek (BALOGH-GERGELY 1992, 213. o.). A középfokú és a felsőoktatás veszteségeit az 1912–13-as egyetemes névtár adatai alapján állítottuk össze (HEGEDŰS 1913, 56–59., 106–108., 163–167., 219–227. o.). Az adatokból az látszik, hogy az oktatási intézmények számában elszenvedett veszteség arányaiban szinte teljesen megegyezik a gyülekezetek számában bekövetkezéssel. Fontos azonban megemlítenünk, hogy az eperjesi, a pozsonyi és a soproni lelkészképző intézményből csak az utóbbi maradt Magyarországon. Az egyházkerületeket összehasonlítva is feltűnnek az aránytalanságok: a Dunáninneri Egyházkerület valamennyi felsőbb iskolája, a tiszai intézményeknek pedig a kilencvenhárom százaléka került a határokon kívülre. Abszolút számokban a Tiszai Egyházkerület vesztesége a legnagyobb: tizenhárom intézmény – a patinás eperjesi kollégiumon, a tanítóképzőn és a polgári iskolán kívül elsősorban a cipszer városok polgári iskolái jelentették a veszteséget.

Evangélikus középfokú és felsőoktatási intézmények

	Főiskola		Gimnázium		Tanítóképző		Polgári		Összesen	
	1912	1920	1912	1920	1912	1920	1912	1920	1912	1920
Bánya			5	4	1	1	2	2	8	7 (88%)
Dunáninnen	1	0	2	0	1	0	1	0	5	0 (0%)
Dunántúl	1	1	3	2	2	1	1	1	7	5 (71%)
Tisza	1	0	6	1	1	0	6	0	14	1 (7%)
Összesen	3	1	16	7	5	2	10	3	34	13 (38%)

Trianon után száz évvel érdemes egy kicsit tovább is tekintenünk. Az evangélikus egyházi élet két világháború közötti fejlődése, virágzása külön tanulmányt – akár monográfiát is – érdemelne. Utolsó táblázatunk adatait az 1940-es egyetemes névtárból állítottuk össze; a gyülekezetek és iskolák közül a mai országhatárokon belülieket vettük figyelembe, hogy a belső fejlődés adatai váljanak összehasonlíthatóvá. Az országos intézmények között egyházi egyesületeket,

szociális intézményeket találunk, köztük három diakonisszaegyesületet (Győr, Budapest, Békéscsaba) és két nép-főiskolát (Nagytarcsa, Sárszentlőrinc) (SZABÓ 1940, 167–170. o.). Az újságok között ifjúsági, teológiai, hitbuzgalmi, valamint tanítóknak és lelkészeknek szóló lap is szerepel, a magyar nyelvűek mellett egy-egy német és szlovák tétellel (SZABÓ 1940, 171–173. o.). Az adatokból az is kiolvasható, hogy nemcsak mennyiségi emelkedés, hanem elsősorban minőségi változás történt az egyházban – bár a gyülekezetek figyelemre méltó gyarapodása mellett a felsőbb iskolák száma visszafogottabban emelkedett (SZABÓ 1940, 158–166. o.). Az egyéb intézmények és a sajtó robbanásszerű fejlődést járt be húsz év alatt.

Gyülekezetek, iskolák, intézmények, sajtó, 1920–1940

	Anyagyülekezet	Felsőbb iskola	Intézmény	Periodika
1920	240	13	3	3
1940	293	17	13	15

Az e táblázatban megjelent adatokhoz még egyet érdemes hozzáfűznünk: hatvannégy evangélikus templomot szenteltek fel a két világháború között. (Az adat rendelkezésemre bocsátását köszönöm Harmati Béla Lászlónak.) A türelmi rendeletet követő évtized (1780–1790) után tehát ez az a korszaka egyházunknak, amikor a legtöbb templom épült.

Felhasznált irodalom

- Bányakerületi közgyűlés = A Bányai Ágost. Hitv. Ev. Egyházkerület 1920. október 7-én Budapesten tartott közgyűlésének jegyzőkönyve.* Ifj. Kellner Ernő Könyvnyomdája, Budapest, 1920.
- Dunáninnyi közgyűlés = A Dunáninnyi Ág. Hitv. Evang. Keresztyén Egyházkerület 1920. évi október hó 21-én Székesfehérvárott megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.* Ifj. Kellner Ernő Könyvnyomdája, Budapest, 1920.
- Tiszai közgyűlés = A Tiszai Ágost. Hitv. Evang. Egyházkerület 1920–1925. évi közgyűléseinek összefoglalt jegyzőkönyvei.* Jóna Elek Könyvnyomdája, Nyíregyháza, 1926.
- BALOGH Margit – GERGELY Jenő 1996. *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1922. Adattár.* Szerk. Glatz Ferenc, Burucs Kornélia. MTA Történettudományi Intézet, Budapest. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak)
- HEGEDŰS János (szerk.) 1913. *Az ág. hitv. ev. egyház Egyetemes Névtára.* Budapest.
- KARNER Károly: *Felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában.* Debrecen, 1931. (Theológiai Tanulmányok 14.)
- STIFNER-KÖHÁTI Dorottya 2020. Átrajzolt térképek. 1920. június 4. következményei egyházunkban. Interjú Lackner Pállal. *Evangélikus Élet*, május 21.
- SZABÓ József (szerk.) 1940. *A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem névtára.* Baross Nyomda, Győr.

Kertész Botond történész az ELTE BTK-n levéltár és történelem, az EHE-n hittanár szakon végzett. Az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájában szerzett PhD-fokozatot. Szakterülete a magyarországi evangélikusok története a 19–20. században. Jelenleg az Evangélikus Országos Múzeum tudományos főmunkatársa és az Evangélikus Országos Gyűjtemény tudományos titkára. Rendszeresen végez kántori szolgálatot Kistarcsán és Gödöllőn, a fői kántorképző nyári tanfolyamainak közreműködője.

Trianon

Lackner
Pál

A magyarországi evangélikusság szórványosodásának fordulópontja

1.

Az első világháborút lezáró békekötések közül – az érintett evangélikus egyházak életének alakulását tekintve – egyik sem hozott olyan radikális változást ránk nézve, mint Trianon. (A második világháború következményei közt találhatunk hasonlót, sőt olyan is akad, amely – nemzetiségi okok miatt – egyik-másik evangélikus közösség végét jelentette.)

Vannak közismert, az idei esztendőben eleget emlegetett számok területi, személyi, gazdasági veszteségekről, stratégiai átrendezésekről. A közösségek identitását helyi szinten talán nem mindig befolyásolta a győztesek által diktált béke, de megyei szinten már érződött az átrendezés. A határokon belül mindössze tíz olyan vármegye maradt, amely nem szenvedett területi veszteséget; közülük több – például Békés – hirtelen az ország szélére került, miközben megyeszékhelyek (Gyula, Sopron, Sátoraljaújhely) váltak határvárosokká. Az eddig természetesnek tekintett gazdasági kapcsolatok és közlekedési útvonalak megszűntek, jól prosperáló városok vonzáskörzetük elcsatolásával vákuumba kerültek.

A trianoni békeszerződés területi és demográfiai következményei, 1920.
Nagy Béla térképe, Cartographia, Budapest. Forrás: 3szek.ro.

Az 1910-ben tartott népszámlálás adatai szerint Magyarországon a felekezeti arányok a következők voltak (százalékos eloszlásban):¹

Felekezet	Magyarország	Horvátország
Római katolikus	49,3	76,1
Görögkatolikus	11,0	0,7
Református	14,3	0,7
Evangélikus	7,1	1,3
Ortodox	12,8	24,9
Unitárius	0,4	0
Izraelita	5,0	0,8
Egyéb	0,1	0

Ezzel az evangélikusság a Magyar Királyságban (országosan) az ötödik helyen állt. Az egyetlen vármegye, ahol ekkor még abszolút többségünk volt – Brassó –, a határon kívülre került; Békés, Nagyküküllő, Turóc, ahol relatív többséggel számolhattunk – azaz az evangélikusság a legnagyobb vallási közösségként volt jelen, de nem haladta meg az ötven százalékot –, egy kivétellel szintén elcsatolt területté váltak.

A megyéknek alárendelt városok terén ugyanez volt a helyzet: a többségében evangélikus kisvárosok valamennyien a határon kívülre kerültek: Dobsina, Jolsva, Medgyes, Modor, Nagyrőce, Segesvár, Szászrégen. A viszonylagos többségű megyeszékhelyek, Beszterce, Nagyszében és Nyíregyháza közül csak az utóbbi maradt meg.

Horvátországban – történelmileg teljesen érthető okból – többséget csak római katolikus vagy ortodox közösség ért el. A legmagasabb mutatónk Szerém megyében alakult ki (6,8%), a városok közül pedig Péterváradon (3,8%). Ez az arány mindkét populációban a harmadik helyet jelentette, ez az ottani országos rangsorral is egybeesik (1,3%). A horvátországi evangélikusság teljes egészében csak az 1891. évi zsinat határozata után lett az egyházunk része.

A római katolikus arány a horvát adatnak köszönhetően meghaladta a Szent István-korona országaiban az ötven százalékos értéket. Az ortodoxia és a reformátusság helyet cserélt a magyar és az összesített listán.²

A nemzetiségi eloszlás természetesen régióként eltérő volt, a különböző bevándorlási hullámok, a földminőség, a bányászat, az ipar, a közlekedési, de akár a katonai jelentőség miatt is. A betelepítést szervező (egykori) földbirtokosok vallási és nemzetiségi önazonosulása hatását sem szabad elfeledni. Ezek miatt érdemes a fenti adatokat a mai határok közé vetíteni (eltekintve most a trianoni és a párizsi békekötések közti háromfalus különbségtől, a pozsonyi hídfőtől³):

¹ A statisztika az ország területén élő ortodox (szerb és román) egyházakat egynek számolja, mint ahogy a két evangélikus egyházat is! Az osztrák adatsorok tartományonként eltérőek: van, ahol (a német nyelvű tartományokban és az Adria térségében) az evangélikus és a református között sincs különbségtétel, másutt (Galíciában) még az örményeken belüli katolikusokat és az apostoli egyház tagjait (az akkori szóhasználat szerint: „a nem egyesülteket”) is külön vezetik.

² Ebben az a tény játszik szerepet, hogy Horvátország minden negyedik lakosa ortodox volt.

³ Oroszvár, Dunacsúny, Horvátjáfalu. (Csehszlovákia még Rajka és Bezenye községekre is bejelentette igényét.)

Felekezet	Magyarország, 1910	Mai terület, 1910	Mai terület, 1930
Római katolikus	49,3	62,8	64,8
Görögkatolikus	11,0	2,2	2,3
Református	14,3	21,5	20,9
Evangélikus	7,1	6,4	6,1
Ortodox	12,8	0,4	0,1
Unitárius	0,4	0,1	0,1
Izraelita	5,0	6,2	5,1
Egyéb	0,1	0	0,1

Az 1 : 2 evangélikus–református arányt tíz év alatt az 1 : 3,2 váltotta fel, ugyanakkor a harmadik legnagyobb egyházzá váltunk. A görögkatolikusok nagyrészt az ország északkeleti sarkában összpontosultak, míg az ortodox jelenlét a harmincadára zsugorodott, a keleti keresztyénség pedig az ország nagy részében nem képviselte magát.

Az Osztrák–Magyar Monarchia Európa nemzetiségi szempontjából a legösszetettebb államnak számított; a kulturális sokszínűséget jellemzi, hogy sem a német az osztrák területeken, sem a magyar a Lajtán innen nem volt többségben. Az egyházi és a nemzetiségi tradíciók részben látványosan egybeestek: a horvátok katolikusok, a szerbek ortodoxok lettek. A románok is ortodoxok, de egy részük görögkatolikus – érdekes módon ők a nemzeti öntudat hangsúlyos hordozói! A románokkal megegyező helyzetben vannak a ruszinok Magyarországon és az ukránok (az akkori hivatalos szóhasználat szerint a rutének) Galíciában. Az unitáriusok magyarok, s ez igaz az itthoni reformátusság elsöprő többségére is – maroknyi német vagy cseh gyülekezet van csupán.

Az evangélikusságra egyik irányból sem tehetünk kizárólagos meghatározást: nincs olyan nép a Monarchiában, amely csak evangélikus lenne; ugyanez megfordítva sem áll: itthon a magyar, a német, a szlovák és a szlovén, a birodalom másik részén a német, a lengyel és a cseh a liturgia nyelvei.

2.

A kiegyezés után az állami közigazgatás modernizációja nagy lendületet vett. A közigazgatás és a bíraskodás szétvált, a különleges státuszú egységek – a Jászság, a Hajdúság, a Kiskunság, a Nagykunság, a szász és a székely székek, illetve a határőrkerület – beolvadtak a megyékbe, illetve megyévé alakultak. A nem összefüggő megyék határait rendezték, a régen megszerzett kiváltságokat (szabad királyi városok) tartalommal megtölteni már nem lehetséges esetekben címmé üresítették ki. Ennek a technokrata változási hullámnak a protestáns egyházak sem tudtak ellenállni: a magyarországi és erdélyi reformátusok egyesültek, a magyar evangélikus gyülekezetek egy része kivált az erdélyi szászok alól, és a Tiszai Egyházterület részévé váltak, a szászok nevet, szerkezetet és székhelyet változtattak. A nemzetiségi konfliktusok miatt is összehívott első budapesti zsinat megszüntette a kerületnek alárendelt gyülekezetek önállóságát, egységesítette a szervezetet, és arányosítást hajtott végre. A négy kerület lelkeszállás-, gyülekezet- és egyházmegyészama majdnem azonos volt. Bánya lélekszáma duplája lett a többiének – ez pedig a nagy létszámú alföldi gyülekezetekkel volt magyarázható. Sajátos módon lelkesképzés épp a Bányai Egyházkerület területén nem folyt...

Ezt a kerületek közti egyensúlyi állapotot is felrobbantotta az új határ: a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület gyülekezeteiből jött létre a burgenlandi szuperintendencia Ausztriában, illetve a Murai Esperesség Jugoszláviában (a későbbi Deutsche Evangelisch-Christliche Kirche Augburgischen Bekenntnisses im Königreichen Jugoslawien német egyház részeként). Jugoszlávia evangélikusságának nagyon nagy része egyházunk tagja volt korábban, ezen belül is a bányai kerületé. Utóbbi néhány gyülekezete Romániához került, hasonlóan a tiszai kerületéhez, amelynek nagyobb területe a dunáninnyi kerület nagy részével, valamint az alig negyedszázada Bányához csatolt Turóci és Zólyomi Egyházmegyékkel együtt a szlovákiai egyház alapját képezték.

Dunántúl és Bánya lettek a nagy kerületek. Dunáninnen három egyházmegyéje, Moson, Fejér-Komárom és Nógrád össze sem függött, Tisza két megyéjében a gyülekezetszám meg az ottaniakénál is alacsonyabb volt (a lélekszám valamivel magasabb). A Tolna-Baranya-Somogyi Egyházmegye számai nagyobbak voltak a két kis kerületénél... Ez az egyetemes közgyűlésen vagy a zsinaton természetesen nem eredményezhetett arányos érdekérvényesítő képességet.

Egyházmegyénk több csoportra oszthatók: érintetlenül maradtak, érintetlenül kerültek át más egyházhoz, nagyjából egyben maradtak, feleződtek vagy szétszakadtak. Az egyházmegyei határok nem egyeztek meg a vármegye-határokkal, ezért automatizmusról nem beszélhetünk. Egészen került másik – a későbbi zsinatpresbiteri – egyházhoz a Brassói Egyházmegye; Szlovákiához pedig tizenöt esperességnek kellett csatlakoznia: a Pozsony városinak, a Pozsony vidékinek, a nyitrainak, a barsinak, a trencséninek, az árvainak, a szepesvárosinak, a liptóinak, a turócinak, a zólyominak, a tátraaljaiaknak, a gömörinek, a kishontinak és a sárosinak. Egy-két gyülekezete maradt csak itthon a Nagyhonti (CS) és a Vasi felső (A) Esperességnek. Alig vesztett gyülekezetet Kemenesalja, Somogy és Tolna-Baranya-Somogy (JU). Feleződött Nógrád és Hegyalja (CS); Sopron felső és Moson (A); valamint Vas közép (JU). Három részre szakadt Tisza-vidék (CS, RO). Csanád-Csongrád két gyülekezete más-más szervezetbe kapcsolódott. Arad-Békés négy gyülekezete került Romániához, ezek három különböző esperességben folytatták: Arad és Fazekasvarsánd a magyar, Apatelek a szlovák, Szemlak a német esperességben. (Utóbbi azonnal a szász egyház közösségébe lépett, a szlovák csak tíz év késéssel.)

A Bánáti Egyházmegye Romániához került gyülekezetei is – nyelvi alapon – a már említett három esperességbe tömörültek, a jugoszláviaiak csak kétfelé. Pár év alatt egy egyházmegye huszonöt gyülekezete immár két ország négy egyházának öt esperességét alkotja. Ehhez hasonló csak az osztrák evangélikus egyház morva-sziléziai kerületében a Sziléziai Esperesség sorsa: Csehszlovákiában a cseh gyülekezetek a Cseh Testvérek Evangélikus Egyházába, a németek a német egyházba (későbbi elnevezésével szudéta egyházba) szerveződtek, a lengyelek önálló formációt akartak, de az állam nem ismerte el őket (miközben fizette a papok bérét). Néhány esetben nyelvi okok miatt az egyházközség részei más-más egyháztest tagjává váltak. A lengyelországi gyülekezetek az egyik ottani egyházba tagozódtak be. (Az osztrák egyház-közigazgatás konzekvensen követte a tartományi határokat, a magyarországi nem – az említett Bánáti Egyházmegye definíciója földrajzi volt: a Duna–Tisza–Maros és Erdély köze.)⁴

Any- és leánygyházközségek is több esetben kerültek a határvonalak két oldalára. A bécsi Evangélikus Egyházfőtanács még 1930 táján is rosszállását fejezte ki, hogy az immár önállóvá vált Loipersbach (Lépesfalva) még mindig nem szakította meg minden kapcsolatát korábbi anyagyülekezetével, Ágfalvával.

Az új határok között létrejött államokban általában kialakult a többségi nemzet, ha nem, akkor statisztikailag legalább úgynevezett testvérnemzettel számoltak: csehszlovákként vagy szerb–horvátként. Miközben Magyar-

⁴ Az 1903. évi névtár szerint.

ország és Ausztria területén zuhant a nemzetiségiek száma, addig az új államokban markáns kisebbséget alkottak a magyarok és/vagy a németek.

Viszonylag kevés szó esik arról a mai közbeszédben, hogy száz évvel ezelőtt egy kivándorlási hullám⁵ is elindult: a dunai szerbek nagy része Bácskába ment, a pesti szlovákok Csehszlovákiába. Utóbbiak dominánsan evangélikusok voltak. (A többi nemzetiség tagjai között hasonló mozgólódás nem volt megfigyelhető.)

A szervezeti történet mellett érdemes a családi szintet is figyelembe venni: lelkész- és tanítócsaládok tagjai találták magukat a határok két oldalán. (A nyugdíjalapok sorsa sokáig foglalkoztatta az egyházi vezetőket.)

3.

Elemi iskoláink értelemszerűen a gyülekezet sorsában osztoztak. A szomszédos országokban az egyházi oktatás nem azonos megítélés alá esett. Ausztriában Burgenland soha nem látott számú evangélikus elemi iskolát jelentett, sőt gimnáziumot is, amely a Lajtán túl addig nem volt, csupán egyetlen tanítóképző létezett Bielitzben (utóbbi addigra már két határon is túl volt; ma Bielsko-Biala néven található meg a térképen).

Magasabb iskoláink közül a régiek a reformáció korában alakultak, némelykor – a történelmi események miatt – szünetet tartva a működésükben. A másik karakteres csoport a kiegyezés és az első világháború között indult, közülük a középfokú leányiskolák mindenképpen megemlítendők. (Legkésőbb a világháború végére minden fiúgimnázium főgimnáziummá alakult, ezért ez nem szerepel külön a táblázatban.)⁶

Tehát a Trianon utáni helyzet:

	Magyarország	Ausztria	Csehszlovákia
16. század	Sopron: középiskola és tanítóképző		Besztercebánya, Igló, Késmárk: középiskola Eperjes, Selmecbánya: középiskola és tanítóképző
17. század			Pozsony, Rozsnyó: középiskola
18. század	Aszód, Budapest: középiskola		
19. század	Békéscsaba, Nyíregyháza, Szarvas: középiskola	Felsőlövő: középiskola és tanítóképző	Rimaszombat: protestáns középiskola ⁷
Fiú polgári			Sajógömör
Leányiskola	Aszód, Budapest, Kőszeg, Nyíregyháza ⁸ : középiskola Szarvas: tanítónőképző ⁹		Eperjes, Igló, Kassa, Késmárk, Modor, Rozsnyó
Összesen:	12	2	16,5

⁵ Mindkét érintett ország inkább repatriálásként nevezi az eseményeket.

⁶ Az évkönyvek tanúságtétele alapján.

⁷ Az oszgyáni 1645-ben alakult evangélikus iskola és a rimaszombati református intézmény (1560) összeolvadásával jött létre.

⁸ 1917-ben alakult.

⁹ 1917-ig tanítóképzőként működött.

A középfokú oktatási intézmények alig kétötöd része maradt egyházunk keretében. A lelkészképzést részben a régi iskoláink végezték, egy-két évet még tanítva a szolgálatra készülöket, akik anyagi lehetőségeik és a politikai helyzet függvényében esetleg elmentek német egyetemre is. A 19. század közepéig hosszabb-rövidebb ideig volt egy (néha két) teológiai tanár Eperjesen, Késmárkon, Lőcsén, Pozsonyban, Selmechányán és Sopronban. A Thun-féle rendelkezések után, negyedszázad alatt alakult át a kor elvárásának megfelelő főiskolává Eperjes, Pozsony és Sopron. (Ezzel is a Bécsben működő állami fenntartású teológiai fakultás uniós hatását akarták ellensúlyozni.) Eperjesen a reformkor óta jogi akadémia is működött a kollégium keretei közt. Sopron kivételével mindezek Csehszlovákiához kerültek, de mindhárom érintett tanári kar nagy része Magyarországot választotta. A csehszlovák kormány nem engedélyezte a jogakadémia további eperjesi működését, ezért az Miskolcra került. Sopron bizonytalan jövője¹⁰ miatt a Budapesten létrejött evangélikus lelkészképzés szinte minden tanára közülük került ki. Aki a tanárok közül 1923-ban nem vonult nyugdíjba, az az immár egyetemi szintű soproni képzésben szolgált tovább.

Az iskolarendszert az országhatárok változása néhány helyen különösen is sújtotta: Sopron elvesztette beiskolázási körzetének jelentős részét, Bonyhádról elmaradtak a bácskai és a bánáti svábok, az utóbbi területek szlovák diákjai Békéscsabáról és Szarvasról hiányoztak. A Duna menti németek vagy az alföldi szlovákok bár minden nemzedékben megpróbáltak gondoskodni a lelkész és a tanító utánpótlásáról, gyakorlatilag folyamatosan importra is szorultak. Ez a lehetőség azonban a Felvidék és Nyugat-Magyarország külföldre válásával megszakadt, ami több esetben az egyházi szolgálat színvonalának csökkenését, ebből kifolyólag nyelvváltást vagy elidegenedést is okozott a két világháború közötti időszakban.

A diakóniai intézmények a 19. században alakultak egyházunkban, a németországi eseményekhez képest egy-másfél nemzedéknyi késéssel, túlnyomórészt német ajkú gyülekezetekben. A kevés országos és kerületi intézmény (a budapesti és rozsnyói árvaházak) mellett a gyülekezeti fenntartásúak voltak többségben. Közülük a legsúlyosabb a pozsonyiak intézményhálózata volt: diakonissza-anyaház, árvaház, kórház, menház (ma idősök otthonának mondanánk)... Győr és Sopron árvaháza, Sopron, Kőszeg és Pinkafő betegápolói mind az egyetlen anyaház diakonisszái voltak; a lőcsei árvaház és kórház közül az utóbbiban szintén ők látták el a feladatokat. 1920 után Pozsony már nem biztosíthatta az elhivatott munkaerőt, ekkor alakult a győri anyaház, a Fébé egyesület és később a békéscsabai anyaház is.

4.

Ahogy a kortárs történészek és politikai elemzők jól körülírható csoportja – általában minden érzelmi töltés nélkül – megállapította, a párizsi elővárosokban megkötött békek méltánytalanságukban egy következő háború lehetőségét rejtették magukban. A meglátás beigazolódtott: alig két évtized múlva rengette meg először a vén kontinent az újabb világégés. A hadi események leírása helyett elegendő most az országhatárok változásaira utalni: szűk másfél év alatt az ország területe, lakossága megnövekedett. (Keleten az új határvonal azonos volt az első világháború előttivel.)

Ez a változás érintette mind a négy egyházkerületet. Az első bécsi döntés következményeként a Dunáninneni Egyházkerület a csallóközi gyülekezeteket előbb moson-pozsonyi néven a Mosoni Egyházmegyéhez csatolta, majd önálló esperességet hozott létre számukra. A Nógrádi Egyházmegye nógrádi, honti és barsi egyházközségekkel

¹⁰ A népszavazás másfél évvel később, 1921. december 14–16. között volt.

gyarapodott. A Tiszai Egyházkerület a Gömör–Kishonti Egyházmegyével nőtt, a Hegyaljai Egyházmegye a két kassai egyházközséggel, a Tisza-vidéki Egyházmegye három gyülekezettel a mai Kárpátalján. Csehszlovákia szétbomlása elvben megnövelte a Tiszai Egyházkerület (a Tisza-vidéki Egyházmegye) területét, de a gyülekezet-számban nem állt be növekedés.

A második bécsi döntés során a Tiszavidéki Egyházmegyébe visszakerültek az egykori városi gyülekezetei, és létrejött az Erdélyi Egyházmegye.¹¹ A szász gyülekezetek két esperessége (Beszterce és Szászrégen) is magyar fennhatóság alá került. (A besztercei esperes vezette adminisztratív ügyekben – *Generaldechant*¹² címen – egyéb tekintetben maradt a nagyszebeni püspök lelki fennhatósága alatt, egyházunkkal nemigen tartva a kapcsolatot.)

A másik két kerület Jugoszlávia német megszállása (azaz az állam felbomlása) során változott: a bányaihoz a bácskai szlovákság csatlakozott, a németek – erőteljes berlini támogatottsággal – ragaszkodtak az önállósághoz. Dunántúl a muravidéki gyülekezeteket eredeti egyházmegyéikbe integrálta. A gyarapodás azonban átmeneti volt.

Pozsonyi diakonissza-anyaház

5.

A frontvonal Magyarországra érte előtt az észak-erdélyi szászok, a bácskai németek nagy része elindult Nyugat felé. Ehhez csatlakozott néhány Somogy megyei gyülekezet tagsága is. Az új világrend részeként elkezdődött a németek kitelepítése, melynek során sokszor nem az államhoz való lojalitás (vagy annak hiánya) alapján döntöttek, hiszen főleg a vagyonos réteg eltávolítása volt a cél. A tolna-baranyai evangélikusságban még a német megszállás előtt elindult „Hűséggel a hazáért” mozgalom tagjai sem kaptak enyhébb elbírálást. Közben a Szovjetunióba jóvátételi munkára hurcoltak ezeket, nagyrészt német származásúakat. Sokan nem tértek vissza, mások családját közben kitelepítették Németországba.

Csehszlovákia újraalakulása után a németek és magyarok jogait felfüggesztették. A Magyarországról önként áttelepülésre jelentkezők számának megfelelően telepítettek át magyarokat, esetükben az önkéntességről nem volt szó. Az összesített adatok szerint hetvenháromezer fő távozott és száztízezer személy érkezett.

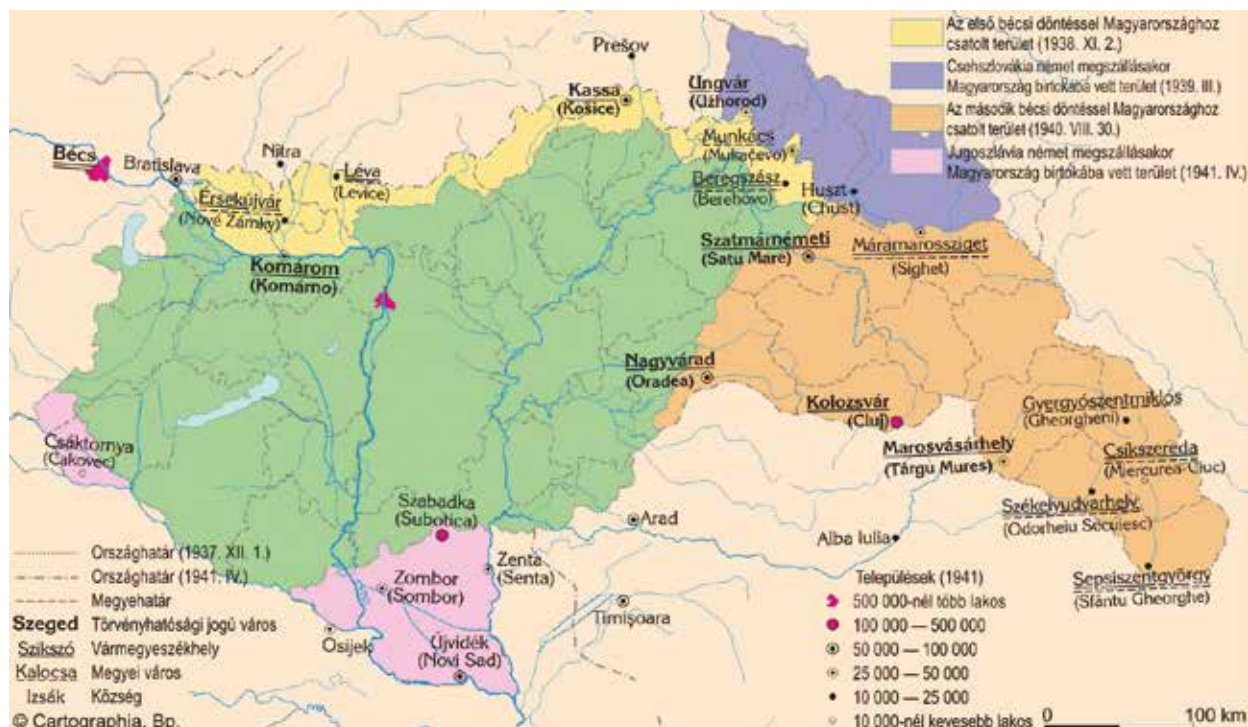
Mindkét esemény alapjaiban érintette az evangélikusságot. Az 1940. és 1949. évi népszámlálási¹³ adatokat ösz-

¹¹ Pár nappal a második bécsi döntés után ismerték el Romániában államilag a magyar gyülekezeteket tömörítő Zsinatpresbiteri Evangélikus Egyházat.

¹² A magyar állammal folytatott levelezésben a vezérfőesperes címet használta. Az előtag nem német eredetű, a folyami flottilla parancsnoka is vezérfőkapitány (altábornagy) volt.

¹³ Az utolsó, amelyikben az egyháztagság még kötelező kérdésként szerepel.

szevetve egyházunk létszáma 74 583 fővel (13,4 százalékkal) csökkent. Ez mai megyénkénti eloszlásban (csak az ezer főt meghaladó helyeken: Baranya 6 e, Békés 18 e, Budapest 7 e, Csongrád 5 e, Fejér 1 e, Győr-Moson-Sopron 14 e, Jász-Nagykun-Szolnok 1 e, Nógrád 1 e, Pest 1 e, Somogy 2 e, Tolna 15 e és Vas megye 1 e). Ekkora arányban egyetlen más keresztyén egyház tagsága sem csökkent az adott időszakban, a nagyobb közösségek aránya csak nőtt!

Nagy Béla térképe, Cartographia, Budapest. Forrás: 3szek.ro.

Felekezet	1910	1930	1941	1949
Római katolikus	62,8	64,8	65,7	67,8
Görögkatolikus	2,2	2,3	2,5	2,7
Református	21,5	20,9	20,8	21,9
Evangélikus	6,4	6,1	6,0	5,2
Ortodox	0,4	0,1	0,4	0,4
Unitárius	0,1	0,1	0,1	0,1
Izraelita	6,2	5,1	4,3	1,5
Egyéb	0	0,1	0,2	0,4

A kommunizmus tudatosan csökkentette az egyházak befolyását az ifjúságra és az oktatásra. Az elemi iskolákat teljesen államosították, a középfokúak terén maradt némi mozgástér. Az elv (engedély) és a gyakorlat (önkéntes lemondás) azonban nem volt egybevágó.

	Katolikus	Református	Evangelikus	Zsidó	Summa
Engedélyezett	8	4	2	1	15
Tényleges	8	1	0	1	10

A fenti tendencia az értelmiség nevelésében sajátos módon elkötelezett egyházunkat érintette a legkedvezőtlenebbül; de a korszakban a középparasztságot, az alkalmazotti réteget és az értelmiséget is sok tekintetben hátrányos megkülönböztetés érte. Vélelmezhető, de egzakt adataink nincsenek arra, hogy 1956-ban a távozók között hittestvéreink felülreprezentáltak voltak.

A Trianonnal megkezdett kényszerpálya ide vezetett, s napjainkat is meghatározza.

Felhasznált irodalom és hivatkozott művek

- Az 1941. évi népszámlálás demográfiai adatok községek szerint.* Szerkeszti és kiadja a Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1947.
- Almanach cirkvi Evanjelickej A.V. Na Slovensku z rokov 1919–1928.* Szerk. Fedor Ruppeldt. 1930.
- A Magyarhoni Agost. Hitv. Evang. Egyház Névtára.* Szerk. Poszvék Sándor. Sopron, 1903.
- A Magyarhoni Agost. Hitv. Evang. Ker. Egyház Névtára.* Szerk. Hegedüs János. Nagybecskerek, 1913.
- A Magyarországi Evangélikus Keresztyn Egyházegyetem Névtára.* Szerk. Szabó József. Győr, 1940.
- A zsinat-presbyteri alapon álló ág.h. evangélikusok alakuló és alkotmányozó egyházi gyűlésének jegyzőkönyve.* Kolozsvár, 1921.
- Bányakerületi közgyűlési jegyzőkönyv.* Cegléd, 1942.
- Bányakerületi közgyűlési jegyzőkönyv.* Budapest, 1943.
- BRUCKNER Győző 1937. *A Magyarhoni Ev. Egyház egyházkerületeinek beosztása történelmi és egyházjogi megvilágításban.* Miskolc. (Miskolci Jogászetlet Könyvtára, új sorozat, 19.)
- BRUCKNER Győző 1930. Felsőmagyarország ág. hitv. ev. egyházközségeinek elszakítása és a szlovenszkói ág. hitv. ev. egyház alkotmánya. In: *Emlékkönyv az Ágostai Hitvallás négyszázados ünnepére.* Miskolc. 113–280. o.
- BUCSAY Mihály 1985. *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Die Unverlierbarkeit evangelischen Kirchentums aus dem Osten.* 2/2. köt. *Die evangelischen Karpatendeutschen.* Verlag „Unser Weg”, Düsseldorf, 1972.
- Dunáninnyi kerületi közgyűlési jegyzőkönyv.* Budapest, 1920.
- Dunáninnyi kerületi rendkívüli közgyűlési jegyzőkönyv.* Budapest, 1939.
- Dunántúli kerületi közgyűlési jegyzőkönyv.* Szombathely, 1921.
- Dunántúli kerületi közgyűlési jegyzőkönyv.* Szombathely, 1922.
- Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv.* Budapest, 1921.
- Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv.* Budapest, 1939.
- Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv.* Budapest, 1942.
- Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv.* Budapest, 1943.
- Harangszó naptár.* Győr, 1944.

- KNALL, Dieter 1981. *Reformatorische Kirchen in der Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien*. G2W, oJg, Zollikon.
- KOVÁCS Sándor 1930. *A magyar evangélikusság föld- és néprajzáról*. Sopron.
- PETKOVSKY, Ondrej 1979. Lutherische Kirche der Slowaken in Jugoslawien. In: *LKidW* 26. MLB Erlangen. 90–100. o.
- PINDOR, Josef 1901. *Die Evangelische Kirche Kroatiens-Slavoniens in Vergangenheit und Gegenwart*. Verlag des Verfassers Essek.
- Protestanten-Kalender 1935*. Prot. Diakonieverein für Jugoslawien, 1934.
- REINGRABNER, Gustav 1990. Christen als verbindende Glieder zwischen den Völkern. Die kirchliche Situation im Burgenland und in Westungarn gestern und heute. In: *LKidW* 37. Erlangen. 95–111. o.
- RÖHRIG, Hans Walter 1940. *Die Geschichte der deutsch-evangelischen Gemeinden des Banats. Beiträge zur Kenntnis des Deutschtums in Rumänien*. 3. köt. Verlag S. Hirzel, Leipzig.
- SÓLYOM Jenő 1942. *Egyházi szervezet és népi tényezők*. Sopron.
- SZEDRESSY, Paul Pál 1983. Die Synodal-Presbyteriale Evangelisch-Lutherische Kirche A.B. in der Sozialistischen Republik Rumänien. In: Bassarak, Gerhard – Wirth, Günter: *Luther und Luthertum in Osteuropa. Selbstdarstellung aus der Diaspora und Beiträge zur theologischen Diskussion*. EVA, Berlin. 286–291. o.
- THEBUSZ, János 1895. *A Magyarországi Ag. Hitv. Egyház 1891–94-ki országos Zsinatának története*. Budapest.
- Tisza kerületi püspöki jelentések*. 1920; 1939; 1940; 1941; 1942.
- WAGNER, Oskar 1986. *Zwischen Völkern, Staaten und Kirchen. Zur Geschichte des Protestantismus in Ostmitteleuropa*. Westkreuz-Verlag, Berlin-Bonn.
- WILD, Georg 1980. *Die Deutsche Evangelische Kirche in Jugoslawien 1918–1941*. Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, München.
- ZIMMERMANN, Bernhard Hans 1936. *Die Lutherische Kirche in Österreich – Ihre Gestalt – ihre Probleme*. Martin Luther-Verlag, Erlangen.
- ZOVÁNYI, Jenő 1977. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Magyarországi Református Egyház, Budapest.

Lackner Pál teológus, egyháztörténész 1989-ben szerzett lelkészdiplomát az Evangélikus Teológiai Akadémián. Segédlelkész volt Gyulán, Medgyesegyházán, majd parókus lelkész a Győr-Öregtemplom Belváros körzetben, később igazgató lelkész Győrben. 2009-ben az Evangélikus Hittudományi Egyetemen doktori fokozatot szerzett. Fő kutatási területe: egyházszerkezet, államegyházjog, ökumené. 2005-től 2012-ig protestáns tábori püspökként szolgált. Jelenleg az MEE Püspöki Tanácsának titkára. Az erlangeneni székhelyű Martin-Luther-Bund elnökségi tagja.

Kalács és eperszeletek – ahogy a nagymama tanulta Hollandiában

Stifner-
Kóhát
Dorottya

Mesélő tárgyak, mélyen őrzött családi történetek – a holland gyermekvonatok emlékezete

A Budapesti Történeti Múzeum ez év őszén kiállítással emlékezik meg a száz évvel ezelőtti, 1920. február 8-án, Raffay Sándor evangélikus püspök áldásával Hollandiába és Belgiumba útnak indult gyermekvonatok több mint tíz éven át tartó történetéről. Réthelyi Orsolya* egyetemi docens, az ELTE Bölcsészettudományi Kara Néderlandisztika Tanszékének vezetője a gyermekvonatok és a kulturális transzfer történetét feltáró nemzetközi kutatócsoport eredményeiről számol be.

– Szakmai, esetleg személyes indíttatás nyomán került közel a témához?

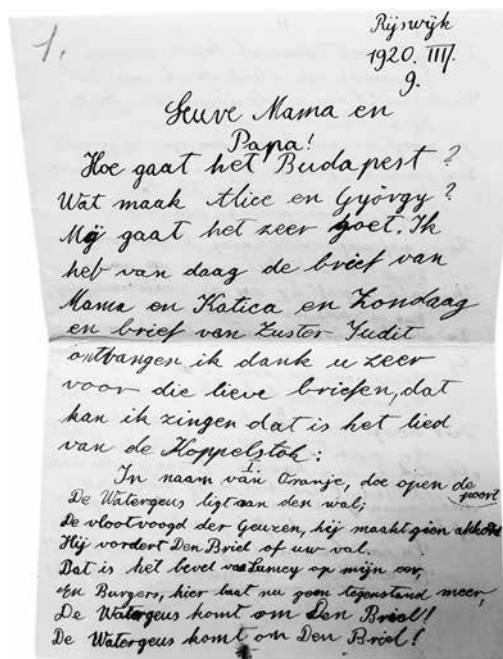
– Mindkettő közrejátszik, olyannyira, hogy nem is tudom pontosan megmondani, mikor hallottam először róla, mindig is „ott volt a levegőben”. Néderlandistaként régóta kutatom a holland–magyar kulturális kapcsolódási pontokat. Másrészt családi érintettségem is van: anyai nagymamám testvére kint volt a holland gyermekvonattal, apai nagymamám pedig Belgiumban járt. Mindkét ágról vannak tehát személyes, családi történetek, amelyekkel korán megismerkedtem. Kutatóként a kétezres években kezdtem el komolyan foglalkozni a témával. Előzménye, hogy régebben a Budapesti Történeti Múzeum kurátoraként lehetőségem nyílt kiállítást rendezni Habsburg Máriáról; azóta is nagyon közel áll hozzám a muzeológia és az a szemlélet, hogy tárgyakon keresztül próbáljunk meg történeteket elmesélni.

Először tehát tárgyakat kezdtem gyűjteni az adott korszakból. Néderlandistának lenni Magyarországon rendkívül marginális helyzet: Hollandia messze van, kicsi ország, kevesen beszélnek a nyelvüket, a képzőművészetével ellentétben az irodalma kevésbé ismert. Így ennek a szakterületnek nem magas a presztízse idehaza. Engem személyesen ugyan vonz a marginalitás,

Fotó: Viola Tamás

* Réthelyi Orsolya irodalmár és történész, 2016–2020 között a Holland Tudományos Akadémia (KNAW) Történelem- és Irodalomtudományi Intézetének az *Eastbound CODL – The Distribution and Reception of Translations and Adaptations of Dutch-language Literature, 1850–1990* projekten dolgozó kutatója. Angol nyelv- és irodalom-, középkor- és holland nyelv- és irodalomtudományt tanult, diplomáit az Utrechti Egyetemen és a Közép-európai Egyetemen (CEU) szerezte. A Holland Irodalmi Társaság (MdNL) választott tagja. Kutatási területei a régi és modern holland nyelvű irodalom történetének és terjedésének vizsgálata, a Németalföld és Kelet-Közép-Európa közötti interkulturális transzfer, hatás-, fordítás- és adaptáció történet, valamint a migráció irodalma. (Fotó: Viola Tamás)

Biberauer (Bodoky) Richárd levele szüleinek, melyet egy hónapos tartózkodás után hollandul írt (1920). Budapest Főváros Levéltára, Biberauer-Bodoky-gyűjtemény.

történészként és irodalmárként feladatomban érzem azt is megmutatni, hogyan és miként releváns mégis a németalföldi kultúra Magyarországon. Úgy véltem: nekünk, magyarországi néderlandistáknak kötelességünk összegyűjteni azokat a dokumentumokat, amelyek e két kicsi kultúra kapcsolódási pontjairól vallanak. Évek óta archiváljuk tehát a tárgyakat az ELTE Néderlandisztika Tanszék Németalföld–Magyarország Kulturális Transzfer Kutatóközpont gyűjteményében: műfordításokat, iratokat, fotókat, dokumentumokat, amelyek mind valós találkozások eredményeként születtek. 1956-ban például sok magyar hagyta el Magyarországot; több mint háromezret közülük Hollandia fogadott be, az emigráns magyarok egy csoportja pedig újságot szerkesztett kint – például innen is került hozzánk anyag.

A gyűjteményben nagyon világosan elkülönültek bizonyos tárgyak, amelyek egy méltatlanul elfeledett történetet mesélnek el: a hollandiai és belgiumi gyermekvonatokét. Itt kezdett el körvonalazódni bennem, hogy az általam családi elmesélésekből ismert történetet meg kell mutatni, bele kell helyezni a családokban őrzött privát történeteket a széles nemzetközi történelembe. Ezt követően elkezdtem keresni azokat, akikkel nemzetközi viszonylatban is össze lehet fogni, hiszen egy klasszikusan transznacionális történetről, kulturális transferről van szó. Segítségemre voltak, akik korábban írtak a témáról, s elkezdtünk közösen felépíteni egy kutatócsoportot. Mindezek kikristályosodása az az ELTE-n rendezett nemzet-

közi konferencia volt 2018-ban, amely már előretekintett a 2020-as, százéves évfordulóra. Magyarok, hollandok és belgák részvételével vizsgáltuk a téma egyes, már feltárt részleteit. A konferencia egy kamara-kiállítással lett teljes. Ehhez az ELTE Néderlandisztika Tanszékének mesterszakos hallgatóival egy szeminárium keretében a gyermekvonatokhoz köthető, összegyűlt tárgyakat kezdtük el „faggatni”. Mivel e darabok felének mélyebb törté-

Az Országos Gyermekevédő Liga Wesselényi utcai irodáját ábrázoló képeslap. Magángyűjtemény.

ténetét akkor még én magam sem tudtam, számomra is roppant izgalmas munkának ígérkezett, a hallgatók pedig egészen „megrészegedtek” tőle. Innen már csak egy lépés volt, hogy a kiállítás anyagához kétnyelvű katalógust is kiadjunk. Ebben nagy örömeinkre külső szakértőként közreműködött Maarten J. Aalders egyháztörténész, a gyermekvonatok elismert holland szakértője és kutatója. A tárgyleírásokon keresztül pedig meg is tudtuk jeleníteni az előzményeket, a gyermekakció kulturális hozadékát és azt, hogy miből is áll az úgynevezett kulturális emlékezet. Ez a konferencia volt tehát a fordulópont. Azóta beindult a munka, és 2020 februárjában megjelent a konferencia teljes anyaga: egy gazdag képanyaggal kísért holland és magyar nyelvű tanulmánykötet a L'Harmattan és Verloren Kiadók gondozásában.

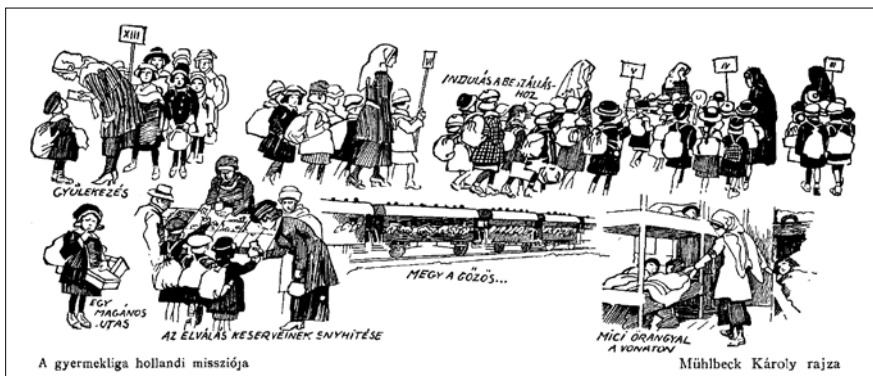
– Ennyi évtizeddel a történetek után milyen nehézségekbe ütközik a kutatómunka? Jó esetben fennmaradnak a tárgyak, de az érintettek (ha egyáltalán élnek még) már nagyon idősök. Így nagyrészt csak a másod- és harmadgenerációs leszármazottakra, rokonokra, illetve a családok által megőrzött régi levelekre, naplókra, fényképekre hagyatkozhatnak. Mindez esetlegességekkel is jár... Ön mégis bizakodó, és töretlen lelkesedéssel folytatja a kutatást.

– A módszertani probléma lényegéhez érkeztünk: a tárgyak vallatása mellett végig kell járni a levéltárakat – ahogy azt Maarten J. Aalders is tette, aki aprólékos munkával, hagyományos történeti megközelítéssel dolgozott. Magyarországon ez ilyen szisztematikusan még nem történt meg, többek között azért, mert a kiutaztatásokat szervező Országos Gyermekvédő Liga levéltári anyaga sajnos nem maradt fenn. Apró darabokból kell tehát összerakni a képet. A harmadik kutatási lehetőség a személyes adatgyűjtés, azaz az interjúztatás. Itt az „oral history” módszertanával kell dolgozni, és a résztvevőket, illetve a leszármazottaikat kell felkeresni, kérdezni. De szorít az idő. Hajtó Vera kolléganőm a belga gyermekvonatok történetét térképezte fel, az ottani gyermekvonatosokkal interjúzott tizenöt éve, és ő még talált emlékezőket. Erre ma már minimális a lehetőség. De fennmaradtak korábban készített interjúk, sok másod- és harmadgenerációs interjút készítettem, valamint számos naplót és levelet is összegyűjtöttünk.

– Segélyakció, egyben kulturális transzfer is volt ez a tíz éven át tartó akció, amely nem csak a magyar gyermekek megsegítésére született, mégis a hollandok és a magyarok, illetve a belgák és a magyarok között vált a legszorosabbá az internacionális viszony, amely aztán egy évtizeden át tartott. Vajon miért?

– Ez egy humanitárius akció volt, ezt le kell szögezni. Természetes persze, hogy a történész azt tudja vizsgálni, ami fennmaradt – s ez nem más, mint a kulturális hozadék. De konkrét, égető szükségeket megoldani kívánó nemzetközi humanitárius összefogásként értelmezendő. Hiszen az első világháború utáni kaotikus helyzet – két forradalom, a román megszállás, az elcsatolt területekről beáramló hatalmas menekülttömeg – teljesen ellehetetlenítette az országot. Erről a legfrissebb Trianon-kutatások is beszámolnak, gondoljunk például az Ablonczy Balázs vezetése alatt álló Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport eredményeire vagy Hatos Pál könyveire. 1918–19-ben gazdaságilag teljesen ellehetetlenült az ország. Az alapvető ellátási hiány kritikussá vált: a szén hiánya megbénította az élelmiszerellátást, a fűtést, sokan éheztek, fáztak. A legkiszolgáltatottabbak pedig mindig a gyermekek...

A nemzetközi segélyszervezetek felhívták a világ figyelmét, hogy nagy a veszélyhelyzet, fokozódik a nyomor és a halandóság. Először elkezdtek külföldről élelmiszersegélyt, ruhát, gyógyszert, tejport küldeni Magyarországra, majd egy második akcióként kitalálták, hogy gyermekeket visznek a jobb gazdasági helyzetben lévő Nyugatra. Hollandiába például német és osztrák gyermekek érkeztek először, majd harmadik csoportként, 1920 elején ehez magyar gyermekek indulhattak útnak. A belga gyermekakció 1923-ban indult be holland mintára. Bár hivatalosan 1926–27-ig tartott, de gyermekvonatok még 1930-ban is jártak nyaranta, mert olyan nagy volt az igény rá – s erre a sikerre kezdetben senki sem gondolt. A történet jelentőségét tehát ez adja, ezért emlékezünk rá száz év múlva is.

Mühlbeck Károly: A gyermekliga hollandi missziója. Forrás: Új Idők, 1921. márc. 15., 108. o.

Hogy egy évtizeden át – sőt azon túl is, generációkon átívelve – fennmaradt a támogató kapcsolat a családok között, az számos okra vezethető vissza; a kutatásunk többek között ezek minél teljesebb felderítésére is irányul, amihez érdekes adalékokkal szolgálnak a személyes történetek. A miértre keressük tehát mi is a válasz.

– Száz éve pont egy – a mostanihoz hasonló, pusztító – vilá járvány szedte áldozatait. Először ódzkodtak is a hollandok, hogy okos dolog-e ennyi gyermeket mozgatni a kontinensen át.

– A spanyolnátha első hullámának csúcspontja után valóban kellő óvatossággal jártak el az akció szervezői: indulás előtt egy magyar – majd később a hollandok utasítására egy holland – orvos is megvizsgálta a gyerekeket Budapesten. Aalders kutatásai szerint a holland munkaügyi minisztérium, ahova a közegészségügy is tartozott, eleinte megpróbálta megakadályozni az akciót. Az orvosi eljárás helyességét igazolta, hogy nem lett járvány. Van azonban egy érdekes történet: 1920-ban az első gyermekvonatról elvittek egy csapatot Haarlembe, ahol kiderült, hogy a gyerekek közül ketten skarlátosak. Azonnal karanténba zárták őket. Mivel azonban a két nép között a nyelvtudás hiánya miatt nehézkes volt a kommunikáció, ez úgy jelent meg a magyar sajtóban, hogy „a gyerekeink rosszkodtak, ezért büntetésből internálták őket”. Nagy pánik alakult ki! Csak amikor a hír visszakérült Hollandiába – egyébként eszperantó fordításon keresztül –, akkor tudták megcáfolni és tájékoztatni a szülőket, hogy mi a helyzet. Ilyen félreértések előfordultak. Az angliai gyerekvonat utasait egyébként alaptól majdnem három hétre karanténba zárták, ahogy erről egy kötet, Petneki Katalin édesanyjának nyomtatásban megjelent naplója is beszámol. A járvány elleni védekezést minden ország másként oldotta meg, de a fenti történet a lélektani oldalról árul el sokat.

– Említette, hogy a holland és belga családok fontos szerepet játszottak a humanitárius segítségnyújtásban, de óhatatlanul keres az ember egy politikust vagy koronás főt, aki szerepet játszott az akció beindításában.

– A holland gyermekakció kapcsán meghatározó szerepe volt Jan P. Ph. Clinge Fledderusnak, aki 1912-től volt Budapesten holland főkonzul. Családját a Tanácsköztársaság alatt hazamenekítette, maga azonban visszatért. A kommün után

Hollandiába hazatérve ő vitte hírért az éhező, nélkülöző magyar gyerekeknek, majd Magyarországgal szimpatizáló szövetségeseiket keresett s talált is: mégpedig protestáns egyházi kapcsolatok mentén. A Kuyper család azonnal mellé állt. Abraham Kuyper református teológus, újságíró, egykori miniszterelnök két lánya, Johanna és Henriette ugyanis 1916-ban a Mexikói úti Vakok Intézetében holland táborigazgatóként működöttében vett részt. Nagyon pozitív benyomást tett rájuk Magyarország, az ország szépsége, vallási élete, kultúrája, az emberek maguk.

Róth Miksa és Nagy Sándor: magyar ablak a hágai Noordeinde királyi palotában (1923). Gyűjtemény: The Royal Collections of the Netherlands.

Itt-tartózkodásukról Henriëtte Kuiper könyvet is írt, melynek nyomán érdeklődés és nyitottság ébredt a holland protestáns polgárokbán. A főkonzul ezután Magyarországon megkereste az Országos Gyermekvédő Ligát, és rajtuk keresztül indult el az akció. Ez a gyermekvédelmi szervezet a sok oldalról rájuk nehezedő nyomás ellenére vallási megkötöttségtől függetlenül, rászorultság alapján igyekeztek válogatni a gyermekeket.

Ne gondoljuk, hogy kizárólag dúsgazdag, fényűzésben élő hollandok fogadtak be nyomorgó magyar gyerekeket. Ahogy megállapítottuk, a civil elhatározásból a protestáns vagy katolikus gyülekezeti tagoktól jövő segítő szándék azt jelentette, hogy sok szerény körülmények között élő sokgyermekes család is vállalt gyereket, mondván, ez humanitárius kötelességük. Az egyházi felkérés a derék holland hívek számára igen erős motiváció volt. Tudunk arról, hogy a liga megbízásából magyar lelkészek és papok is jártak ki gyülekezetekbe befogadócsaládokat „toborozni”, például Kállay Kálmán református lelkész és Knébel Miklós katolikus pap. Így akadt olyan magyar gyerek, aki a háború előtt jobb körülmények között élt, mint a kinti holland családja, csak ők a háborúban nem mentek tönkre.

– *Milyen szerepet játszott a történetben I. Vilma holland királynő? Megalapozottan alakult ki körülötte egy valóságos kultusz?*

– Be kell vallanom, hogy bár többször is elmélyedtem a kérdésben, még mindig nem látom minden részletét világosan. Tény, hogy Maarten J. Aalders Hollandiában semmi nyomát sem találta annak, hogy a királyi család és konkrétan Vilma királynő az erkölcsi támogatáson túl anyagilag, szervezésben vagy bárhogyan részt vett volna az akcióban. Számomra, aki a két nép közötti kulturális transfert kutatja, itt jön a legizgalmasabb kérdés: milyen félreértések adódhatnak két egymástól távol élő, kis nyelvet beszélő nép között, mikor kapcsolatba kerülnek egymással?

Magyarországon nagyon korán az a képzet alakult ki, hogy ezt az egész akciót Vilma királynőnek köszönhetjük. 1920 tavaszán már javaslat is van arra, hogy Vilma királynő útjára nevezzék át a Városligeti fasort – ez meg is történt. A hálának pedig számtalan jele van: cikkek sokasága köszöni neki ezt a nagy segítséget. Ő testesítette meg tehát a magyarok számára a holland államot. Annak a Magyarországnak, amely kevéssel azelőttig egész történelmében királyok uralma alatt, monarchiában élt! A jótévő királynő figurája nagyon vonzónak bizonyult, s az is fontos, hogy egy nőről, egy királyi gyermek édesanyjáról van szó: Magyarországgal kapcsolatban is anyafiguráról beszélnek kezdettől fogva. Megállíthatatlan burjánzásnak indult ez az összetett kép a közgondolkodásban; ennek a folyamatnak az eredménye például az 1923-ban, a Magyar–Holland Társaság megrendelésére, Nagy Sándor tervei alapján Róth Miksa műhelyében készült üvegablak. A mai napig a hágai királyi palotában látható pompás műtárgyon fríz népviseletben ábrázolták Vilma királynőt, aki anyaként öleli magához a magyar gyermekeket. Ez az alkotás protestáns jegyeket visel magán, de a Helbing Ferenc által tervezett emléklapon – amelyet a katolikus befogadósülőknek vittek ajándékba a magyar gyerekek – egyenesen Szűz Máriához, az égi királynőhöz hasonlítják Vilmát, noha az Orániai királyi család hangsúlyozottan protestáns. A korabeli versekben is számos utalás lelhető fel a királynőre mint a magyarok anyjára.

– *Izgalmas lehet ugyanannak a történetnek a korabeli magyar és holland feldolgozása, narratívája. Hogyan érhető tetten a begyűjtött dokumentumokban a befogadó és a küldő oldal különbözősége?*

G. Terlingen: *Ilonka: De eerste Heilige Communie van een klein Hongaartje* (Ilonka: Egy kismagyar elsőáldozása, 1928). Gyűjtemény: Németalföld–Magyarország Kulturális Transzfer Kutatóközpont.

– Engem a szélesebb témán belül is különösen érdekel az események tükröződése a korabeli irodalomban és a kulturális termékekben, illetve annak utóélete. A gyermekvonalatok mind Magyarországon, mind Hollandiában irodalmi alkotásokat inspiráltak. Nagyon izgalmas például párhuzamosan elemezni a gyermekvonalatok által inspirált magyar és holland gyermekkönyveket, például Sas Ede *Tányértalpú koma utazása Hollandiában* című művét és G. Terlingen *Ilonka: De eerste Heilige Communie van een klein Hongaartje (Ilonka: Egy kismagyar elsőáldozása)* című könyvét. Miként ábrázolja a magyar és miként a holland szerző a magyarokat és a hollandokat, illetve a köztük lévő viszonyt? Ne felejtjük el a téma érzékenységét: a megsegítő és a megsegített ország lakosai között létrejövő viszonyról, kiszolgáltatottságról és szegényről is szó van.

– *Számtalan gyermeklevelet gyűjtöttek össze és dolgoztak fel a kutatás során. Mondana példákat, hogy mi hagyott mély nyomot a gyerekekben?*

Helbing Ferenc: emléklap a magyar szülőktől a holland befogadószülőknél (1923).
Gyűjtemény: magángyűjtemény.

gyermekvonatos résztvevő, hogy az egyik ismerősét a befogadócsaládban megerősítették. Biztos volt több ehhez hasonló megrázó eset is, de nagyon nehéz feltérképezni őket, ritkán maradnak írásbeli nyomok. Másrészt számos olyan résztvevőről tudunk, aki nyolcvanéves korában is úgy tekint vissza az útra, mint az élete fénypontjára. Egyesek olyan meghatározó kulturális impulzusokat kaptak, mint például Korniss Dezső festő, aki kamaszként került ki Hollandiába, s ott múzeumokba járt. Később leírta: művészi fejlődését alapvetően meghatározták a kint látottak, Rembrandt, Frans Hals és Vermeer művei. Egyik adatszolgáltatóm, egy magyar férfi nagymamája kétszer egy évet töltött kint egy katolikus papnál és annak házvezetőjénél. Ő úgy tekintett vissza rá, mint élete egyik legszebb időszakára. A családban máig él a hagyomány, hogy ünnepnapokon, eperszezonban vékonyan szeletelt epret tesznek a kalácsra, és ez a legfinomabb „sütemény” – a nagymama kislányként így tanulta Hollandiában s adta tovább az unokáknak. Ez a családi hagyomány, mert „ezt a hollandok így csinálják”...

– Nem lehet és nem is szabad általánosítani, noha vannak mintázatok, amelyek újra és újra felbukkannak. A kutató az előzetes tudása, a műfaj és a körülmények tükrében értelmezi, amit olvas. A sok információból sokan egy leegyszerűsített értékelést szeretnének leszűrni, például hogy „ez egy sikeres akció volt”. Pedig tiszteletben kell tartani a megélt tapasztalat különbözőségét. Nagyon sok gyermekről van szó, csak Hollandiába huszonnyolcezer gyermek került ki, Belgiummal együtt a teljes időszak alatt majdnem ötvenezer gyermekről beszélhetünk. Léteznek aggályos és nagyon megrendítő történetek is, amelyek az akció értékelésénél gyermekvédelmi szempontból komoly kétségeket ébresztenek a kutatóban. Többen is voltak, akik megcsinálták a váltásokat, a kiutazást vagy éppen a visszatérést. Tudunk olyan gyermekről, akit két éven keresztül cselédként tartottak fogva, nem továbbították a leveleit. Egy a nyolcvanas években készített interjúban arról tesz említést egy

Az interjúztatás mint a kutatás alappillére azért fontos, mert teret ad a sokféleségnek. A történelmi tényekre egyéni történetek rakódnak rá, gazdagítva őket. Ugyanakkor azt se felejtjük el, hogy írott források általában a polgári értelmiségi családokból származó gyermekektől maradtak fenn, ahol fejlett íráskultúra volt. Egy nyomorban élő gyermek szülei nem helyeztek hangsúlyt az írásra, vagy nem állt módjukban levelezni – sajnos sok ilyen elképesztően szegény gyermekről tudunk. Ilyen esetekben néha kimondottan megkönnyebbülés volt a szülőnek, ha legalább egy gyerek a hétből jó helyre került. Ezeket a történeteket elmondásokból ismerjük, az írott források nem tőlük maradtak fenn. Ezért kell a kutatónak óvatosnak lennie: a fennmaradt naplók, levelek nem reprezentatívak a teljes történet egészét illetően.

– *Mi a helyzet a kintmaradtakkal? Róluk tulajdonképpen lemondtak a szülők?*

– Idekívánkozik az egyik interjúm, amely talán a lemélyebben érintett. Egy hetvennégy éves holland író, költő, műfordító az alanya. Olvastam egy novelláját, amelyből számomra a magyar–holland viszony egészen mély ismerete bontakozik ki. Írtam neki, és megkérdeztem mindennek a hátterét. Kiderült, hogy az édesanyja hatéves korában került ki a gyermekakció keretében, és nem is tért haza, csak felnőttként, látogatóba. Mégpedig azért, mert angolkóros volt, a kinti befogadócsalád pedig felajánlotta, hogy vállalják a gyógyíttatását, felnevelését. Az itthoni család pedig a gyermek érdekében lemondott róla. Ez olyan mély fájdalmat okozott benne – noha az eszével tudta, hogy ez a helyes döntés –, hogy roppant keveset mesélt minderről a fiának. Ottjártamkor az idős férfi kitett elem egy éneklapot, fényképeket, magyar leveleket... Megkérdeztem, tudja-e, mi áll bennük? Nem tudja, nem beszél magyarul – felelt. Csak annyit, hogy ezeket a magyar nagymama írta a kint lévő lányának, az ő édesanyjának. De évtizedeken át! Megengedte, hogy elolvassam a leveleket: telis-tele voltak gyengéd, kedves szavakkal, szeretettel, hiánnyal, vágyakozással. Reagálással a lánya életének alakulására, az unokák születésére... Olvasás és fordítás közben már folytak a könnyek a szememből. Újra rákérdeztem, hogy semmit sem tud magyarul? Szavakat nem, de énekelni igen – válaszolta. És elkezdte a *Madárka, madárkát...* magyarul. Együtt ülök Utrechtben egy hetvennégy éves holland férfival egy asztalnál, és együtt énekeljük, hogy „vidd el a levelem szép magyar hazámba”. A férfi íróként pedig beleírta az anyja fájdalmát a novelláiba, a verseibe.

Bonyolult, komplex történetekről tudunk: olyan gyermekek eseteiről például, akiket hazavárt a család, de a befogadószülők annyira megszerették őket, hogy nem akarták őket „visszaadni”. A gyerekek is ragaszkodtak a kinti, de persze az itthoni családjukhoz is. Ezek drámai háromszögkapcsolatokat eredményeztek. A gyerek nem dönthetett, valahogy lavíroznia kellett. Itt már pszichológiai mélységeknél járunk, igen érzékeny területen. A középút az volt, hogy a gyermek nyaranta visszatért vakációzni. Volt, aki kint végezte az iskolát, majd megházasodott. A korabeli magyar irodalomban is megjelentek a fenti sorsok: ismerünk olyan novellát, amely egy ilyen helyzetet dolgoz fel, úgymond happy enddel zárul. A valóságban azonban szívfájdalommal végződött, mert jó megoldás nem adódott. Arról nem is szólva, hogy a történelem – a második világháború, majd a kommunizmus – évtizedekre megnehezítette vagy lehetetlenné tette a kapcsolattartást, az utazást a két ország között.

Bocs Bálint (Ede Sas): *Tányértalpú koma utazása Hollandiába* (1922). Gyűjtemény: Németalföld–Magyarország Kulturális Transzfer Kutatóközpont.

– *Hogyan foglalná össze a kulturális transzfer hozadékát a jelenlegi kutatási eredményeik tükrében?*

– Ez is egy nagyon izgalmas kérdés! A gyermekvonatok, mivel hosszú időn keresztül nagy számban mozgattak gyermekeket, kísérőket, tárgyakat oda és vissza Magyarország, Hollandia és Belgium között, élő hidat építettek a három nép között. A gyermekeken keresztül a befogadószülők a gyermekek országát, nyelvét és kultúráját is megszerették, ezáltal komoly irodalmi, kulturális, gazdasági hozadéka is lett a programnak. Nem egy holland és belga befogadószülő megtanult magyarul, többen könyvet írtak a magyar kultúráról. Mély fogékonyság alakult ki egymás iránt, rácsodálkozás, hála, fellendülő turizmus, felívelő műfordítás, kulturális események, újságok, könyvek, cikkek, színházi bemutatók és koncertek, s ezek száz év után is mementóként szolgálnak. Ahogy a máig élő, sokadik generációs személyes kapcsolatok is emléket állítanak a holland gyermekvonatoknak. A Michel Espagne és Michael Werner nevéhez kötődő kulturális transzfer-kutatás felismeri, hogy a kultúrák egymással dinamikus kölcsönhatásban működő rendszerek, és hogy egy adott kultúrában a „saját” kulturális javak gyakran más kultúrából importáltak és integráltak gondolatok, szövegek és tárgyak. A módszertan éppen ezért olyan keretet állít fel, amelyben a kultúrák összehasonlítása helyett a transzferre, vagyis az átváltás/átadás/fordítás folyamatára, illetve a folyamatban közreműködő szereplőkre – egyénekre és intézményekre – kerül a hangsúly. A gyermekvonatok tömeges migrációs helyzet okozta transzfer egymástól földrajzilag, nyelvileg és kulturálisan messze álló népek között, és mint ilyen napjainkban is fontos aktualitása van.

Talán a legjobb ezt a gondolatmenetet egy 1931-es Kosztolányi-idézettel zárni: „Sokat gondolkodtam arról, hogy mi lehet ennek magyarázata. Vajon mivel hódítottuk meg a hollandokat? Micsoda szolgálattal vagy kinccsel köteleztük le őket, hogy ennyire a barátaink lettek, s ma sem felejtettek el? / Mit adtunk mi nekik? Semmit. Csak szeretetet kértünk tőlük és kaptunk is. [...] Gyermekeink jártak itt, akik rongyaikkal, sápadtságukkal, riadt nagy szemükkel beszéltek helyettünk. Bámulatos államférfiak a gyermekek. Ajánlom a népeknek, hogy így próbáljanak barátkozni. Ne a felnőttek találkozzanak. Azok már romlottak, s olyan közönségesek, mint maga az élet. Cseréljék ki a gyermekeiket, vegyék magukhoz kölcsönösen azoknak a népeknek gyermekeit, melyeket ellenségüknek vélnek. Általuk majd megismerik egymást. Ha látják ezeket a kisembereket, amint esznek, amint kacagnak, amint félnek a sötétben, vagy amint betegen, lázasan a torkocskájukra mutogatnak, rájönnek arra, amire a bölcseik eddig nem tudtak rájönni, hogy a mások gyermekei hasonlítanak a mi gyermekeinkhez, hogy mi is fölöttébb hasonlítunk egymáshoz, s hogy általában valamennyien testvérek vagyunk.”

Stifner-Kóhádi Dorottya az Evangélikus Információs Szolgálat újságíró főmunkatársa, 1999 óta a Kossuth rádió *Erős vár a mi Istenünk* című evangélikus félórájának riportere, majd 2010 óta felelős szerkesztője. 2012-ben jelent meg szerkesztésében az *Ancilla Domini – Túrmezei Erzsébet-életrajz* című könyv. Életrajzi olvashatók a *Szethlo-gyerekek voltunk* című kötetben. Végzettségeit az Evangélikus Hittudományi Egyetem lelkész szakán, a MÚOSZ Bálint György Újságíró Iskola felsőfokú újságíróképzésén és a Magyar Rádió vallási műsorszerkesztői, valamint műsorvezetői-bemondói tanfolyamain szerezte.

Farkas Arnold Levente , tavasszal,

ismeretlen, pócsmegyér, tizenki
lenc február huszonhét, szerda,
a pszichológus, akinek neve
győzelmet jelent, a miniszter
elnök neve is győzelem, taka
ros ház nem különösebben
szép házak között, szabályokat
alkot a gyermek, ezeket a
szabályokat megszegi, szabály
szegése miatt saját magát bünte
ti, halovány csillag az első
betű fölött, én is ezt teszem
szüntelen, találtam egy cze
lit az ablakban, mindenem
ott ül a látszat, ezt írtam
rá egykoron, meg akarják
védeni magukat, ezért a fé
lelem, azt gondolják, a beteg

jelentékeny, szigetmonostor,
tizenkilenc február huszon
hét, szerda, eszter nem sze
reti ezt a szót, anyjuk mé
hében zivakodnak az idő
kezdeté előtt, jeltelen jelen
téshez hanyag hangalak ta
pad, talán a tévedés, kacza
gás illatát árasztja magá
ból az értelem, nem sze
retem ezt a hónapot, a
hogyan február nevében a
bé csőrére az er szára
csavarodik, kenyér és bor
az asztalon, a gyomorban
hallgatás, a test elkerüli

kényelmetlen, pócsm
gyér, tizenkilenc feb
ruár huszonnyolc,
csütörtök, az út és az
út pora szent, profán
a megérkezés, czédru
sok között a szűz, ma
gányos ünnep test fel
támadása, tavasszal,
amikor visszatér a né
ma torokba a hallga
tás, a próféta a temp
lom lehetőségeire gon
dol, elkerüli a folyópar
ton a gyülekezet nevét

mondhatatlan, pócsmegyér,
tizenkilenc március kettő,
szombat, a hallgatás, ha
mondható, hangalak csupán
a szó, a csönd, ha mondom,
nincs jelen, alkalmatlan az
értelem, a némaság, ha
megteszed, más írja meg
a versedet, czudar czin
kos a nem beszéd, a név

alázat, pócsmegyér, húsz
március tizenhárom, szom
bat, szabadság
nincs vagy nem létezik,
talán az öregség miatt,
ahogy a fejben összeáll
az el nem gondolt
gondolat,

minden vágyam,
hogyan egy szó közepére
vesszöt tegyek,
ha ismersz egy várost,
ahol az angyal tétova
szárnyai jeleket gondol
nak a teremtett víz
teremtetlen felszínére,
kertben a levedet nyálkás
nak találom, illene
bemutatkozni előbb,
gondolja a növények he
lyett az el nem gondolt gon
dolat, nyugalom helyén a hó,
ábrázolhatatlan valóságot
ábrázolnak ábrázolhatatlan
mondatok,
a szó a könyv lapjai közül
a némaság nevébe hull,
nyugalom helyére eljutok,
kinevették, mert tudták, hogy
meghalt, az ágy alatt megne
vezhetetlen fontosságok és kí
nyomtathatatlan lények,
így alakult majdnem minden
alkalom, a test kenyér, a lé
lek árnyéka a levedett papí
ron, temetőbe költözött a tél,
olvashatatlan mozdulat

Gombocz
István

„Szabadítsuk meg a színhelyet a szenvedéstől”

Eginald Schlattner erdélyi lelkész-író pályája

2. rész*

Rendkívüli munkabírásának köszönhetően Schlattner a kilencvenes években szépírói tevékenységének is újra nekilátott. Ennek első eredménye az 1998-ban napvilágot látott *Der geköpfte Hahn (A fejvesztett kakas)* című, mintegy ötszáz oldal terjedelmű regény, melynek középpontjában a szász középosztályt – a múlt század harmincas és negyvenes éveiben – érintő erkölcsi és politikai kérdések állnak. A cselekmény keretét az 1944. augusztus 23-ai nap adja, melyen I. Mihály román király felmondta a hitleri Németországgal kötött katonai együttműködést és

a szövetségesekhez pártolt. Az eseményekről egy szász polgári családból való gimnazista fiú számol be, aki a regény végén (egy amerikai bombatámadás során) feltehetőleg életét veszti. A levágott fejű és a cseléd lányok által az ajtófélfára szögezett kakas vészjósló vezérmotívuma a küszöbön álló végre hivatott emlékeztetni. A döntő augusztusi nap krónikájával párhuzamosan – a szerző kiváló montázstechnikája segítségével – felelevenednek a többnemzetiségű fogarasi és brassói környezetben lejátszódott események és konfliktusok. Összetartásra és szolidaritásra a háború és az Erdélyt is elérő nemzetiszocialista propaganda korában nagyobb szükség volna, mint valaha, a szászág azonban Schlattner krónikájában erejét e vészterhes időkben terméktelen belső vitákra pazarolja. A törésvonalak (a késő 19. századi időkkel ellentétben) ezúttal nem érdekcsoportok vagy politikai pártok, hanem nemzedékek között rajzolódnak ki.

Eginald Schlattner otthonában. Forrás: HotNews.ro.

Ahogy az 1. részben említettük, a Harmadik Birodalom nagy súlyt fektetett arra, hogy a kelet-közép-európai német diaszpórát hódítási tervei számára megnyerje, és propagandájában nem fukarkodott a nyelvi és kulturális autonómiát, valamint a gazdasági virágzást kilátásba helyező ígéretekkel. A sokat látott idősebb generáció kételkedéssel fogadja az ígéreteket, a román kormány pálfordulására számítva (GH 22. o.), ám a fiatal nemzedék többsége kitörő

* A tanulmány 1. része a *Credo* 2020/1. számában (30–40. o.) jelent meg.

lelkesedéssel válaszol a szirénhangokra. A fiatalok a birodalmi felsőbbrendűségi ideológia bűvöletében nekilátnak, hogy helyi német zárványt, katonai jellegű szubkultúrát létesítsenek; ennek megjelenítéséhez előszeretettel kölcsönzik a birodalmi Németország propagandagépezetének bombasztikus kulisszáit. A „Német Népcsoport,” „Német Egylet,” „Német Nőegylet,” „Német Ifjúság,” „Német Lányok Egylete” és egyéb csoportok brassói felvonulásai hivalkodó transzparensseikkel, horogkeresztes és a hagyományos szász színeket háttérbe szorító zászlórengetegekkel szemléletes betekintést nyújtanak a provinciális pángermán romantika öntömjező és egyben önámító légkörébe.

A humanista szász kulturális hagyományok és a harmincas-negyvenes évek politikai radikalizmusa közötti kontraszt sehol sem mutatkozik élesebben, mint a német fiataloknak a dicső múltú evangélikus egyházhoz való viszonyulásában. A birodalmi pángermán ideológiától s annak pogány elemeitől megrészegülve csapatostul távolodnak el a Johannes Honterus alapította protestáns közösségtől; meg sem fordul a fejükben, hogy ezzel a helyi német diaszpóra legfőbb egybetartó szervezetét veszélyeztetik. Az egyházzal már nyíltan szakító kamaszok tornagyakorlataikat és versenyeket a templom előtti téren tartják és a konfirmációs istentiszteletre időzítik, lehetőleg minél nagyobb zajjal és „Sieg Heil!” felkiáltással provokálva az ünneplő gyülekezetet (GH 135–136. o.). A konfirmációt még ímmel-ámmal vállaló serdülők szüleiknek és lelkészükhöz különösen nagy fájdalmat okoznak a tanfolyamon tanúsított passzív rezisztenciájukkal s a vizsgán mutatott, szinte büszkeséggel hangoztatott tudatlanságukkal. Tájékozatlanságukat többek közt a Hiszekegy teremtésről szóló (a Kis kátében részletesen elmagyarázott) első hitágazatának a tizedik parancsolattal történő összevegyítésével tanúsítják, fittyet hányva a lelkésszel előre egyeztetett vizsgarendre és a betanított válaszokra (GH 137. o.). Nem kevésbé hajmeresztő a válasz, melyet a Luther személyére vonatkozó kérdésre adnak: „Dr. Luther az erdélyi szászok reformátora volt, és Johannes Honterusnak hívjuk.” (GH 137. o.) Ha kivételesen helyes válasszal szolgálnak a kaján nebulók, akkor az egyes parancsolatok értelmezésekor kínos zavarba hozzák az egybegyűlteket: „Ne paráználkodjál – ez arra vonatkozik, mikor anyukám egész éjszaka Strohschneider úrral sétálni megy le a folyópartra, hogy a csalogányok csattogását vele együtt hallgathassa, és csak reggel, összekócolt hajjal tér vissza.” (GH 135. o.)

Kívételt képez maga az elbeszélő, aki érdeklődésével és bibliai olvasottságával méltán érdemli ki fogarasi városi lelkésze elismerését és az ezzel járó éltanulói főszerepet a konfirmációs vizsgán. Erős testi felépítése folytán egyúttal azzal bízza meg a lelkész, hogy az ünnepélyes harangszót a Miatyánk elhangzása követően leállítsa. A toronyba vezető korhadt létra azonban az utolsó lépcsőfokon váratlanul hangos robajjal összeroppan, a kamasz pedig kétségbeesésében a harangkötélbe kapaszkodik, és súlyával a toronyóra embernagyságú mutatóit szédületes sebességű, ritmikus kattogással járó forgásba hozza, azt az abszurd benyomást keltve, mintha ezzel magát az időt is napokkal előrelelendítené. A pánikba esett ünneplő gyülekezet az alkalomhoz méltatlan módon – különösen a második parancsolatnak fittyet hányva – keresi a menekülés útját. A jelenet nem fest épp hízelgő képet az alkalmi templomlátogatókról, sem a teljes fogarasi gyülekezetről, a hangsúlyt összességében mégis a háborús évek vészterhes légkörére helyezi: „Az emberek »Istenátka, tűz van! Riadó, bombáznak az amerikaiak! Jézus Mária, Szent József, jönnek az oroszok! Úristen, itt az utolsó ítélet!« kiáltásokkal csapatostul hagyták el a padokat, és a kijáráshoz tolongtak: »Meneküljön, aki még tud!« [...] Krisztus gyülekezete pánikban és félelemében darabjaira esett szét. A kántor azonban tovább játszott az énekeskönyv [...] Múlándóság, Halál és Örökkévalóság című fejezeteiből.” (GH 143. o.)

Kíváncsiságból és iskolatársai nyomására néhány hónapra maga a kalandos körülmények között frissen konfirmált elbeszélő is belép a Deutsche Jugend nevű helyi félmilitarista ifjúsági csoportba, és mérsékelt lelkesedéssel részt

A *Fejvesztett kakas* magyar kiadásának borítója. Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 2007. A *Credo* 2009/3–4. számában (117–118. o.) közzöltük Bereznay Tamás recenzóját.

vesz annak gyakorlataiban. A fogarasi bajtársi szövetség tevékenysége a németségnek tulajdonított erények (mint a fegyelem, az edzettség, a kitartás és főleg az engedelmesség) szüntelen sulykolásából, katonai jellegű gyakorlatokból, megalázó fenyítési rituálékból, valamint szellemes és kevésbé szellemes utcai csínyekből, provokációkból, a helyi más népcsoportokkal szembeni tiszteletlen viselkedésből áll. Hierarchiájában és agresszív megjelenésében a szervezetet mutatis mutandis *A Pál utcai fiúk* vörösingeseihez hasonlíthatnánk. A csoport többi, szűk látókörű tagjaival ellentétben az elbeszélő nem szakítja meg a kapcsolatot a helyi nem német nemzetiségű fiatalokkal, és „bajtársai” haragját akkor vonja végleg magára, amikor udvarolni kezd egy brassói magyar nyelvű zsidó családból származó diáklánynak. A családnál tett látogatásai során betekintést nyer egy számára korábban szinte ismeretlen vallási közösségbe, és örömmel látja, hogy az erdélyi zsidóság az őt érintő egyre súlyosabb fenyegetések ellenére változatlan érdeklődést és

Fogaras, Ferenc József tér 1914-ben. Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége / 86533.

tiszteletet tanúsít a német nyelv és kultúra iránt. A Deutsche Jugend „fegyelmi bizottsága” által büntetésként elrendelt életveszélyes akrobatagyakorlatot egy háztetőn bátorsággal és sértetlenül elvégzi, utána azonban nem titkolt megkönnyebbüléssel távozik a szervezetről. Látókörét tovább bővítik az Olt folyón tett festői kajakkirándulások, melyeken a természeti élményen túl a helyi cigány közösségekkel (azok szigorúan szabályozott belső hierarchiájával és egyben gazdag folklórhagyományával) is megismerkedik. A jólétben felnövekvő szász polgárfiút több szerénységre és a szegény körülmények közt élő s ott helytálló emberek megbecsülésére tanítják a roma telepeken tapasztaltak.

A szerzőt németországi kritikusainak többsége a tévútjairól megtért, a nemzetiszocialista szándékból kijózanodott és felelős erdélyi polgárrá fejlődő fiatalember történetéért egyöntetű dicséretben részesíti, hangsúlyozva a regény önéletrajzi

hátterét, személyes hitelességét (BREITENSTEIN 1998; HOVE 1999; LEIPPRAND 1998). Közvetlen önéletrajzi regényről azonban a „Kakas” esetében aligha lehet szó, hiszen Schlattner 1944 körül épphogy elmúlt tízéves; így a regényben elbeszélte kalandokat, köztük az első erotikus tapasztalatokat nemigen élhette még át. Mint fentebb említettük, Schlattnernek nincs ellenére a személye és mozgalmas élete iránti figyelem, de ebben a regényében elsősorban mégsem saját emlékei, hanem a szász közösség túlélési kilátásai, azokon túl is az erdélyi népek békés egymás mellett élésének esélyei foglalkoztatják. Túlesve a germán-pogány kalandon a főhős arra a felismerésre jut, hogy tartós békét Erdélyben csak egyfajta svájci ihletésű föderációval lehetne megvalósítani. A transzilvanizmus nemes, de a politikai gyakorlatba nehezen átültethető ideáljának felfedezésében a megbékélés, a szolidaritás és a felebaráti szeretet keresztyén alapértékei is szerepet játszanak. Az átállással és az azt követő kommunista hatalomátvétellel járó kiújuló harcokkal (és esetleg a saját végével is) számolva az elbeszélő úgy érzi, hogy hamarosan számot kell adnia rövid életének útvesztőiről.

A nemrég még a nácizmus helyi változatával flörtölő fiatalember kijózanodását a németországi kollégáival ellentétben az Erdélyhez kötődő vagy onnan származó kritikusok kétséggel fogadták, szemére vetve Schlattner-

nek, hogy hősenek pálfordulásával a modern nyugat-európai – magát haladónak tekintő – olvasóközönségnek és bírálóknak kívánt a kedvében járni (WALTER SCHULLER 1998; KONRAD SCHULLER 1999). Ötszáz oldalas regényében Schlattner kétségkívül több teret is szentelhetett volna hőse jellem- és világnézeti fejlődésének, a német fejlődésregény gazdag hagyományaira támaszkodva. A szigorú bírálók ugyanakkor figyelmen kívül hagyják, hogy „a suhanc” (KONRAD SCHULLER 1998) a fent említett keresztyén erényekkel még a szülői házban, majd a konfirmációs oktatás során egyszer már megismerkedett, kifejlesztve egyfajta szellemi és erkölcsi védekezőrendszert; a tékozló fiú rehabilitációjához hasonlítható megtérése a régi tételt erősíti meg, miszerint az oktatás és vallási nevelés kezdetben gyakran hiábavalónak tűnő, de hosszú távon annál gyümölcsözőbb folyamatok. Schlattner lelkésztestvére és jó barátja, Christoph KLEIN nyugalmazott szász püspök a regényhős próbatételeit és világnézeti fejlődését Isten által különös figyelemmel kísért és jóváhagyott folyamatként értelmezi. Interpretációját a *coram Deo* elvére alapozza, miszerint életünk jelentősebb mozzanatai Isten szeme előtt, mintegy az ő jelenlétében mennek végbe. Így válik lehetségessé, hogy a háborús bombázás okozta fizikai pusztítás nem végleges megsemmisüléssel, hanem egyfajta újrakezdéssel jár: „Ez a »coram Deo« reláció, a »szeretet relációja.« És itt Isten szeretetéről van szó, mely magasabb rendű az ember szereteténél, s melyet az elbeszélő az első regény végén megtapasztal. Ott már a halállal néz farkasszemet, ezernyi sátáni szörny táncol körülötte, mintha tűzörvénybe, a pokolba taszítanák, de aztán végül is megpillantja az »új eget.«” (2012, 32. o.)

A bécsi Paul Zsolnay Kiadónál négy, a müncheni Deutscher Taschenbuch Kiadónál pedig újabb hét utánnyomást megért, román (SCHLATTNER 2011a) és magyar (SCHLATTNER 2006) fordításban is megjelent, valamint sikerrel megfilmesített (GABREA 2011) s az egyik recenzióban (SCHWARZ 1998) a klasszikus elbeszélő, Theodor Fontane prózájához hasonlított regény Schlattnert Erdély határain túl is egyszerre ismertté tette. A „Kakas” megjelenését követő tizenöt éven át különböző kulturális intézmények meghívására rendszeresen és nagy sikerrel tett felolvasó körutakat Európa-szerte. Külföldi útra utoljára 2013 tavaszán, nyolcvanéves korában vállalkozott, amikor is sikerrel szerepelt a német tannyelvű Andrassy Egyetemen, valamint a Magyarországi Németek Házában tartott felolvasóesteken. A túlnyomóan pozitív visszhangon felbuzdulva a lelkész újabb, ezúttal közvetlenül önéletrajzi indíttatású, mégpedig a hírhedt 1959-es brassói írópert és azon belül a saját együttműködését feldolgozó regénybe kezdett. A *Vörös kesztyű* címmel 2000-ben a Paul Zsolnay Kiadónál három és a Deutscher Taschenbuch Verlnagnál szintén három utánnyomásban, továbbá lengyel (SCHLATTNER 2004), román (SCHLATTNER 2005), spanyol (SCHLATTNER 2011b), magyar (SCHLATTNER 2012b) és orosz (SCHLATTNER 2018) fordításban is megjelent, majd megfilmesített (GABREA 2010), terjedelmes regényében Schlattner az egykori tanúvallomására kíván magyarázatot adni s egyben a perben elítéltek engesztelését elérni.

A regény névtelen elbeszélője naplószerű részletességgel számol be a fogság alatt elszenvedett fizikai és lelki bántalmakról, melyek végül megtörték ellenállását. A „vörös kesztyű” kifejezés magyar megfelelője a „vörösspecsenye” nevű játék, mellyel a bebörtönzöttek igyekeznek elütni az időt. Az írópert felelevenítő fejezetekben a bírók kérdéseire túlbuzgón válaszoló és ezáltal az idősebb írókollégák sorsát alig titkolt büszkeséggel, egyfajta elégtétellel befolyásoló tanú váltakozik a segítő szándékú, a vádlottak munkásságáról és ideológiai fejlődőképességéről pozitívan nyilatkozó, a menthetőt lehetőség szerint mentő fiatalemberrel. Tanúvallomásának súlyos következményeire csak az ítélethirdetés után, zárkai magányában ébred rá, majd lelkiismeret-furdalástól gyötörve ismeri be: „Az őt író mindegyikének csak jókat köszönhetek.” (RH 482. o.) A fogoly a per lezárása után kiszabadul, és egy marosvásárhelyi pszichiátriai kezelés, valamint hosszas

A *Vörös kesztyű* magyar kiadásának borítója. Koinónia, Kolozsvár, 2012

hányattatás-útkeresés végén hazatér szülői házába. Irodalmi keretbe helyezett számvetéséért Schlattner modern németországi kritikusai egyöntetű elismerésben részesítik, különösen méltatva a főszereplő labilis, szélsőségekre hajló személyiségének ábrázolását, valamint a fogva tartás hiteles leírását, jóllehet nemigen ismerhetik a sztálinista Románia börtöneinek mindennapjait (BRANDT 2001; BRANTSCH 2005; MAYR 2001).

A remélt kiengesztelést azonban Schlattnernek e regényével sajnos nem sikerült elérnie. A szerző, úgy tűnik, mindvégig nem tudta eldönteni: művészi fantáziájának teret engedve kíván-e regényt írni fiktív regényszereplőkkel, vagy pedig objektív, hitelességre törekvő visszatekintést kíván adni az egykori koncepció perről és saját rész-

Brassó, Honterus-udvar, jobbra az úgynevezett „prédikátorok háza” 1969-ben. Forrás: Fortepan / Piarista Levéltár / Holl Béla / 56862.

vételéről, valós személyek felvonultatásával. A per egykori érintettjei – akik már eleve nem viseltettek feltétlen jóindulattal a szerző iránt, és bizonyára első regényének, a „Kakasnak” a sikerét is megirigyelték – az utóbbi verzió mellett döntöttek; a „Kesztyű” tehát kulcsregényként értelmezték, hogy aztán „objektivitást”, vagyis a saját, de személyenként eltérő emlékeikkel egyező elbeszélést kérhessenek számon rajta. Megítélésük szerint a narrátor fogsági beszámolójában a várt *expressis verbis* megkövetés helyett az önsajnálatra, sőt Georg SCHERG keserű-szatirikus megfogalmazásában az egocentrizmusra, mi több, az exhibicionizmusra hajlik (2001). Ahogy Harald Siegmund és felesége, Elisabeth Siegmund egy-egy nyílt levélben konstatálja, a várt erkölcsi jóvátételt a regény főhőse nem csupán megtagadja, hanem torz képet fest a vádlottakról, s itt-ott hazugságokat terjeszt róluk

(E. SIEGMUND 2001; H. SIEGMUND 2001). A Siegmund házaspár nem is jár messze az igazságtól, hisz a regénybeli fogoly a bebörtönzött pályatársakat a tárgyalóterem kívül, zárkai magányában és hangulati ingadozásában folytatott elmélkedéseiben egzaltált különcökként, a jobb- illetve baloldali totalitárius ideológiákkal a széljárás szerint egyaránt könnyen azonosuló, felelőtlen, illetve egyszerűen komolytalan művészekként írja le.

Még tovább mérgezték a légkört a szellemeskedő, de bántó szándékúnak is mondható, könnyedén azonosítható fedőnevek, melyekkel a „Kesztyű” elbeszélője az öt elítélt írórt illeti. (Hans Bergel Hugo Hügel, Wolf von Aichelburg Baron von Pottenhof, Georg Scherg Götz Schräg, Andreas Birkner Oinz Erler, Harald Siegmund pedig Herwald Schönmund néven szerepel.) Az elbeszélő szerelmét, Annemarie Schönmundot – aki mögött nem nehéz Marianne Siegmundot, Harald hűgát azonosítani – manipulatív és a testi szerelemre különösen nagy hangsúlyt fektető diáklánynak állítja be. Kevesebb történelmi konkrétummal (így fiktív helyszín és fiktív évszám kiválasztásával), illetve nehezebben felismerhető, árnyaltabban ábrázolt szereplők felvonultatásával Schlattner megakadályozhatta volna az önmagát és számos száz kortársát ért kellemetlenséget. Összességében Hans Bergel – az időközben Németországban hírnevet szerzett író, Schlattner máig kiengesztelhetetlen bírálója – joggal jegyzi meg, hogy a szépirodalmi tevékenység, ezen belül is a regényírás aligha alkalmas a sebek begyógyítására: a békekötést legegyszerűbb személyes találkozó útján kezdeményezni (MOLDT 2002, 33. o.).

Természetesen maga Schlattner is szomorúan látta be, hogy jószándék inspirálta regényével szinte lehetetlenre vállalkozott. A „Kesztyűvel” legfeljebb a saját lelkiismeretén sikerült valamennyire könnyítenie, de az áttörést, vagyis a megbékélést nem érte, nem érte el vele (KLEIN 2012, 38. o.). Mindazonáltal a „Kesztyű” hatszáz oldala semmiképp sem tekinthető hiábavaló erőfeszítésnek. A kihallgatásokon és a tárgyalótermen kívül az elbeszélőnek bőven jut ideje arra, hogy saját nehéz sorsán túl Erdély helyzetével, a népek hosszú távú együttélésének esélyeivel is számot vessen. Ehhez rendszeres inspirációt kap egy-egy emberségesebb kihallgató tiszttól, többek közt egy Blau nevű, nyelveket beszélő, zsidó származású őrnagytól, valamint számos fogolytársától, akikkel egy-egy nagyobb letartóztatási hullám után a cellájában összejárják. Az így keletkezett alkalmi többnemzetiségű bajtársi közösségekben folytatott eszmecserék megtörik a zárka magányát, és új reménnyel töltik el az állambiztonsági tisztek által meggyötört, szász nemzetiségében újra és újra megalázott foglyot. Az Apfelbach nevű, zsidó származású, németül kiválóan beszélő és egy politikai vicc miatt letartóztatott brassói könyvkereskedő által esténként egybehívott öku-menikus imádságok az egybetartozásra és egymásra utaltságra emlékeztetik és természetesen hitükben is megerősítik az Erdély különböző nemzetiségeit képviselő fogvatartottakat.

További biztatás érkezik egy Vasvári nevű, bebörtönzött brassói katolikus paptól, aki ifjú fogolytársának az *apokatastaszisz*, vagyis a *helyreállítás, újjáteremtés* fogalmába tart bevezetést. Az Apostolok cselekedetei 3. fejezetének 21. versében olvasható tételből az idők során többen (pl. Alexandriai Órigenész, majd a reformáció évszázadában az anabaptisták) arra következtettek, hogy a bűnösök kárhozata nem örök érvényű, ám erre az értelmezésre az Ágostai hitvallás határozott cáfolatot ad (*Ágostai hitvallás* 31. o.). Börtönbeli rögtönzött előadásában Vasvári nem tér ki a kárhosszal kapcsolatos dilemmákra. Érvelésében az *apokatastaszisz* – mint az eredeti rend helyreállításának ígérete – a népek közötti tartós békéhez, harmóniához szolgáltat alapot. Közvetlen erdélyi vonatkozásban e modell kétségkívül utópikus vonásokat is tartalmaz, mindazonáltal az ateista parancsuralmi rendszerek végét is kilátásba helyezi: „Apokatastaszisz! A megváltás tervében a végső cél minden dolgoknak Isten szeretetében való visszavitele, a világ paradicsomi állapotába való helyreállítása minden nép, ember és teremtmény megtérülése és üdvözítése által!” (RH 441. o.) Vasvárinak mint atyai mentornak arra is gondja van, hogy a *coram mundo*, vagyis a múltó világi ügyekre figyelő szemléletmód és a „Kakasban” is szereplő *coram Deo*, tehát az Isten jelenlétét és dicsőségét kereső megközelítés közti különbséget elmagyarázza (RH 449. o.). Ígérete szerint a *coram Deo* elvének kitartó követésével a fogoly kiheveri a börtönben elszenvedett traumát, és egy szép napon elhivatottságot érez majd Isten szolgálataira (mellyel nyilvánvalóan Schlattner későbbi lelkesítő pályafutását vetíti elő).

A narrátor mint a rezsim szemében megbízhatatlan és kényelmetlen személy (magához Schlattnerhez hasonlóan) szabadulása után eséllyel kérvényezhetne kivándorló útlevelet Nyugat-Németországba. Hogy az elszenvedett bánalmazások ellenére nem fordít hátat ősei erdélyi hazájának, abban jelentős része van az Alfred Wortmann-nál, egy sokat tapasztalt és látott falusi evangélikus lelkésznel tett látogatásainak. Wortmann egy olyan közösségben szolgál, ahol a szorgalmas szász parasztok viszonylagos elszigeteltségben végezhetik napi munkájukat, és jó esélyük van rá, hogy a kommunista rendszerben is hosszú távon megőrizték nyelvi és vallási identitásukat. A lelkész a sztoikusoktól kölcsönzött érvekkel tanácsolja az elbeszélőnek, hogy fejlesszen ki autonóm személyiséget, és lehetőség szerint tartsa távol magát mindenféle politikai történéstől. Frissen szabadlábba helyezett politikai fogolyként amúgy sincs sok esélye, hogy a közeljövőben integrálódjon a romániai társadalomba, de a „bukaresti Fáraó” egy szép napon még megváltoztathatja a politikai kurzust és enyhítheti a politikai üldözöttek helyzetét (RH 532. o.). A lakóhelyek és országok cserélgetésének nem sok értelmét látja Wortmann, és védencét végképp lebeszéli arról, hogy a nyolcszáz éves büszke Szászföldet cserben hagyva bebocsátásért esedezzen a gazdaságilag virágzó, de a kelet-európai viszonyok és az azok között élő kisebbségek iránt teljesen közömbös Nyugat-Németországba.

Cselekményében a „Kesztyűnél” jóval követhetőbb vezérfonalat és egységesebb képet ad Schlattner harmadik, *Das Klavier im Nebel (Zongora a ködben)* címmel 2005-ben először a Paul Zsolnay-nál kiadott, majd a Deutscher Taschenbuch Verlagnál két utánnyomásban, később lengyel (SCHLATTNER 2009) és román (SCHLATTNER 2014) fordításban megjelent történeti tárgyú regénye. A ködbe vesző zongora szürrealista képe egy, a késő negyvenes években végrehajtott kilakoltatási akcióra utal, amikor egy német család nagyobb méretű és a polgári jólétre emlékeztető bútordarabjait az emeleti ablakon át kihajítják, a lehető legnagyobb kárt és zajt okozva. Kerettörténetként a Clemens Rescher nevű segesvári patríciusifjú és a szintén helyben lakó, Rodica nevű román lány szerelmi története szolgál. Amint az a megkapó dedikációból („Cristinának, egy nyár szerelmének és egy egész életre szóló bánatnak”) kitűnik, a regény Schlattner fiatalkorának egy rövid, de boldog szakaszát dolgozza fel, s ezért ezt a szerző máig is kedvenc irodalmi művének tekinti. A „Zongora” a korábbi regényeiből ismert montázstechnika alkalmazásával eleveníti föl Erdély új- és legújabb kori történelmének fordulópontjait, többek közt a pogány betörésekről szóló hátborzongató s egyben a százszok rendkívüli kitartásáról is tanúskodó történeteket.

A békésebb idők, egyebek mellett az *Unio trium nationum*, vagyis az egykori szász, székely és magyar szövetség, valamint a reformáció népeket átfogó irányzatai biztató precedenssel szolgálnak a jobb jövőben reménykedő erdélyi polgárok számára. Pozitív jel, hogy a háborús nemzetiszocialista propagandával ellentétben a kommunista manipuláció nem képes az egyes népcsoportok közt vizályt kelteni. A frissen államosított üzemekben és gazdaságokban alkalmazott többnemzetiségű brigádok szükség esetén a hozzá nem értő kommunista (és itt-ott magyar és német kádereket is felvonultató) vezetés útmutatásainak módosításával, mi több, szabotálásával igyekeznek hasznos munkát végezni, noha ehhez semmilyen személyes érdekük nem fűződik. Rescher különös tisztelettel viseltetik az egykori erdélyi magyar arisztokrácia megmaradt tagjai iránt, akik a Nyugatra menekülés helyett szülőföldjükön maradtak, fizikai munkásként vagy esetenként „koldusboton” (KN 385. o.) is megőrizték méltóságukat, ezzel is hozzájárulva az erdélyi kultúra folytonosságához. A regényben a Rodica és szülei által képviselt erdélyi román középosztály maradéktalanul közösséget vállal a szász és magyar polgársággal, nyelvtudásával pedig hozzájárul a németnek mint közép-európai *lingua francá*nak a megőrzéséhez. Ezzel együtt a román polgárság „transzilvánista” tudatában, életvitelében és szokásaiban sokkal jobban kötődik Erdélyhez, mint a regátbeli románsághoz. Erdélyen kívüli – főleg a vadregényes Fogarasi-havasok déli lejtőjén megtett – autóstoptúrái során az össze nem házasodott fiatal párra ugyanakkor az ortodox románok már rendszeresen ferde szemmel néznek; a mentalitásbeli kontraszt a szerelmesek bukaresti látogatásánál mutatkozik meg legélesebben, mikor is Rodica ottani rokonai Clemenset minősíthetetlen sértésekkel (KN 352. o.), unokahúgukat pedig tetteleges bántalmazással illetik, és ezáltal kikényszerítik a pár szakítását.

Rescher ábrázolásában a szász polgárság a háborút követő deportálásokból viszonylag hamar regenerálódott. A nemzetiszocialista társutas stigmájától azonban nem sikerült egyhamar megszabadulnia, s ehhez Románia kommunista vezetőségétől nem is kapott semmiféle segítséget. A múlt feldolgozásához a kezdeményezést evangélikus egyházuk lelkesi kara veszi át. A Clemens fejlődését végigkísérő Seraphin segesvári lelkes véleménye szerint a Harmadik Birodalom ideológiai farvizébe került erdélyi németiség olyan vétséget követett el, melyre jó ideig nem kap majd bűnbocsánatot. Érvelésében a szenvedély és keserűség dominálnak a logika kárára, hisz előbb a szász közösség egészét, majd utolsó mondatában már csak egy részét vádolja elhajlással. Ennek ellenére ótestamentumi ihletésű, a klisék szerint a megtorló Istent előtérbe helyező s egyben a napjainkban is erős, a háborús bűntudat szellemében fogalmazott fejtegetései bizonyára hozzájárultak Schlattner közönségsikeréhez a német nyelvterületen, egyúttal az egyszerű, de hatásos retorikájú megfogalmazások iránti érzékét is tanúsítják: „Az ítélet [*a háború utáni megburcoltatások – G. I.*] Isten válasza arra, hogy az erdélyi százszok a harmincas években idegen isteneknek hódol-

tak, és hagyták, hogy csizmába bújtt patkányfogók fuvolaszavukkal elcsábítsák őket ősi birodalmukból. Mindezzel közülünk számosan mélyen megbántottuk Istent, az Atyánkat.” (KN 220. o.)

A kortárs osztrák, német és svájci kritikusok elismeréssel nyilatkoznak a nyugat-európai olvasók számára jórészt ismeretlen soknemzetiségű erdélyi helyszín bemutatásáról s benne a két népcsoportot egybefogó szerelmi történetről; jóllehet a Clemenset kiközösítő végső bukaresti családi epizódról nem ejtenek szót (JAUCH 2005, KONNEFFKE 2005). Míg Wolfgang Schneider a korai szocialista tervgazdálkodás abszurd oldalainak és epizódjainak bemutatását, Schlattner egyedi humorérzékét méltatja (SCHNEIDER 2005), addig Nicole Henneberg erős túlzással Erdélynek mint „új európai irodalmi tájegységnek” a megteremtéséért dicséri a szerzőt (HENNEBERG 2005). Miután a „Zongorában” nem szerepelnek felismerhető erdélyi szász kortársak, így a szerzőnek sikerült elkerülnie a korábbi két regényét követő elmarasztaló-felháborodott személyes hangú bírálatokat, nyílt leveleket.

Schlattner legújabb kötete *Wasserzeichen*, vagyis *Vízjelek* címen látott napvilágot 2018-ban a Ludwigsburgi Pop Kiadónál. E munkájában a szerző immáron félreismerhetetlen vonalat húz a fikció és a memoár között. Önmagának dedikált, műfajmegjelölés nélkül kiadott visszaemlékezéseiben protagonista módon, narrátor alkalmazása nélkül, egyes szám első személyben vet számot Erdély mozgalmas 20. századi történetével és saját sorsával. A vízjellel mint a papírgyáros felmenőktől kölcsönzött és az elbeszélés során vissza-visszatérő motívummal a szerző a polgári becsületre és megbízhatóságra kíván utalni, ugyanakkor a hiteles elbeszéléssel maga is igyekszik méltóvá válni e hagyományokra.

A nem időrendi sorrendben, de tematikai folytonossággal egymásba illeszkedő epizódok két fő színhelyen játszódnak. Memoárjaiban Schlattner először is visszakalauzol a negyvenes és ötvenes évek vészterhes, az etnikai kisebbségeket különösen hátrányosan érintő időszakába, újabb részletekkel szolgálva az előző könyveiben már tárgyalt témákhoz. Részben magyar származása és főleg igazságérzete révén máig sem tud beletörődni abba a geopolitikai abszurditásba, hogy a magyarságnak több mint az egy-negyede száz éve nemzetállami határain kívül kényszerül élni (WZ 318 o.). Felidézi továbbá az Antonescu-rezsim által a zsidóság ellen elkövetett, esetenként még a nemzetiszocialista Németországban is precedens nélkül való, égbekiáltó kegyetlenségeket (WZ 135 o.). Újra és újra visszatér a szász lakosságot a háború után ért – szovjet kezdeményezésre elindított és román állami jóváhagyással végrehajtott –, szinte minden családot sújtó deportálásokra. Tematikus változatosságról a brassói kertvárosokban, elsősorban a festői Tannenauban töltött kamasz évekre, többek közt a betelepülő román fiatalokkal folytatott izgalmas csetepatékra való visszaemlékezések gondoskodnak. Az egyre inkább kisebbségbe szoruló, de lélekjelenléttel és furfangal többnyire felülkerekedő szász fiatalokat román ellenfeleik ilyenkor rendre az elkoptatott, de „jól bevált” hitlerista csúfnevekkel illetik.

Összességében a „Vízjelekből” úgy tűnik, hogy az erdélyi népek együttélésével kapcsolatban a korábbi három regényében is mutatott optimizmusát időközben még a „javíthatatlanul” idealista Schlattner is feladta. (Ebben

Eginald Schlattner díszdoktorrá avatása Kolozsváron

nyilvánvalóan a rendszerváltozás után eltelt harminc év tapasztalatai is szerepet játszhattak.) Mindazonáltal változatlanul hitet tesz Erdély mint lakóhely és tevékenységi terület mellett; teszi ezt egyfelől azért, mert a szegényeknek és elesetteknek továbbra is ott van szükségük rá, másfelől pedig azért, mert tapasztalatai szerint a gyakran *germanissimi germanorum*ként, tehát „a németek legnémetebbjeként” emlegetett szászoknak ma már könnyebb, azaz „kényelmesebb” (WZ 18. o.) a diaszpórában megőrizni a nemzeti azonosságukat, mint a földrajzilag és kulturálisan is oly távoli anyaországban. Jellegzetes akasztófahumorával Schlattner a Nyugat- és Kelet-Európa közötti hagyományos

Eginald Schlattner. Forrás: Maszol.ro.

kommunikációs nehézségeket egy Thomas Mannhoz kötődő családi anekdotával illusztrálja. Egyik felmenője az 1920-as években Münchenben folytatott teológiai tanulmányai alatt egy felolvasóesten dedikációt kért a *Tonio Kröger* egy példányához, és lakóhelyét németül (Siebenbürgen) is megnevezte. Az újdonsült irodalmi Nobel-díjas örömmel nyugtázta, hogy nevét ily távol is ismerik, majd – félrehallásból vagy érdektelenségből – a következőt jegyezte be a címlapra: „Timotheus Caesar Rómernek – *Szibériában!*” (WZ 384. o.) Christoph Kleinnek a „Vízjelek” és Marcel Proust monumentális munkássága közti – feltehetőleg kollegiális jó szándékkal – vont párhuzamai enyhén túlzók (PHILIPPI 2018). Közelebb jár az igazsághoz Hansgeorg v. Killyen, a *Siebenbürgische Zeitung* kritikusa, aki Schlattner hangulati leírásait és igényes nyelvezetét dicséri (KILLYEN 2018), Andreea Dumitruval, a *Hermannstädter Zeitung* recenzensével egyetemben, aki a „Vízjelekben” az erdélyi táj új dimenzióit fedezi fel (DUMITRU 2018).

Az emlékezések másik szálát vagy ha úgy tetszik, a keret-történetet a Beszterce környéki Sfântul Spiridon görögkeleti kolostorban találjuk, ahová Schlattner időről időre visszavonul, hogy cellájában elmélkedésnek, irodalmi alkotásnak és matematikai feladatok megoldásának szentelhesse idejét. Schlattner lelkészként gyakorta szól elismeréssel a magukat hívő kereszténynek valló állampolgároknak a többségi román nemzetben képviselt magas arányáról. Saját gyülekezettel idestova harminc éve nem rendelkezvén újra és újra kíváncsisággal, örömmel és alig titkolt irigységgel keresi fel a kolostort és az ottani fiatal,

életerős vallási közösséget, amelyben szenior lelkésznek járó fogadtatásban és ellátásban részesül. A nővérek szigorú napirendje és hitbuzgalma, az egyes ünnepek szemet gyönyörködtető, külsőségeiben nem fukarkodó jellege, valamint a rendkívül magas zenei kultúra minden alkalommal csodálattal tölti el, s puritán hagyományú egyházának képviselőjeként egyszerre érzi magát a kolostorban idegennek és mégis beavatottnak (WZ 402. o.). Különösen magasztos és felemelő élményt nyújt számára a feltámadás ortodox módon való megünneplése. A gyertyák impozáns fénykoszorújával kísért liturgiát az idős lelkész mint a földi életből az élő Isten valóságába való átmenet első lépését, végső soron az örökkévalóság megjelenítéseként éli át: a földi élet eseményei és jelenségei „az égi szférákban nyernek megszentelést és átnemesítést” (WZ 485 o.).

A görögkeleti és az evangélikus egyházak közötti kapcsolatkeresés és rokonszenv-nyilvánítás korántsem új keletű, hiszen Luther már a *Schmalkaldeni cikkek* negyedik tételében (*Konkordia 2*: 1957, 21. o.) is méltatja, hogy a keleti keresztények nem ismerik el a pápa fennhatóságát. Az Ágostai hitvallás szövegét a konstantinápolyi pátriárkával is megosztották az 1570-es években, a kapcsolatokat pedig a későbbiek során vendégdiákok és követek útján fejlesztették tovább (*Encyclopedia 1*: 1965, 744. o.). A világi nagyközönségnek szóló könyvében Schlattner ugyan nem bocsátkozik összehasonlító teológiai fejtegetésekbe, egy közös pontra mégis felhívja a figyelmet. A hit által való üdvözülést a Galatákhoz írt levél 2. részének 16. verse alapján a görögkeleti egyház is vallja, ha nem is kizárólagos, *sola fide* jelleggel, hanem a jócselekedetek üdvözítő hatását is elismerve. Kolostori elmékedései során Schlattner arra a megállapításra jut, hogy a hitbuzgó görögkeleti keresztények mintha következetesebben képviselnék a hit által való üdvözülést elvét, mint a mai evangélikus egyház vagy legalábbis annak pragmatikus-karitatív, a jó cselekedeteket középpontba állító missziós irányzata, melyet veresmarti otthonában ő maga is képvisel. Ugyanakkor annak a reménynek ad kifejezést, hogy a hitbuzgóság és a jó cselekedetek közti helyes egyensúly egy szép napon a kelet- és nyugat-európai mentalitásbeli különbségeket is áthidalhatja: „Csupa istenhitből elfelejtik felebarátiaikat. Mi pedig csupa felebaráti szeretetből elfelejtjük Istent. S most egy hitehagyó gondolatom támadt: Lehet, hogy ők, az igazhitűek közelebb állnak az eretnek Luther *sola fide*-jéhez, mint mi, protestánsok, akik majd beleszakadunk jó tetteinkbe, anélkül, hogy bármire is tartanánk a tettek által való üdvözülést? [...] Akárhogy is: ahogy nagypénteket nem szabad húsvét vasárnapjáról leválasztani, úgy a hit, a szeretet, a szó és a cselekedet is fonódjanak össze. Kelet és Nyugat így végre egymás karjaiba borulhatnak.” (WZ 78. o.)

A patrícius szász fiatalember, majd teológus- és hidrológushallgató, politikai fogoly, segédmunkás, okleveles mérnök, ismét teológushallgató, lelkész, regényíró és szabadidő-matematikus Schlattner hosszú és küzdelmes életútja az egyetemes evangélikusságnak csak becsületére válhat. A mind a diktatúrában, mind a politikai fordulatot követő évtizedekben erdélyi hazája és helyi evangélikus közössége mellett kitartó, a szász örökséget büszkén vállaló, nem utolsósorban pedig saját esendőségét is elismerő lelkipásztor tevékenysége már ma fontos fejezetét képezi Erdély egyház- és irodalomtörténetének. Schlattner teológiai jelentőségének feldolgozása szakavatott tudósokra vár irodalmi műveinek, valamint a nagyszebeni központi evangélikus archívumra (Zentralarchiv der EKR) hagyományozott iratainak bevonásával. Életútja, sokoldalú tevékenysége, a többnemzetiségű Erdélyben mutatott helytállása és nemzetközi hírneve megerősítéssel szolgál mindazok számára, akik Kelet-Közép-Európa békésebb és igazságosabb jövőjében változatlanul reménykednek.

Bibliográfia

Rövidítések

GH = Eginald Schlattner 1998. *Der geköpfte Hahn*. Paul Zsolnay Verlag, Bécs.

KN = Eginald Schlattner 2005. *Das Klavier im Nebel*. Paul Zsolnay Verlag, Bécs.

MNK = Eginald Schlattner 2012. *Mein Nachbar der König*. Schiller Verlag, Hermannstadt – Bonn.

RH = Eginald Schlattner 2000. *Rote Handschuhe*. Paul Zsolnay Verlag, Bécs.

WZ = Eginald Schlattner 2018. *Wasserzeichen*. Pop Verlag, Ludwigsburg.

Hivatkozott művek

- Ágostai hitvallás.* Ford. Reuss András, Bódi Emese. Luther Kiadó, Budapest, 2008. (Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 2.) Web: <https://medit.lutheran.hu/site/konyv/174#book/29>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- BALOGH F. András 2007. Exil- und Fremderfahrung im zeitgenössischen deutschen Roman aus Südosteuropa. In: uő – Harald Vogel (szerk.): „*Erliegst du der Götter Abgeschiedenheit.*” *Exil- und Fremdheitserfahrung in der deutschen Literatur.* Universitätsverlag, Kolozsvár.
- BENKŐ Levente 2016. *Volt egyszer egy '56.* Exit Kiadó, Kolozsvár.
- BODENSIECK, Julius (szerk.) 1965. *The Encyclopedia of the Lutheran Church* 1–3. köt. Augsburg Publishing House, Minneapolis.
- BRANDT, Sabine 2001. Eulenspiegels Enthüllungen. Schuld und Sühne: Eginald Schlattner entkommt der Securitate. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, május 8. 48. o. Web: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/belletristik/rezension-belletristik-eulenspiegels-enthuellungen-124687.html>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- BRANTSCH, Ingmar 2005. Eginald Schlattner. *Kulturportal West-Ost.* <https://kulturportal-west-ost.eu/biographien/schlattner-eginald-2>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- BREITENSTEIN, Andreas 1998. Exitus letalis. *Neue Zürcher Zeitung*, augusztus 20.
- CLAUSEWITZ, Bettina 2019. Nur die Kirchen sind da. *Deutschlandfunk*, 2018. december 11. Web: https://www.deutschlandfunk.de/rumaeniendeutsche-in-siebenbuergen-nur-die-kirchen-sind.886.de.html?dram:article_id=435186. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- DOERRY, Martin – HAGE, Volker 2007. „Gott hat es nicht leicht mit mir.” *Der Spiegel*, május 14. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-51536532.html>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- DUMITRU, Andreea 2018. „Tränen flossen in vielen Sprachen”. Eginald Schlattners neues Buch trägt den Titel „Wasserzeichen”. *Hermannstädter Zeitung*, április 13. <https://www.hermannstaedter.ro/2018/04/traenen-flossen-in-vielen-sprachen/>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- The Encyclopedia of the Lutheran Church* 1–3. köt. Szerk. Bodensieck, Julius. Augsburg Publishing House, Minneapolis, 1965.
- GABREA, Radu 2011. *Der geköpfte Hahn 1944.* Film. Studio Hamburg.
- GABREA, Radu 2010. *Manusile rosii.* Total TV, Bukarest.
- GROSS, Gerhard 2013. Meine politische Haft. Kritische Reflexionen über eine Reise durch die Unterwelt. In: Hermann Schuller (szerk.): *Aus dem Schweigen der Vergangenheit. Erfahrungen und Berichte aus der siebenbürgischen Evangelischen Kirche A.B. in der Zeit des Kommunismus.* Schiller Verlag, Hermannstadt–Bonn, 47–121. o.
- HENNEBERG, Nicole 2005. Letzter Tango. Eginald Schlattner schildert das Leid der Siebenbürger Sachsen als Welttheater barocken Ausmaßes. *Frankfurter Rundschau*, december 7. <https://www.fr.de/kultur/literatur/letzter-tango-11723944.html>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- HITCHINS, Keith 2014. *A Concise History of Romania.* Cambridge University Press.
- HOVE, Oliver von 1999. Chronist des Unheils. *Die Presse*, február 13.
- JAUCH, Ursula Pia 2005. Mozart fürs Vieh. *Neue Zürcher Zeitung*, szeptember 21.
- KILLYEN, Hansgeorg von 2018. Vielfältig, dicht und sprachlich raffiniert: Eginald Schlattners neues Buch „Wasserzeichen”. *Siebenbürgische Zeitung*, június 14. <https://www.siebenbuenger.de/zeitung/artikel/kultur/18911-vielfaeltig-dicht-und-sprachlich.html>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- KLEIN, Christoph 2012. Kein Kinderspiel. Über die Romane „Der geköpfte Hahn”– „Rote Handschuhe” von Eginald Schlattner. In: Christoph Klein: *An den Toren zur Welt. Geistliche Reden in der Begegnung mit der siebenbürgischen Kulturlandschaft.* Schiller Verlag, Hermannstadt–Bonn, 28–40. o.
- KOMJATHY, Anthony – STOCKWELL, Rebecca 1980. *German Minorities and the Third Reich: Ethnic Germans of East Central Europe between the Wars.* Holmes and Meier Publishers, New York.

- KONEFFKE, Jan 2005. Hora staccato. *Die Presse*, december 3.
- Konkordia könyv. *Az evangélikus egyház hitvallási iratai*. 2. köt. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1957. Web: <https://medit.lutheran.hu/site/konyv/176#book/21>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- LEIPPRAND, Eva 1998. Weltende in Fogarasch. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, október 17.
- MARKEL, Michael – MOTZAN, Peter (szerk.) 1999. *Deutsche Literatur und das „Dritte Reich.“ Vereinnahmung, Verstrickung, Ausgrenzung*. Institut für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, München.
- MAYR, Walter 1999. Luthers Geist in den Kulissen. *Der Spiegel*, december 12. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-15275239.html>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- MAYR, Walter 2001. Gefrorene Seufzer. *Der Spiegel*, április 4. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-19076020.html>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- MIROSCHNIKOFF, Peter 2005. Zigeuner in Siebenbürgen. „Meine braunen Brüder vom Bach”: Interview mit „Zigeunerpfarrer” Eginald Schlattner. *Südosteuropa-Mitteilungen*, 45/4–5. sz. 43–49. o.
- MÖCKEL, Gerhard 1980. *Kirche zwischen Anpassung und Widerstand. Referate einer Tagung des Hilfskomitees der Siebenbürger Sachsen im Frühjahr*. Hilfskomitee der Siebenbürger Sachsen, München.
- MOLDT, Dirk 2002. K(l)eine beispiellose Auseinandersetzung. Eginald Schlattner und Hans Bergel in Interview. *Horch und Guck. Zeitschrift der Gedenkstätte Museum in der „Runden Ecke” in Leipzig*. 40. sz. 28–35. o.
- NASTASĂ, Lucian 2008. Formen des Umgangs mit der ungarischen Minderheit im Nationalstaat Rumänien nach 1945. In: Marianna Hausleitner (szerk.): *Vom Faschismus zum Stalinismus: deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Süddosteuropa 1941–1953*. Institut für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, München. 165–172. o.
- PAULING, Sven (szerk.) 2012. „Wir werden Sie einkertern, weil es Sie gibt.” *Studie, Zeitzeugenberichte und Securitate-Akten zum Kronstädter Schriftstellerprozess 1959*. Frank und Timme, Berlin.
- PHILIPPI, Klaus 2018. Die Welten Eginald Schlattners und Walther Gottfried Seidners. *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien*, november 5. <https://adz.ro/kultur/artikel-kultur/artikel/die-welten-eginald-schlattners-und-walther-gottfried-seidners>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- Podiumsdiskussion zum Schriftstellerprozeß. In: Motzan, Peter – Sienerth, Stefan – Heuberger, Andreas (szerk.): *Worte als Gefahr und Gefährdung. Fünf deutsche Schriftsteller vor Gericht (15. September 1959 – Kronstadt/Rumänien)*. Südost-deutsches Kulturwerk, München, 1993. 95–120. o.
- RITTER, Alexander 2004. „Auslandsdeutsche Literatur” und nationalsozialistische Literaturpolitik. Adolf Meschendörfers Roman „Der Büffelbrunnen” (1935). In: Schwob, Anton – Sienerth, Stefan – Corbea-Hoisie, Andrei (szerk.): *Brücken schlagen. Studien zur deutschen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts. Festschrift für George Guţu*. Institut für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, München. 303–342. o.
- SCHERG, Georg 2001. Die Un-Tat eines Handschuhmachers. E. Schlattners „pfäffischer Exhibitionismus”. *Neue Kronstädter Zeitung*, szeptember 28. 5. o. Web: https://kronstadt-burzenland.de/fileadmin/PDF/archiv/nkz/2001_NKrz_03.pdf. (Letöltés: 2019. szeptember 25.)
- SCHLATTNER, Eginald 2004. *Czerwone rekawiczki*. Czarne, Wołowiec.
- SCHLATTNER, Eginald 2005. *Manusile rosii*. Humanitas, Bukarest.
- SCHLATTNER, Eginald 2006. *A fejveszett kakas*. Koinónia Kiadó, Kolozsvár.
- SCHLATTNER, Eginald 2009. *Fortepian we mgle*. Czarne, Wołowiec.
- SCHLATTNER, Eginald 2011a. *Cocosul decapitat*. Editura Humanitas, Bukarest.
- SCHLATTNER, Eginald 2011b. *Guantes Rojos*. Editorial Acanalado, Barcelona.
- SCHLATTNER, Eginald 2012a. *Odem. Kritische Edition*. Schiller Verlag, Hermannstadt–Bonn.
- SCHLATTNER, Eginald 2012b. *Vörös kesztyű*. Koinónia Kiadó, Kolozsvár.
- SCHLATTNER, Eginald 2013. *Der Bericht des Gefängnispfarrers der Evangelischen Kirche A.B. in Rumänien über das Jahr 2013 und vorher und zeitlos*. Kézirat.
- SCHLATTNER, Eginald 2014. *Clavir in ceata*. Cartier, Chisianu.

- SCHLATTNER, Eginald 2015. *Stationen der Biographie*. Kézirat.
- SCHLATTNER, Eginald 2016. *Biographie der gewussten Wirklichkeit*. Kézirat.
- SCHLATTNER, Eginald 2017. *Die 7 Sommer meiner Mutter. Ersonnene Chronik*. Kézirat.
- SCHLATTNER, Eginald 2018. *Krasnūje percsatki*. Ayaks, Moszkva.
- SCHNEIDER, Wolfgang 2005. Nirgendwo ist Gnadenflor. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, október 19. Web: https://www.buecher.de/shop/buecher/das-klavier-im-nebel/schlattner-eginald/products_products/detail/prod_id/22816580/. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- SCHULLER, Konrad 1998. Wir schämten uns nicht. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, április 7. 10. o. Web: https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/politik/rezension-belletristik-wir-schaemten-uns-nicht-1439014.html?printPage&article=true#pageIndex_2. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- SCHULLER, Walter 1998. Ein Roman und das Schielen nach politischen Klischees. „Der geköpft Hahn” von Eginald Schlattner. *Neue Kronstädter Zeitung*, december 17. 5. o. Web: https://kronstadt-burzenland.de/fileadmin/PDF/archiv/nkz/1998_NKrZ_04.pdf. (Letöltés: 2019. szeptember 25.)
- SCHUSTER, Hannes 2001. Zu Eginald Schlattners Roman „Rote Handschuhe”. *Siebenbürgische Zeitung*, szeptember 3. 8. o. Web: <https://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/alteartikel/424-zu-eginald-schlattners-roman-rote.html>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- SCHWARZ, Egon 1998. Ironische Brechung der Tante. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, november 28. 34. o. Web: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/belletristik/rezension-belletristik-ironische-brechung-der-tante-11311041.html>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- SIEGMUND, Elisabeth 2001. Herr Schlattner, dies ist ein offener Brief. *Neue Kronstädter Zeitung*, június 20. 9. o. Web: https://kronstadt-burzenland.de/fileadmin/PDF/archiv/nkz/2001_NKrZ_02.pdf. (Letöltés: 2019. szeptember 25.)
- SIEGMUND, Harald 2001. Offener Brief an Pfarrer Eginald Schlattner. *Neue Kronstädter Zeitung*, június 20. 10. o. Web: https://kronstadt-burzenland.de/fileadmin/PDF/archiv/nkz/2001_NKrZ_02.pdf. (Letöltés: 2019. szeptember 25.)
- STYLIANOPULOS, Theodore 2012. How are we Saved? *Greek Orthodox Archdiocese of Amerika*. <https://www.goarch.org/-/how-are-we-saved-> (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- SWANSON, John C. 2017. *Tangible Belonging: Negotiating Germanness in Twentieth Century Hungary*. University of Pittsburgh Press.
- SZUCHER Ervin 2019. Aki a padoknak prédikál szászföldön. *ErdélyiNapló.ro*, július 18. <https://erdelyinaplo.ro/extra/aki-a-padoknak-predikal-szaszfoldon>. (Megtekintés: 2019. szeptember 25.)
- WINDISCH-MIDDENDORF, Renate 2010. *Der Mann ohne Vaterland. Hans Bergel, Leben und Werk*. Frank und Timme Verlag, Berlin.
- WITTSTOCK, Joachim 2007. *Die uns angebotene Welt. Jahre in Klausenburg*. ADZ, Bukarest.

Gombocz István régi dunántúli evangélikus családból származik. 1970-ben konfirmált a Deák téren. Az ELTE Német Nyelvészeti Tanszékén folytatott tanulmányait követően az Illinois Állami Egyetemen szerezte meg a PhD-fokozatot. 1989 óta két évvel ezelőtti nyugdíjazásáig a Dél-Dakotai Állami Egyetem oktatója volt. Publikációiban a 18. századi német irodalom- és kultúrtörténettel (főbbek között a hírheát herderi jóslattal), az osztrák és magyar irodalommal, neveléstörténettel, nyelvi pedagógiával, a német–amerikai kapcsolatokkal és újabban a német kisebbségek irodalmával foglalkozik – német, angol és immáron ismét magyar nyelven.

Harangoznak Monostoron

Papp
Máté

Kísérlet Szilágyi Domokos egy versének metafizikai mérlegelésére

Szilágyi Domokos költészetének metafizikai megközelítése közben újra és újra felmerül az Istenbe vetett hit, illetve a költő transzcendens kötődésének kérdése. Rendszerint a tagadó szellem vagy a kétkedő értelem uralja a vonatkozó költői (ki)tételeket, „(m)égis gyakran vetődik fel a fej harangkonduláskor, többször íródik vers égi köröket érintvén...” (SZAKOLCZAY 2006, 180. o.) A *Harangoznak Monostoron* című vers azon ritka „poétikai pillanatok” egyike, mikor a szerző nem szolgáltatja ki magát saját deszakralizáló stilisztikájának. „Szilágyi Domokos kegyetlen leszámolása a metafizikai tudás önáltató megszerzethetőségével azért katartikus élmény, mert nagy erővel demonstrálja a tudás hite nélkül maradt ember pusztulásba futtató reménytelenségének valóságos okait.” (BERTHA 1998, 115. o.) Talán túlzás azt állítani, hogy Szilágyi – Széles Klára szavaival élve – „szentségtörő intellektusa” valaha is képes volt a hit abszurd „metafizikai ugrására” (Camus kifejezése a *Sziszüphosz mítosza* című esszékötetből), mégsem elképzelhetetlen, hogy kegyelmi állapotokban részesülhetett az örökkévalóság ígéréteinek ígészetében, hiszen „(e)nnyire komolyan ragaszkodni a realitás cáfolhatatlan igazságaihoz voltaképpen egyenértékű a lét irreális, logikán kívüli, irracionális lényegű és misztériumú jellegének a felismertetésével.” (uo.)

Érdekes módon a szerző első kötetének (*Álom a repülőtéren*, 1962) alapvetően materialista világszemlélete ugyan száműzte ideái közül a transzcendens szférát, mégis egy hitelű normatívát alakított ki, a megismerő értelem, a gondolkodás mindenhatóságát helyezve a gondviselő Teremtő helyébe. Csak a szabadon kezelt, eklektikus versformák, a látszólag rendezetlen, szétszabdalt szövegtestek figyelmeztethetnek arra az alaktalan (a költő részéről valószínűleg öntudatlanul működtetett) szervezőelemre, melyet Láng Gusztáv után „elnémított kételynek” nevezhetünk, s amely a kezdeti lírai „felépitmény” látszólag letisztult ismeretelméleti útvesztőiben eddig ismeretlen intuitív irányok felé mutat. A második verseskötetben (*Szerelmek tánca*, 1965) a már-már metafizikainak mondható megismerés továbbfejtett titkai a (szerelmes) másik „messzeségben mosdatott” arcában való tükröződésként mutatkoznak meg. (Egyetlen poétikai eszköz tanúskodik ebben az alkotói korszakban nyíltan Szilágyi eszmei „eretnységéről”: az ironia, amely már az *Álom a repülőtéren* egyes részleteiben is fellelhető volt.)

Az 1967-es *A láz enciklopédiája* hozza meg az első fordulatot: az egész kötetet kitevő poéma asszociatív képzetársítások mentén szerveződő esztétikai emeletei között futó „láthatatlan lépcső” ugyanis elsősorban nem az oly hangsúlyosan jelen lévő történelem tényeinek tégláit, hanem a valóság költői belakásának metafizikai mozzanatait építi magába. „A költő költésében [...] mindig oly sok világtér marad szabadon, hogy abban minden dolog, minden egyes fa, hegy, ház, madárhang elveszti közömbös és megszokott voltát” – írja HEIDEGGER *Bevezetés a metafizikába* című értekezésében (1995, 14. o.). Mintha a Szilágyi-szövegek ehhez hűen, egyszersmind ettől eltérően úgy szüntetnék meg a világban észlelt egzisztenciális/metafizikai hiátusokat, hogy egyre nagyobb űrt képeznek a (szintén Heidegger nyomán) „költőien lakozó lélek” táguló/szűkülő magánvalóságán belül. Az életmű fentebb taglalt első szakaszában a világtükröző művészet produktív eszménye – melyben a költő egyfajta antennaként közvetíti az átesztétizált valóságelemeket – táplálja a költeményeket; *A láz enciklopédiájától* kezdve viszont egy egészen másféle

poétikai program lesz a meghatározó, melyben az úgynevezett képes beszéd már nem elégséges a költői világérzékelés autentikus leképezésére; valamiféleképpen mégis alkalmas a világban (illetve a megismerés alapjául szolgáló nyelvben, valamint fogalmi rendszerben) való otthontalanság kifejezésére – „azt hiszem amit akarok / hihetem / hogy belőletek *lefordítottam* amit érdemes / és csak úgy érdemes ha mindent / s ha nem is akkora mint a valóság de egész az én mindens / égem” – olvashatjuk az 1968-as *Hogyan írjunk verset* egyik szólamában.

I. P. „Filaret” rajza Szilágyi Domokosról, 1977.
A lemez válogatása a *Sajtóértékelzet* című kötet alapján készült.

Ez a töredékességében is egységes (lásd a *mindenség* önkényes, helytelen elválasztásának széttöredező gesztusát) világtágítás tehát nem azonos a valóságnak nevezett külső világgal. Talán több, de kevesebb is annál: több, mert a költészet kisajátított világegésze által a költő képes a saját határainak felszámolására, legalábbis megsejtheti a világhiányt szegélyező korlátok lebontásának lehetőségét, s végül eljuthat „a bejárhatón túlra”, a (Rilke és Pilinszky által kutatott) „tények mögötti valóság” poétikai peremvidékére; ugyanakkor kevesebb is, mert a költő nem minden esetben lehet alkalmas a felismert határok átlépésére, a hiányok betöltésére. Szilágyi valószínűleg saját lelkialkatából, ellentétektől feszülő létezmódjából fakadóan volt képtelen arra a már említett, Camus-féle „metafizikai ugrásra”, amely talán elvezethette volna őt a hithez. A művészet megváltó mozzanata mintha kiiktatódní látszana életművéből – persze útban – „a jelenléttől a hiányig” (és vissza) „mindig akad valami megragadhatatlan és eltagadhatatlan, amit a logikai ítélet csak a képzelet segítségével varázsol elviselhetővé” – jegyzi meg Szilágyi *A költő (régie és új) életei* elnevezésű gyűjteményes kötetben található *A költészet örökletes* című írásában. Mindehhez pedig a következő Görömbei András-féle adalék is hozzátartozik: „A játék nála a mindenség átélésének az

egyetlen költői lehetősége, világtágítás, a közvetlenül érzékelhető világ mellett a virtuális, a lehetséges világ megélése is.” (GÖRÖMBEI 1993, 75. o.) Már *A láz enciklopédiájában* (ahogy a szintúgy 1967-ben megjelentetett *Garabonciás* című kötet szerepcserélő-alakváltó darabjaiban) is feltűnik egy rendkívül játékos, Cervantestől kölcsönzött irodalmi figura: Don Quijote, a búsképű lovag, aki az elveszett ideák vértetének nyughatatlan hordozójaként, anakronisztikus harcosaként „kocog föl” lovával a poéma legteteféig. „Don Quijote Krisztus szomorú paródiája; mondhatni gótikus Krisztus ő, akit modern szorongások gyötörnek [...]. a fájdalmas képzelet szülte, aki elvesztette ártatlanságát és akaratát, s aki arra törekszik, hogy visszanyerje őket.” (ORTEGA 2002, 100. o.)

Szilágyi szellemi szélmalomharca az 1969-ben megjelent *Búcsú a trópusoktól* hat hosszúversében bontakozik ki a legteljesebben; e kötet nemcsak életművének betetőzése, de költői korpuszának középpontja is, ahonnan tulajdonképpen szétírható lenne – vissza- és előrefele is – a művek egésze. A dialektikus szerkesztésű szövegek rejtekező reménye abban a poétikai paradoxonban érhető tetten, hogy a szavak szinte kegyeletsértő lemeztelenítésével nem feltétlenül a költészet megsemmisüléséhez (avagy a Tözsér Árpád által Szilágyi Domokossal kapcsolatban „versnegatívként” aposztrofált költői képződményhez) jutunk el. Mert a szóban, az igében rejtekező „ösigen” ily módon való „kikönyörgése” nem más, mint „a szavak visszatérítése az életet legtisztábban kifejező szerepükhöz” (ILIA 2005, 124. o.). Ennek folyományaképpen – *A láz enciklopédiájának* szkeptikus szerzői éthosza, illetve a *Búcsú a trópusoktól*

posztmodernitásba hajló szövegszervezése után – Szilágyi visszatér a költői szó modernnek tetsző felfogásához; vagyis a megnevezés újraalkotó erejének visszanyerésével próbálja ismételten – helyenként kataton kérelhetetlenséggel – átlendíteni magát *a fogalmazás kaptatóin*: „És minél magasabbra hágok [...] annál tátongóbb alattunk a mélység.” Azaz egyre szélesebb a szakadék a versbe foglalt fogalmak, illetve az immár akár holisztikusnak is nevezhető határokon inneni és túli valóság látható és láthatatlan jelenségei között. Az ebből fakadó sajátos feszültség határozza meg a további művek intencióját, belső struktúráját is. „A gondolat végül széttör minden káprázatos formát, – keserves út ez az egyszerűség felé” – olvashatjuk az 1972-ben újraközölt Bartók-versben. (*A Bartók Amerikában* bővített változata az 1972-es *Sajtóértekezlet* című kötetben jelent meg újra, a *Szerelmek táncában* közölt első verzió után másodszor.) A „*Búcsú a trópusoktól* káprázatos formájú formabontása” (PÉCSI 1994, 98. o.) után tehát a hetvenes évek költői kísérletei a fogalmazás és megformálás még keservesebb útját választják, ahol a kimondásnak (se a költő, se az akarva-akaratlanul képviselt közösség számára) nincsen üdvözítő hatása.

A harminchárom verset tartalmazó, 1974-ben kiadott *Felezőidő* című kötet így már nem a határokat feszegető költészet foglalatát nyújtja; a metafizikai magány lírai megszólaltatása helyett a határokon inneni költői küzdelem, az összetartozás „nem sejtett feszülete” kerül a középpontba. Bármilyen furcsa, a szerző legfontosabb szerepjátéka ezúttal a prófétai attitűddel, sőt a jézusi korpuszal való azonosuláskísérletekben érhető tetten. Megcáfolhatatlan példája ennek a *Felezőidő* megannyi, evangéliumi ihletésű műve; többek között a címadó vers is: „Éjfél. Éjfelekig / virrasztok, hogy midőn / (mikor?) elérkezik, / elérkezik, ne lepjen álom – / elérkezik, ébren találjon / a felezőidőm.” De vajon mit jelöl a költő felezőideje? A halál láthatatlan cezúráját húzza meg, esetleg az értelem ideiglenes kordonjait felszámoló metafizikai megvilágosodás pillanatát merevíti ki? „Maghasadásra gondol vagy az emberélet útjának arra a sokat emlegetett felére, amelynek szimmetriai rendezőelv voltáról csak az út végén tudhatunk bizonyosat?” – teszi fel az írói intencióra/intuícióra vonatkozó kérdést SZILÁGYI Júlia (2002, 71. o.).

A szóban forgó kötet *Pogány zsoltárok* című versciklusa tizenöt részének motivikus-variatív koherenciája, klaszszicizáló, strófkákra bontott, zenei ihletésű szerkesztésmódja és archaizáló nyelvezete különleges, szakrális stilisztikájú szöveget hoz létre, melyben a szerelem és az elmúlás képzei véglegesen összefonódnak. A patetikus hangvételt már nem kísérik a korábbi (ön)ironikus felhangok, csupán a jelentésmódosító szójátékok, soráthajlások zökkennek ki és törnek meg a sorok harmonikus ritmusát. Disszonanciát talán azért sem érezhetünk kifejezetten a versekben, mert a mives formaművészettel megmunkált szövegtetek olyan egységes egészzé állnak össze, melyben (formailag) minden tökéletlenség feloldódik. A tartalmi feszültségek pedig éppen feloldhatatlanságukban „oldozzák fel” a lírai ént, aki fájdalmas fohászaiban próbálja eloszlatni elmúlástól való félelmét. A ciklus metafizikai esszenciáját a szerelem megszentelt menedéke, a lélek kettős rejteke nyújtja, melyben a felek kiteljesednek, a (korábban összetört) mindenség eggyé válhat. A *Pogány zsoltárokban* azonban végül másféleképpen valósul meg az egymásban való feloldódás, mint azt gondolhatnánk: „Egyetlenem, édes halálom! / egy-mindenemet fölkinálom, / minden-egyemet, minden-egyem [...] téged szólítván, téged híván, / egy-életemet fölkinálom, / egyetlenem, édes halálom.”

Az iménti idézetből kiolvasható, rendeltetésszerűen felfogott (és ezzel előre vetített) végzet kísérti meg az utolsó költemények lebegő lírai alanyát is. „A légüres térbe került lelkem nemcsak az egzisztenciális sorsélmény, hanem a metafizikai tudatlanság és választalanság is emészti. Az az ádami (madáchi) szituáció ez, amikor a metafizikai tudáshoz való szellemi viszony életkérdéssé válik. Amikor a tudáshiány vagy a negatív tudástartalom az életet kérdőjelezi meg, s az öngyilkosság lesz az emberi szabadság egyetlen valódi kifejeződése.” (BERTHA 1998, 115. o.) A már a költő 1976-ban bekövetkező öngyilkossága után megjelent posztumusz versgyűjtemény (*Tengerparti lakodalom*, 1978) *Kamasz angyal* című szövegében a lázadó, nemtelen órangyal szerepében jelenik meg a lírai én, aki eszményi szerelmet táplál az ördög iránt; tagadó szelleme viszont már nem kívánja elérni az elérhetetlent; talpalatnyi

földet sem követel magának – csupán egy kis helyet kér „a háztetők felett...” Ha Szilágyi Domokos szerzőiségének úgymond az említett légüres tér a közege, vajon mi lehet legfőbb időbeli meghatározottsága? „Időélménye, mint e században sokaké, a határtalanság.” – írja róla HÉRA Zoltán (1974, 255. o.). A határtalanság lett tehát esztétikájának legelemibb meghatározója, de személyes sorsának legégetőbb problémája is.

„Az 1962-es évvel a Nap, és vele a Föld, nemcsak egyik világhónapból a másikba lépett át – a Halakból a Vízöntőbe –, hanem a nyárból a télbe, egyik világévből a másikba” – vázolja SZŐCS Géza egyik összehasonlító elemzésében (1975, 403. o.), utalva az úgynevezett Forrás-nemzedék három kiemelt képviselőjének – Lászlóffy Aladárnak, Palocsay Zsigmondnak és Szilágyi Domokosnak – a korszakváltó irodalomtörténeti szerepére, ugyanakkor jelezve egy másfajta analógiát is a világidő óramutatója, valamint a költészet leltárba vett „évszakai” között. „Mint tudjuk, minden kornak megvan a maga reprezentatív egyéniségtípusa. Úgy hallom, a most következő világhónapé »a személyes Énjét újra kitágító, a teljes Kosmoszt megragadó új embertípus« lesz.” (uo.) Szilágyi és kortársai, mint tudjuk, a második világháború utáni generáció tagjaiként a történelem „leghosszabb századában” születtek és éltek; legelemibb, gyermekkori élményeik közé tartozott a fasiszta diktatúra közvetett érzékelése, később pedig az ’56-os forradalom közvetlen megtapasztalása.

Az államszocializmusban felnőtt nemzedék kommunista eszmékre nevelt fiataljai közé tartoztak az említett költők (köztük a román titkosszolgálat besúgóhálózatába kényszerített Szilágyi Domokos is), akik mintegy átmenetet képeztek – mind a történelmi/forradalmi változásokat, mind pedig az irodalmi életben elinduló átrendeződést tekintve – két korszakhatár között. „S az átmeneti korszakok a gyöngye idegzetűeket viselik meg leginkább. Ámbár az is igaz, hogy az emberi történelem: átmeneti korszakok sorozata” – írja a költő *Kortársunk, Arany János* című monografikus esszéjében (SZILÁGYI 1969, 7. o.). A mindezekből fakadó elévülhetetlen, bensőben keletkezett ellentétek – HERVAY Gizellát idézve – „az erdélyi szellem enciklopédikuságával” (2005, 94. o.), valamint a végletekig racionális, de rendkívüli módon intuitív elme sokrétűségével fejeződnek ki Szilágyi művészetében, melynek szintézisteremtő lírai mintázata, valamint morális beállítottságú értékvilága tükröződik vissza a versek (remélhetőleg autentikus olvasatú) végső soron e sorok írója általi kompilációjából, amely a szerzőhöz hűen egyszerre foglalhatja magában a 20. század „leltárát”, illetve a személyes „egzisztálás látletét”.

* * *

„Emeletről emeletre bukdácsol az ember, s megpihen egy-egy lépcsőfordulón. / Sójaja vers, indulata magasság; sóhaja mélység, indulata költemény” – emelhetjük ki *A láz enciklopédiájának* emblematikus sorait, amelyek a *Felező-időben* közölt *Pogány zsoltárok Harangoznak Monostoron* című darabjának – Pilinszky János terminusával élve – „metaformáját” is körülírhatják. (A *metaforma* mint olyan Pilinszky szerint azt az ideális, imaginárius műegésztsz jelentí, melyet elvtve a szerző akár alul, akár felül is írhat, de amelyet a maga önvalójában is láthatóvá tehet a szavak teremtőereje által.) A monostori (Kolozsvár egyik városrésze) keltezésű versben szereplő, láthatatlan harangtorony mintha ezt a metaformát „testesítene” meg. HERVAY Gizella, a költő egykori felesége és egyetlen gyermekének anyja így emlékszik vissza a közösen eltöltött kolozsvári egyetemi évekre: „A Bolyai Egyetemen akkor Szabédi László nagy kísérlete folyt, költészetből és logikából katedrálisokat építeni a szemünk előtt – a pillanat ihletében.” (2005, 94. o.) Szabédi 1954-ben öngyilkos lett; önként vállalt halálának a kortársak körében szimbólumértéke lett, jelezve a szabad „transzilván” szellemiség kényszerű „kényszerleszállását”... Az életmű eme harangkondulásnyi remeke is a pillanat ihletében, sóhajból és indulatból születhetett, bejárva az eddigi mélységeket és magasságokat.

„Szükségünk van erre az összefoglalásra, bizonyításul, hogy micsoda építés az ő tagadása” – vélekedik MÉLIUSZ József *Az alkotóan kétkedő költő* című esszéjében (2008, 136. o.). Pomogáts Béla a „lázak költőjének” nevezi Szilágyit, akinek „költői szimfóniáját” érdemes bizonyos motivikus metamorfózisok és stilisztikai síkváltások mentén vizsgálat alá vonni. Lássuk például, hogy a *Búcsú a trópusoktól* második hosszúversének (*A próféta*) fő alakzata, az *Ige* miféle átváltozáson megy keresztül: „...itt az Ige, csak ki kell mondanom, / kimondom Valakinek és már nem enyém: mindenkié, / mert kiszabadulván, végigszalad, mint száraz avaron a láng, / végig, hiszen a világnak szüksége van rá, / mert a Világ kiszáradt és mert az Ige: Láng” – áll *A próféta* szövegében. A *Harangoznak Monostoron* egy lélegzetvételnyi „szószólásában” minden bizonnyal ugyanez a lángszerű ige fut végig („száll légen-égen át, orom, / tető fölött, a házsoron”) – helyet kerítve a fentebbi “kamasz angyalnak” valahol a város felett. „Bukdácsolj-kaptass hát magad. / Az ember egyedül marad. / Ismeretlen táj. Névtelen. Nevet neki! Végző soron / mi minden múlik egy hangson! / Hangsor. Szóhalmaz. / De – valamit – hátha – tartalmaz.” *A fogalmazás kaptatóin* szóhalmazza pedig mintha ugyanitt válna múlhatatlan hangsorrá, avagy a szintén posztumusz, 1976-os *Öregek könyvének* – pejoratív felhang nélküli – „áthallásává”: „208 Képzeletünk valahol botlott, / 209 s estében talált ki mennyet-poklot, / 210 így lett az ész eretneke – / 211 az ész eretneke a vallás, / 212 és csak amolyan „áthallás”, / 213 hogy odafönn / 214 vagy odalenn / 215 szeretnek-e.”

Mindezzel együtt a monostori harangozás motívumában, Isten zsoltáros megszólításában, valamint a bibliai Bábel tornya felidézésében olyan lírai hang artikulálódik, amely mintegy feloldódik a vers (isteni) főszólamában; pontosabban úgy csendesül el, hogy annak ismétlődő hangsorába fül. De vajon miféle hangok hallhatók ki a vers toronyszerű testéből? „Iszonyú terhe / omlik alá a levegőn, / hangokat ad egy torony teste” – írja Pilinszky az *Apokrifban*. Szilágyi Domokos költői kompozíciójában – s e sorok írójának remélhetőleg a legkevésbé sem meszterkelt kompilációjában – is valamifajta láthatatlan teher omlik alá. Az „ős torony” képzete – ahogyan azt fentebb említettük – az istenkísértő emberiség őszövségi jelképére, Bábel tornyára (*Báb-ilu*: ’Isten kapuja’) utalhat, amely egyszerre lehet az égi kifürkészhetetlenség (bábeli nyelvzavar) és a túlvilági templom (Báb-ilu-i kapu) szimbóluma. A zenei struktúrájú, magába záródó szöveg statikus dinamikája, valamint a visszhangzó szavak esztétikai hatása önkéntelenül is a költő metafizikai érzékenységét, hitét hangsúlyozza. Hisz az életmű kányafői zárlatában (*Harangoznak Monostoron*) ott szól a monostori harangok „elállhatatlan kondulása” is:

Harangoznak Monostoron.

Isten, kegyelmes ostrom,

add, légyen égi kóstolóm

e hang, amely az ős torony

egéből hajnal-nász-toron

– szerelmetes szent pásztorem! –

száll légen-égen át, orom,

tető fölött, a házsoron,

Isten, kegyelmes ostrom.

Harangoznak Monostoron.

Bibliográfia

Forrásművek

- SZILÁGYI Domokos 1969. Kortársunk, Arany János. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest. Web: *Erdélyi magyar elektronikus könyvtár*. <http://szilagyi.domokos.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=24&p=1567>. (Letöltés: 2020. május 20.)
- SZILÁGYI Domokos 1979. *Kényszerleszállás. Összegyűjtött versek*. Szerk. Kántor Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- SZILÁGYI Domokos 2006. *Összegyűjtött versek* Szerk. Szilágyi Zsófia Júlia. Fekete Sas Kiadó, Budapest.

Hivatkozott művek

- BERTHA Zoltán 1988. „minden véges: megalkuvás” – Szilágyi Domokos költészetéről. In: uő: *A szellem jelzőfényei*. Magvető Könyvkiadó – JAK-füzetek, Budapest. 107–118. o.
- GÖRÖMBEI András 1993. Szilágyi Domokos. In: uő: *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 75–91. o.
- HEIDEGGER, Martin 1995. *Bevezetés a metafizikába*. Ford. Vajda Mihály. Matúra Bölcsélet – Ikon Kiadó, Budapest.
- HÉRA Zoltán 1974. „Kisebbségi költő”. In: uő: *A költemény felé*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 252–254. o.
- HERVAY Gizella 2005. Szilágyi Domokos kényszerleszállásai. In: *Kényszerleszállás. Szilágyi Domokos emlékezete*. Szerk. Pécsi Györgyi. Nap Kiadó, Budapest. 93–99. o.
- ILIA Mihály 2005. Búcsú a trópusoktól. In: *Kényszerleszállás. Szilágyi Domokos emlékezete*. Szerk. Pécsi Györgyi. Nap Kiadó, Budapest. 123–124. o.
- MÉLIUSZ József 2008. Az alkotóan kételkedő költő. In: *A költő (régí és új) életei*. Szerk. Kántor Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- ORTEGA Y GASSET, José 2002. *Elmélkedések a Don Quijotéről*. Ford. Juhász Anikó. Nagyvilág Kiadó, Budapest.
- PÉCSI Györgyi 1994. „S ha már itt tartunk: mit is tehet a költő?”. In: uő: *Olvasópróbák*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc.
- PILINSZKY János: Apokrif. *Fazekas kulturális enciklopédia*. http://enciklopedia.fazekas.hu/memo/Pilinszky_Janos.htm. (Megtekintés: 2020. május 20.)
- SZAKOLCZAY Lajos 2006. Lázunk enciklopédiája. In: *Erdélyi ősz*. Szerk. Vincze Ferenc. Napkút Kiadó, Budapest.
- SZILÁGYI Zsófia Júlia 2002. A mindenség felezőideje. In: uő: *Versenymű égő zongorára*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- SZŐCS István 1975. A bölcselő öröme. *Korunk*, 5. sz. 403. o.

Papp Máté esztéta, szerkesztő, esszéista, kritikus. Az *Új Forrás* folyóirat vers- és zenerovatának szerkesztője. A *Credo* rovat- és olvasószerkesztője.

„Harcos kedvét mégsem vehették el tőlünk”

Regős
László
Pál

A futball mint a nemzeti érzés új talaja Trianon után

A modern testkultúra története során sokszor előfordult, hogy egy sportesemény különleges figyelmet kapott a politikai háttére miatt. Ilyen volt például az afroamerikai Jesse Owens négy aranyérme a náci Németországban rendezett, 1936-os olimpián, az 1956-os melbourne-i véres magyar–szovjet vízilabda-elődöntő, a hidegháború idején játszott amerikai–szovjet aranycsaták kosárlabdában és jégkorongban vagy a délszláv háború kirobbanása előtt lezajlott Dinamo Zagreb – Crvena zvezda labdarúgó-mérkőzés. Sokan úgy gondolják, hogy a sportot nem szabad összekeverni a világban zajló eseményekkel, az olimpiai eszme szerint is a sportban példát kell mutatni az emberiségnek – a békés, az emberi méltóságot előtérbe helyező társadalom érdekében. Vannak azonban helyzetek, amikor a versenyeken nem csupán a győzelemért, hanem magasztosabb célért is küzdenek a sportolók, ilyenkor pedig az egyetemes eszmék elhalványulnak. Ezekben a helyzetekben sokszor egy egész népet képviselnek a sportemberek, és a nép egy emberként áll a hátuk mögött. Ilyen szerepet töltött be a sport – elsősorban a labdarúgás – Magyarországon a trianoni békediktátum ratifikálása után.

A labdarúgást a 19. század végén Európában utazgató arisztokratáknak köszönhetően ismerték meg Magyarországon. A magyar arisztokrácia azonban nem karolta fel a sportágat, így a „foci” a polgárság körében terjedt el a századfordulón. Az egyesületek nagy részét kávéházakban alapították, amelyek ekkor a polgári társadalom közösségi életének központjai voltak (SZEGEDI 2016). A közép-európai országokban azokban a városokban lett népszerű a futball, ott terjedt a leggyorsabban, ahol a kávéházi kultúra is jelen volt. A kávéházakban szinte minden társadalmi réteg képviselői jelen voltak, így a labdarúgást itthon meghonosító felső középosztály tagjainak ezeken a helyeken kiváló lehetőség adódott arra, hogy az alsóbb rétegekkel is megismertessék a sportágat (WILSON 2014).

A társadalom alján elhelyezkedő csoportok között azért lehetett népszerű a játék, mert semmilyen speciális felszerelésre nem volt szükség hozzá, csak egy labdára, melyet akár rongyokból is el lehetett készíteni. A grundokon játszó tehetséges fiatalokat pedig hamar felfedezték az egyesületek, így a labdarúgók száma egyre csak

Az 1924-es olimpiai válogatott. Állnak (balról): Fogl II, Opatá, Hirzer, Jeny, Eisenhoffer, Guttman, Mándi, Obitz, Braun, Orth és Kiss Gyula szövetségi kapitány. Ül: Biri. Forrás: Magyarfutball.hu.

nőtt. 1912-ről 1913-ra több mint megkétszereződött az igazolt játékosok száma, 1941-ben már huszonhétézer körül mozgott (GOMBÓCZ 2003). De a sportág gyors terjedését nem nézte mindenki jó szemmel. A sportpolitika vezetési a hagyományos keresztény középosztálybeli értékrendnek megfelelően az atlétikát részesítették előnyben, a futballt a „prolik” sportjának tartották; többek közt azért, mert a nézőket is elcsábította a többi sportágtól. Összefogtak a labdarúgás ellen: akciójukat hamarosan siker koronázta, mivel az Országos Testnevelési Tanács (OTT) 1924-től nyári futballtilalmat rendelt el, hogy a szabadtéri versenyszezonban a nézők az atlétika és egyéb sportágak eseményeire látogassanak el inkább a focimeccsek helyett. 1927-ben az OTT visszavonta ezt a tilalmat, de csak azért, mert a Magyar Labdarúgók Szövetsége vállalta, hogy a csapatok nem rendeznek nyári mérkőzéseket. A futballtilalom azonban nem hozta meg a várt eredményt, csak a labdarúgó-egyesületek bevételei csökkentek miatta (SZEGEDI 2016).

A labdarúgás népszerűségéről Szegedi Péter *Az első aranykor* című könyvében a *Nemzeti Sport* 1905-ös cikkét idézi:

„Miért tolonganak annyian a football pálya felé? [...] A labdarúgót vívókkal, úszókkal vagy futókkal összehasonlítani szintén helytelen lenne, mert míg a vívásnál, úzásnál vagy futásnál ember küzd ember ellen az egyéni dicsőségért, addig a labdarúgásnál ember küzd ember ellen, nem az egyéni, hanem a csapat, a város vagy nemzet dicsőségéért.” (SZEGEDI 2016, 77. o.)

Ez a néhány mondat kitűnően összefoglalja, hogy miért lett villámgyorsan a legnépszerűbb sport a labdarúgás Magyarországon. A szurkoló ugyanúgy magáénak érzi a diadalt vagy a vereséget, ha úgy érzi, hogy ő is része a csapatnak (SZEGEDI, 2016). Az egyesületeket ugyanakkor a szurkolók azonosítani tudták egy várossal, városrésszel vagy akár egy eszmével. Remek példa erre a Ferencvárosi Torna Club név- és színválasztása. A kerület nevének használata mellett a lokálpatriotizmus miatt dönthettek, a magyar zászlóban megtalálható zöld-fehér színekkel pedig a IX. kerületben élő, asszimilálódó német lakosság magyar nemzethez való tartozásának szándékát jelképezhették (HADAS–KARÁDY 1995). Az MTK (Magyar Testgyakorlók Köre) nevébe is hasonló asszimilációs törekvés miatt kerülhetett be a *magyar* jelző (később pedig, a profi labdarúgó-szakosztály megalakulásakor a *Hungária* név), csak ők nem a német, hanem a zsidó származású lakosság számára szerették volna vonzóvá tenni a klubot (SZEGEDI 2016).

Az első világháborút követő trianoni békediktátum aláírása után megerősödött a magyarság nemzeti öntudata. Sem a politikusok, sem a közvélemény nem tudott belenyugodni a döntésbe: az ország területének kétharmadát és népességének is több mint a felét elveszítette, a magyar társadalom pedig közösen, egyetértve gyászolta a veszteséget (KUBASSEK 2020). A sportban nyílt némi lehetőség a nemzeti büszkeség visszaszerzésére, hiszen a nézők azonosulni akartak a csapattal, és értelemszerűen egy nemzeti válogatott mérkőzésén mindenki képviselve érezhette magát. Erre hívta fel a figyelmet a *Sporthirlap* (sic!) is, a béke aláírását követő első számának (1920) címlapján:

„...a trianoni béke, gyászt, komor éveket, a szívek háborgó békétlenségét hozza a letiport magyar földre. De hoz szerencsére mást is: Élni vágyást, nemzeti megújíthatóságot s valami különös, majdnem rejtélyes, bánatos és mégis mámorító buslakodást, amely a tárogató hangján kelt szárnyra II. Rákóczi Ferenc fejedelmünk dicsőséges uralkodása alatt, ott zokogott a világosi csatásokon az elhaló trombitaszóban s csak itt értik meg a megrendítő és mégis vértforraló voltát, itt, a Duna és a Tisza medencéjében. [...] Elvették a határainkat [...] a magyar nemzet törhetetlen lelkét, harcos kedvét még sem vehették el tőlünk. Ez a harcos kedv jelöli ki éles vonalakkal a magyar sport jövő programját. Könnyű, tervszerűtlen, játékos mozgású munka jellemezte eddig – vasakarát, egység, a szent célért való lángolás lesz a sarkantyúja ezután. [...] S megilletődöttek vagyunk attól a hivatástól, amelyet a sport fog máttól kezdve betölteni.

Hogy fölemelkedhetik a köznapiságból, megtisztul minden salaktól és zománcot, nemes tartalmat kap. Az ezeréves Magyarország glóriás fénybe vonja az érte küzdők homlokát – tegyen tehát ezentul szent fogadalmat mindenki, mielőtt a sport mesgyéjére lép.”

A Magyar Olimpiai Bizottság következő ülésén is szóba került, hogy a sport milyen fontos szerepet fog betölteni a magyar nemzet életében. Muzsa Gyula, a MOB társelnöke napirend előtti felszólalásában tűzte ki a célt a magyar sport számára: „A mi harcunk az új nemzedékek erkölcsi és testi nevelése terén elsősorban azt a célt fogja szolgálni, hogy az így szerzett fölényes erővel szálljunk síkra az ország területi integritásáért.” (*Sportbirlap*, 1920. június 15., 3. o.)

1920. június 4. után az addiginál is helytállóbb, aktuálisabb lett a már idézett, 1905-ös *Nemzeti Sport*-cikk. A futballban Európa élvonalához tartozunk, így joggal bízhatott benne a magyarság, hogy legalább a labdarúgóink visszaszereznek valamit az ország dicsőségéből. Az 1924-es párizsi olimpia labdarúgótornája kitűnő alkalomnak bizonyult az álom megvalósítására. Mivel a korszak két legerősebb válogatottja, Nagy-Britannia és Ausztria nem nevezett az olimpiára, a magyar csapat volt az egyik legfőbb esélyes a végső győzelemre. (SZEGEDI 2016). Az első mérkőzésen még nem is volt semmi baj, válogatottunk 5 : 0-ás győzelemmel abszolválta a lengyelek elleni párharcot. A második találkozó után viszont már csomagolhattak a játékosok, az Egyiptomtól elszenvedett 3 : 0-ás vereség ugyanis a kiesést jelentette. A később – jellemzően történelmi és bibliai metaforával – „a magyar futball első Mohácsaként” és „egyiptomi csapásként” elhíresült mérkőzésébe

nehezen törődött bele a közvélemény. Budapest utcáin zavargások kezdődtek, az MLSZ vezetősége ellen tüntetéseket szerveztek, sőt még az országgyűlésben is szóba került a vereség mint kiemelt esemény. Ezek a gesztusok is bizonyítják, hogy a magyar népnek szüksége volt a közös sikerre, de az újabb csalódást – bár közel sem volt akkora, mint a fájdalmas emlékkü békediktátum – nem tudták feldolgozni. A másnap kiadott *Nemzeti Sport*ban megjelent cikkből kiderül, mennyire vágytak az emberek legalább a sportban bebizonyítani, hogy a magyar nép jobb bánásmódot érdemelne.

„Nekünk, magyaroknak sokkal fájdalmasabb az ilyen katasztrófális vereség, mint más, boldogabb nemzetek fiainak. [...] Oda akartuk vágni a világ szemébe a magyar érénynek, magyar tehetségnek a sikerét akkor, amikor gúzsba kötve, kerékbe törve eltiprásunkon dolgozik a körülöttünk nyüzsgő ellenségeink hada. De a sors, mely már annyiszor sújtott ránk súlyosabb, komolyabb dolgokban is, azt sem engedi, hogy a magyar tehetség legalább a játékokban versengő nemzetek közt bontakozzék ki tökéletességében, nagyságában.” (DÉNES-SÁNDOR– B. BÁBA 2016, 506. o.)

Három évvel az „egyiptomi csapás” után valamit visszakapott a magyar labdarúgás – és a magyar társadalom: 1927 júniusában válogatottunk Franciaország ellen játszott barátságos mérkőzést. A *Nemzeti Sport* június 12-i beharan-

Az „egyiptomi csapás” utáni tüntetést Sándor Pál 1973-as, *Régi idők focija* című filmjének zárójelenete is bemutatja. A Nyugati pályaudvaron várja a hazatérő csapatot „Akármit, de mást!”, „Új vezetőség kell!”, „Le a kapitánnyall!” és hasonló feliratú transzparenssekkel.

gozójában barátságos hangnemben olvashattak a vendégekről: „A franciák itt vannak és a barátság hídját építik találkozósaik sorával a háborús esztendőök borzalmas szakadékaik fölé. Lassan a kíméletlen, elszánt, harcos ellenfél

Az Eperjesi TVE címe 1920 előtt és napjainkban.

Forrás: Magyarfutball.hu.

képét egészen elfedi annak a lovagias ellenfélnek a képe, amelynek a francia nép a sportpályákon jelentkezik.” A meccs végeredménye felülmúlt minden elképzelést, a magyar válogatott történelmi, 13 : 1-es győzelmet aratott. „A magyarok Istene most végre sokszor megpróbált, de hinni és remélni tudó gyermekei felé mosolygott és olyan győzelemmel ajándékozta meg a szebb jövő útjait egyengető magyar futballt, amely világra szól” – írta másnap a *Nemzeti Sport*. A mérkőzésről szóló cikk meg sem említi, hogy a trianoni béke miatt különösen is fontos volt a nemzetnek a franciák feletti diadal, viszont az interjúkból mindez kiderül. Pataki Mihály, a Ferencváros csatára, aki a frontot is megjárta a háborúban, így nyilatkozott az újságnak: „Valahogy olyan kéjes érzés ez, hogy a franciákat így kiporoltuk.” (Uo. 4. o.) Pataki ekkor már nem volt a válogatott

tagja, mégis többes szám első személyt használt – alighanem az egész magyar nép nevében. Kiss Ferenc színművész sem felejtette el a hét évvel korábban történeteket felemlgetni, amikor a meccsről kérdezték: „13:1, ez a mi Trianoni-jelvényünk!” (Uo. 5. o.)

A területvesztés következményeként a magyar labdarúgás számtalan csapatot elvesztett, hiszen a vidéki futball fellegvárainak számító városokat elcsatolták Magyarországtól; olyanokat, ahol a tízes években három-négy-öt egyesület is működött, mint Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Kassa vagy az 1899-ben első vidéki labdarúgó-csapatot megalakító Pozsony. Leginkább a felvidéki klubok szenvedték meg az elcsatolást, ugyanis Csehszlovákiában nem működhetett etnikai alapon szerveződött egyesület azokban a városokban, ahol a lakosságnak legalább a húsz százaléka nem tartozott az adott nemzetiséghez. Ezeknek a kluboknak be kellett tehát olvadniuk a szlovák egyesületekbe, így tulajdonképpen megszűnésre voltak ítélve. Erre a sorsra jutott például az egyik legrégebb óta működő vidéki egyesület, az Eperjesi TVE is (SZEGEDI 2016). A futballklubok száma azonban az elcsatolás után nem csökkent drámai módon. Ez elsősorban az 1921-ben elfogadott „leventealaptörvénynek” volt köszönhető, amely előírta, hogy minden településen úgynevezett levente-sportegyesületet kell létrehozni a fiatalok testi nevelése érdekében (FÖLDES–KUN–KUTASSI 1989).

Vagyis a trianoni békeszerződés után nem véletlenül nőtt meg a sport szerepe. Egyrészt felismerték, hogy a katonai iskolák pótlására is fel lehet használni a testnevelést, másrészt a sportban lehetőség nyílt erkölcsileg tiszta módon dacolni a nagyhatalmakkal és bebizonyítani a világnak, hogy a magyar nép sokkal többre érdemes. A labdarúgás pedig különösen is alkalmas volt erre, hiszen a 20. század elején a világ élvonalába tartozott a magyar futball. Szép Ernő 1919-es, a Ferencvárosi TC külföldi túráiról szóló, *A football* című versében emlékezik meg a labdarúgás háború utáni fontos szerepéről:

A football az, ami a földön
Mindenkit örülten érdekel.
Hát az F. T. C. Budapestről
Az ő lábával útra kel.

Megy az F. T. C. a lábával,
Megy Bécsbe és Berlinbe megy,
Az eredmény a mi javunkra
Hol 2:1, hol 3:1.

Megy az F. T. C. a lábával
Hamburgon át, Londonba ki,
És itt is, ott is nagyokat rúg,
Isten fizesse meg neki.

Isten áldd meg az F. T. C.-t,
Mivel ott tartunk már manap,
Hogy a külföldön legalább a
Lábunkkal szóbaállanak.

Felhasznált irodalom

- DÉNES Tamás – SÁNDOR Mihály – B. BÁBA Éva 2016. *A magyar labdarúgás története* I. köt. *Amatőrök és álamatőrök*. Alexandra Kiadó, Pécs.
- FÖLDES Éva – KUN László – KUTASSI László 1989. *A magyar testnevelés és sport története*. Sport Kiadó, Budapest.
- GOMBÓCZ Márta 2003. A magyar futball kezdetei. *História*, XXV. évf. 8–9. sz. 12–15. o.
- HADAS MIKLÓS – KARÁDY VIKTOR 1995. Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentés-tartalmainak történelmi vizsgálatához. *Replika*, 17–18. sz. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/1718/hadas.htm>. (Megtekintés: 2020. május 29.)
- KUBASSEK János 2020. Mit veszített Magyarország Trianonban? *Rubicon*, XXXI. évf. 345–346. sz. 82–88. o.
- SZEGEDI Péter 2016. *Az első aranykor*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZÉP Ernő 2015. A football. In: Urbán László (szerk.): *Szép Ernő összes versei*. Szukits, Szeged, 2003. Web: <https://mek.oszk.hu/14000/14029/14029.htm>. (Megtekintés: 2020. március 26.)
- WILSON, Jonathan 2014. *Futballforradalmak*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
(Szerző és cím nélkül). *Sporthírlap*, 1920. június 7., XI. évfolyam 46. sz. 1. o.
(Szerző nélkül). A Magyar Olimpiai Bizottság ülése. *Sporthírlap*, 1920. június 15., XI. évfolyam 47. sz. 3. o.
(Szerző és cím nélkül). *Nemzeti Sport*, 1927. június 12., XIX. évf. 92. sz. 1. o.
(Szerző és cím nélkül). *Nemzeti Sport*, 1927. június 13., XIX. évf. 93. sz. 1. o.
(Szerző és cím nélkül). *Nemzeti Sport*, 1927. június 13., XIX. évf. 93. sz. 4. o.
(Szerző és cím nélkül). *Nemzeti Sport*, 1927. június 13., XIX. évf. 93. sz. 5. o.

Regós László Pál a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnáziumban érettségizett. Az ELTE PPK sport- és rekreációs szervezés szakának végzős hallgatója sportszervezés szakirányon. Az Erős Vár FC alapító tagja.

Papp
Máté

Genius loci a határon

Beszélgetés Bréda Ferenc kolozsvári gondolkodóról Boros Lóránd néprajzkutatóval

Jobb híján hipertérbeli asztalhoz ültünk le külön-külön, Kecskeméten, valamint Kolozsváron lokálpatrióta „idegenvezetőnkkel”, Boros Lórával, hogy a két éve elhunyt erdélyi polihisztróról, Bréda Ferencről ejtsünk pár szót. Az elmaradt emlékpoharazást az utazási tilalom miatt lezárt határok felszabadulása után pótoljuk, Bréda határokon átfelőlő szellemét azonban remélhetőleg ezzel a képzeletbeli koccintással is kiszabadítjuk a palackból...

– *Mi jut eszedbe először Brédáról?*

– Egy szerény, nagy tudású, szegény ember.

– *A szegénységnek valamiféle aszketikus hajlam lehetett az oka?*

– Nem sorsszerűen került abba az anyagi helyzetbe, amiben élt, hanem tudatosan minimalizálta a világi javakat maga körül. Amíg az évek során kialakulnak az ember életének esszenciálisan fontos tényezői, addig a kevésbé jelentős faktorok elhanyagolódnak, leépülnek. Szerintem többek között ez az egyszerűsödési folyamat jellemezte az ő létmódját is. Ugyanakkor abszolút nem élt puritán életet: annyira imádkozta a kávézó és kocsmák hangulatát, hogy számtalan művét különböző csehók asztalainál írta meg. Tehát inkább a szellemi fejlődésének vonzataként alakult ki nála ez az úgynevezett nélkülöző attitűd. Az „aszketizmusától” függetlenül pedig intenzíven érdeklődött a gasztronómia iránt, és persze lehetett vele inni is, minimum egy pohárral.

– *A nagy tudású jelző, ha jól sejtem, elsősorban nem a tanultságára, hanem a bölcsességére vonatkozik.*

– Mind a kettőre! Fiatal korában állandó lakója volt a kolozsvári egyetemi könyvtárnak, míg nyaranta közművesként és harangozóként dolgozott. Ebben az időben – majd később, a párizsi évek alatt is – átrágtta magát a nagy skolasztikus auktorok mindegyikének munkásságán. Mindemellet olyan élettapasztalatokat szerzett a különböző megpróbáltatásain keresztül (1974-től 1975-ig például katonai szolgálatot teljesített Dobruzsában, a Fekete-tenger partvidékén), amelyek széles körű tudásához társítottak egy mélyen bölcs gondolkodásmódot.

Egyetememes, klasszikus tudást próbált átadni a hallgatóinak is, akik azonban nem csak a bölcsészskarról kerültek ki. A fiatalok többsége ugye a Babeş–Bolyai Tudományegyetemről ismerte őt, sokakat viszont a kolozsvári kocsmákban érzékelhető karizmatikus kisugárzása által vonzott magához. Annak is volt köszönhető a diákok körében való népszerűsége, hogy az aktuális kocsmakultúrában való részvételben nem tekintette kizáró oknak a saját egyetemi oktatói státuszát. Fontos, hogy mindenkit hasonlóan közvetlen módon kezelte. A legtöbb időt a Music Pubban, a Bulgakov Caféban töltötte írással, de mivel sokan ismerték őt, az ilyen alkalmakkor gyakran többen is hozzá csapódtak. Néha, amikor egyedül szeretett volna lenni, akkor „elbújít” a kevésbé felkapott Krajczár Kávézóban... Szóval Bréda egyik legfőbb erénye abban rejlett, hogy teljesen egyenrangú viszonyt ápolt a fiatalabb generációkkal is, bárkivel komolyan el tudott beszélni.

– *Az (akár a platóni symposionértelemben vett) asztaltársaság kedveléséből fakadhatott, hogy számos független irodalmi kör állandó tagja, szervezője lett.*

– A '89-es változás előtt létezett Kolozsváron egy Gaál Gábor nevezetű irodalmi kör, amit annak idején ő is látogatott, és amit a nyolcvanasas évek második felében megszüntettek. A Párizsban töltött időszak után, a kilencvenes évek elején pedig már szívügyének tekintette (Bíró Lászlóval és Kovács Ferencsel együtt), hogy legyen az erdélyi magyar alkotóknak kulturális fóruma; így élesztette újra az egykori marxista gondolkodó nevével fémjelzett csoportosulást – immár Bretter György néven. Bréda mindig tisztelettudóan bevonta a döntéseibe a baráti társaságát, amikor valami komolyabb dologba kezdett bele: ez esetben Egyed Péter volt az, aki a Bretter György Irodalmi Kör nevet tanácsolta, hiszen neki a névadó – aki egyébként nem irodalmár, hanem filozófus volt – mélyen tisztelt tanára és barátja volt egykor.

Miután Bréda két évvel ezelőtt elhunyt, megfordult az én fejemben is a fórum átnevezésének gondolata, de én (bár részt vettem a vitakör programjain) nem vagyok sem irodalmár, sem író. Így végül Horváth Benji fiatal költő ötlete nyomán váltott át a közösség a Bréda Ferenc Irodalmi Kör névre. Voltak persze, főleg Bretter-tanítványok, akiknek ez rosszul esett, ugyanakkor vitathatatlan, hogy ennek a körnek – ha időről időre voltak is elnökei – valójában Bréda volt a lelke. Természetesen akadtak a csoport történetében olyan hullámvölgyek, amelyek során szinte a megszűnés szélére került a szervezet, de ő volt mindig az a háttérember, a szürke eminenciás, aki ezt igazán a szívében viselte. Szinte mindegyik összejövetelen részt vett, ameddig az egészségügyi állapota engedte, a vitáknak generátoraként és aktív hozzászólójaként volt jelen, ezáltal pedig számtalan résztvevőre gyakorolt hatást. Több mint húsz éven keresztül tartotta életben a műhelyt. A Bretter-körhöz hasonló elvek mentén alapította meg Ștefan Manasiával és Szántai Jánossal a Nepotu' lui Thoreau román nyelvű irodalmi társaságot is az *Insomnia* kávéházban.

– *Miképpen lelt rá a tanítványaira „Meister Bréda”, vagy a tanítványok találták meg mesterüket, ahogy illik?*

– Inkább ők választották ki Brédát, hiszen rendkívül nyitott volt, mindenben látott valamit. Többek között a Transzközép irodalmi-művészeti irányzat képviselőire tett nagy hatást, annak indulásakor sok ötletet adott nekik. Nem fukarkodott soha az elgondolásaival, hiszen nem az volt neki a fontos, hogy azok a nevéhez legyenek kötve, hanem az, hogy megvalósuljanak.

– *Te hogy kerültél vele kapcsolatba, ha nem irodalmi vagy egyetemi körök mentén?*

– Annak idején a kolozsvári egyetem bölcsész kara még a Regina Maria katolikus leányiskola épületében működött. Ezen belül helyezkedett el a színháztudományi, azaz teatrológiai tanszék, ahol akkoriban Bréda tanított, és ahová én magyar irodalom és nyelvészet, valamint néprajz szakra jártam. Többször láttam őt a büfében olvasni és cigarettázni, de csak futólag ismertem. Mivel nagyon érdekes kisugárzású embernek tartottam, egyszer az egyetemhez közel lévő Music Pubban odaültem hozzá, amikor egyedül volt. Ekkor kezdtünk el beszélgetni, valahogy '96-ban vagy '97-ben. A későbbiekben vele hoztuk létre az Almásy László Kultúrtörténeti Kört a kolozsvári Spritz Kávézóban, ahol Tibi bácsi, alias Kiss-Budai Tibor barátunk – aki a mi világunknak akkortájt a „királya” volt – éppen készítette a *chili con carnét*...

Az együtt töltött időnkben főleg létkérdésekről beszélgettünk. Gyakran szóba jött közöttünk az interjú elején is felidézett anyagias világba való beleragadás és a gyűjtögetés problémája. Mindig röhögött azokon, akik medencét csináltattak az otthonukba, vagy autófétisben szenvedtek. Nem ítélte el, de távol tartotta magától az ilyen embereket. És hogy „intézményszervezőként” milyen volt, arról a következő párbeszéd tanúskodhat: „– De ehhez pénz kell,

Feri! – Hagyjál!!! (Tipikus brédai kézmozdulat: tenyér kifordítva, a homlokhoz szorítva, fejlejtés, mély slukk a cigarettából, hosszú és súlyos csend.) Ide figyelj, édes! Akarat kell, nem pénz!”

– *Volt egy közös egyiptomi kalandotok, amiről egy riportban nagy lelkesedéssel mesélt.*

– Egy idő után világossá vált számomra, hogy néprajzkutatásból, ezen belül is cigányzene- és tánc kutatásból nem könnyű megélni; így hát – egy közös barátunk példáját követve – elmentem Egyiptomba idegenvezetőnek. Mikor Lakatos Róbert filmrendezővel beszélgettünk az együtt készített, *Babrtalo!* című film további forgatásával kapcsolatban, akkor merült fel bennünk, hogy elhívjuk Egyiptomba a barátainkat, hogy legyen kivel inni meg kicsit együtt lenni. Gízában, a Piramisok útján – a harmadik dinasztia korában létrehozott lépcsős piramis építetőjéről, Dzsószerrel elnevezett szállodában – olyan szobát foglaltak le Brédának, aminek a piramisok látványára nyíltak az ablakai... A *Diva Deva* című könyvében örökítette meg aztán az itt szerzett egyiptomi élményeit.

Ha éppen nem beszélgettünk, akkor gyakran kirándultunk valamerre. A *Bab és babér* című kötetében meg is írta az utazásait, a közös kalandjaink közül is párat, amelyeket mindig többletjelentésekkel, misztikus utalásokkal tarkított. Nagyon szerette például a szász városokat, mint amilyen Medgyes, Brassó vagy születési helye, Déva, de a szívéhez nőtt Székelyudvarhely és Bánffyhungyad is. Összességében azonban nem utazott sokat, főleg nem turistaként. *Levelek az Utókornak – Theatrum Temporis* című műve is inkább a képzeletbeli utazások miatt kuriózum. A kötetben olvasható tizennyolc levél időutazásokat örökít meg, kapcsolóként a múlt, a jelen és a jövő között. A szerző Marcus Tullius Ciceróval folytat párbeszédet, lehetőséget adva a mindenkori olvasónak, azaz nekünk, hogy mi is bekapcsolódhassunk ebbe a szellemi játékba.

– *Tudsz valamit arról, hogy honnan eredhetett nála az antik kultúrák iránti fogékonyság, a mitológikus gondolkodásmód?*

– Anyai nagytatája, Lévai Lajos székelyudvarhelyi településtörténész, tanár és író volt. Bréda kisgyermekkorában sok időt töltött vele, mikor elváltak a szülei. Ő mesélt neki sokat a görög mítoszokról, könyveket adott neki. Később ennek nyomán alakította ki saját filozófiai világát, ami semelyik iskolához vagy irányzathoz nem tartozik. Műveit sem tudományos munkáknak tekintette, esszéíróként és gondolkodóként határozta meg magát; az esszéműfajban van ugyanis meg egy olyasfajta szabadság, ami által analogikus módon lehet felállítani bizonyos intuitív kapcsolatokat.

Ebből a szempontból nagy hatással volt rá egy franciaországi barátja, a kalligrafikus írás mestere, Emmanuel Yves Monin, aki nyelvi alkímiával foglalkozott; az ő módszerének továbbvitelét és tökéletesítését lehet felismerni Bréda műveiben is magyar, román és francia nyelven egyaránt. A François Bréda néven is publikáló maestro olyan nyelvfilozófiai gondolkodásmódra tett szert, melyben egyes szótagok, szótövek egyeztetéséből vont le vagy sejtett meg következtetéseket. A transzcendens kérdéskörbe tartozó – Isten létére, az élet miéértjére és céljára vonatkozó – dilemmákra pedig bizonyos értelemben válaszokat nyújtottak neki a nyelvben felfedezett analógiás érdekességek, klappolások. A felfedezései alapján kialakított, különlegesen szofisztikált nyelvezet törvényszerűen nem könnyen hozzáférhető. Mindenekelőtt nem árt, ha olvasásakor nálunk van Finály Henrik *A latin nyelv szótára* című munkája! (Tőle csupán pár méterre nyugszik most már Bréda a Házsongrádi temetőben.)

– *Kolozsvár multikulturális közegében tudvalevőleg – egyfajta genius lociként – otthonosan mozgott, mi volt ennek a fundamentuma?*

– Ahogy az a műveiből is kiolvasható, volt/van a kultúrák között egészséges interakció, különösen Kolozsvár kulturális olvasztótégelyében. Az is érdekes, hogy a különböző nyelveken írt könyvei nem egymás fordításaként jelentek meg, hiszen más-más tartalmú köteteket írt magyarul, románul és franciául. Nem is igazán lehetne ezeket a szövegeket lefordítani a már említett nyelvi játékok sokasága miatt. A román nyelven írt könyveiben például számtalan latin eredetű szemantikai kísérlet található, amelyeket szinte lehetetlen más nyelven visszaadni.

De visszatérve az otthonosság kérdésére: Kolozsvár szeretete ellenére életfilozófiája leginkább a vándorláshoz, a rokonlélek goliárd költőkhöz, vagabund figurákhoz, Villonhoz, Giordano Brunóhoz, Rabelais-hez igazodott. Élő szóban többször megjelölte számomra azokat a kútfőket, amelyek lényeges hatást gyakoroltak rá, és amiket igyekezett követni, megélni, gyakorolni: Diogenész cinikus iskolája, a skolasztika és a középkori filozófia nagy alkotói, Assisi Szent Ferenc, az iszlám misztikusai és az alkímia.

– *Miből eredt színházi kötődése? Szervesen részt vett a kortárs kolozsvári színházi életben is?*

– Nem igazán, sőt kifejezetten utálta a stúdió-előadásokat; egyrészt azért, mert láncdohányos volt, nem gondolta korrektnek, hogy bezárják, és nem tud kimenni... Nem a kortárs színházzal, hanem a színháztudománnyal volt szorosabb kapcsolatban, sokakat invitált a teatrológia tanszékre, hogy segítsék a kolozsvári magyar nyelvű színháztudomány fejlődését. Emellett számos tehetséges színész, dramaturg, színházkritikus pályáját is egyengette. Mindezzel együtt inkább úgy mondhatnám, hogy a létezés, az istenek színháza állt hozzá közel.

– *A függöny legördülése után legendáriumba illő alakja most már a kollektív emlékezetben él tovább. Milyen emlékképek rémlenek fel benned hirtelen?*

– Mivel rengeteget dohányzott, rendszerint köpködött az utcán, amúgy is, a provokatív nonkonformizmusa sokszor irritálta a finom hölgyek és urak társaságát. Persze inkább az fájt nekik, hogyha Bréda krákogott egy nagyot, majd két lépésben kimutatta, hogy milyen műveletlenek ők valamilyen téren... Nem a fő irányt képviselte a magyar szakon sem; a Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című alternatív válogatásával illusztrálható irodalomtörténeti finomságokat szerette. Voltak persze életművek, amelyeket nagy értéknek tartott, de ő maga általában eltért a kánontól, és nem is igyekezett követni sosem. A köznapi életében is érvényesült a fentebb már említett mitológikus gondolkodásmód (ezt tükrözi a *Mysterium Mythologiae* című filozófiai esszékönyve). Néha egy-egy emberről is megmondta, hogy valójában (azaz mitológiai köntösben) ki is ő.

– *Egy vele készült televíziós riportban téged, ha jól emlékszem, idegenvezetőnek nevez, a szó szellemi értelmében, vagyis lélekvezetőként, görögül pszükhopomposzként, aki két világ között közvetít valamit. Ez pedig szerinte nagy erőfeszítést jelent, mert olyan határörre kell így válni, aki a határ mindkét oldalán otthonosan mozog. Fárasztó dolog, mert mindig készen kell lenni az átváltozásra. Mintha egyben magáról is beszélt volna...*

Papp Máté

Bréda Ferenc, alias François Bréda (1956–2018) dévai születésű esszéista, tanár, költő, műfordító, teatrológus. Édesapja református lelképásztor volt. 1975-től a kolozsvári egyetem hallgatója magyar–francia szakon. 1984-től 1991-ig francia nyelv- és irodalomtanári állást töltött be Franciaországban állami és felekezeti gimnáziumokban, líceumokban és főiskolákon. 1985-ben mesterfokozatot (magiszter) ért el a Nantes-i Egyetemen francia és összehasonlító irodalomtörténetből. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem bölcsészkarán doktorált irodalomelméletből 1999-ben Gabriel Marcel francia egzisztencialista filozófus irodalom- és drámakritikai munkásságát bemutató értekezésével. 1995-től adjunktusi fokozatban a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Színház és Televízió Karán tanított egyetemes színháztörténetet az ókor szakterületén, dramaturgiai alapgagalmakat, színházesztétikát, magyar irodalmat és retorikát. 1980-tól 2017-ig folyamatosan jelentek meg önálló és fordításkötetei magyar, román és francia nyelven. (A hagyaték gondozója: Boros Lóránd.) A Karácsonyi Zsolt költő által memetikusnak nevezett gondolkodásmód és esztétika sajátos képviselője, nyelvi alkímistája.

„Mi lett volna, ha...”

Nézzünk bizakodva a múltba! Alternatív Trianon. Szerk. Cserna-Szabó András – Fehér Renátó. Cser Kiadó, Budapest, 2020.

Az olvasót a Trianon-élmény alkalmából megjelent kötet címében váratlan felismerés érheti: az *Egyperces novellák* egyikét (*Nézzünk bizakodva a jövőbe!*) idézi játékos kifordítással. Az emlékezetes egyperces, melyben Örkény a magyarság jövőbeli diadalmenetét vázolja fel, egészében – mottóként – is szerepel a kötetben. Felmerülhet a kérdés, hogyan kerül a humoros látomás a novellaantológia élére, az ugyanis bizonyos, hogy az örkényi látásmód aránylag nehezen illeszthető be a Trianon-diskurzus megszokott rendjébe.

A kötet – Ablonczy Balázs írta – előszava vezethet el a meglepő cím- és mottóválasztás indítékához, legalábbis egyik lényeges aspektusához. A történetész felhívja a figyelmet az úgynevezett kontrafaktuális történetírásra (*counterfactual history*), melynek hívei fenntartják a „mi lett volna, ha...” típusú kérdésfelvetések létjogosultságát. A kontrafaktuális történetírás – mely „jobbára az egyedi történetre összpontosít” – elsősorban az angolszász tudományosságban terjedt el, határozott fellépést tanúsítva a történelmi determinizmussal szemben (lásd Niall Ferguson *Virtual History* című munkáját). Ablonczy ugyanakkor rávilágít, hogy döntő többségben a Trianonnal kapcsolatos emlékezetpolitikai viták is spekulatív kérdések köré összpontosulnak: „Mi lett volna, ha a Monarchia megnyeri a háborút?”, „Mi lett volna, ha nem ölik meg Tisza Istvánt?”

S hogy mennyiben kapcsolódik ez az antológia noveláihoz? „Az itt következő írások ezt a »mi lett volna, ha...« érzést bontják ki: a nyelv elvesztése, az identitás elmond-

hatatlan szövevényessége, a bodoradámi formulákkal leírt nevek, a radikálisan más irányt vevő történelem – amelyek lehetnek pozitív és negatív következményei – mind-mind csendes leszámolást hirdetnek és a visszafordulás lehetetlenségét hirdetik, visszafordulást az úgynevezett boldog békeidőkbe, amelyek talán sohasem léteztek” – olvashatjuk az előszó befejezésében. A „mi lett volna, ha...”

alapállása pedig – még ha a novellák modalitása el is tér egymástól – értelemszerűen invenciózus megoldásokat, szabadjárá engedett fantáziát, játékos viszonyulást igényel. Láthatjuk tehát, hogy a kötet sok szempontból széttartó szöveggörpuzsát jól átgondolt koncepció tartja össze, az pedig immáron magától értetődő, hogy a mottóval választott Örkény-egyperces miként szolgálhat igazodási pontként ebben a viszonyrendszerben.

A *Fekete hold éjszakája* – Egressy Zoltán írása – ugyanis közvetlenül illusztrálja a kontrafaktuális gondolkodás logikáját. A novella cselekményének kiindulópontja „egy reménytelen jövő előtt álló magyar költő-újságíró” öngyilkossága, mely történelemfordító láncreakciót indít be. Az abszurd mozzanatokkal tarkított szöveg hatását a pillangóeffektus elméletén nyugvó okfejtések fokozzák tovább: „A végzetes ugrást egy szomorú hír, közelebbről egy kellemetlen orvosi felvilágosítás előzte meg. A felvilágosítást egy két esztendővel korábban elszenvedett fertőzés. A fertőzést egy füledt vonatút, amelynek során a későbbi ugró összemelegedett egy rossz hírű orfeumdívával. A vonatutat egy gyalázatos kritika, amelyet a szóban forgó szonettároló írt az ifjú, további két évvel korábban...” A novella kétségkívül figyelemfelkeltő, a kötet legjobban sikerült darabjai finomabban játszanak el a „mi lett volna, ha...” gondolatával.

A *Mielőtt golyót eresztenek belém*, Zoltán Gábor novel-

lája Tisza István utolsó napját állítja középpontba: a miniszterelnök előbb asztalához ülteti potenciális gyilkosait, majd megpróbálja őket lebeszélni szándékukról... Adott tehát egy remek alapszituáció, melyet a szerző kitűnő érzékkel bont ki, egészen a történet pesszimista csattanójáig. A szöveg egyik megragadó szakasza a traumák feldolgozásának kérdését boncolgatja, frappánsan: „Hallgattak. Igencsak hamar abba hagyták. De hát értette a miniszterelnök. Ha valaki lemegy a piacra, és másfél óra múlva hazamegy, arról minimum újabb másfél órát képes mesélni. Kezdve az odaútról, hogy ki köszönt és ki nem köszönt közben, folytatva a kofákkal, hogy épp milyen az árujuk és mennyiért adják, goromba kedvükben vannak-e vagy sem. A hentes meg az áruja önmagában félórányi téma. Hogy friss-e a borjúhús vagy sem, hogy az-e, aminek mondja, vagy át akarja-e verni a kuncsaftot, már amelyik hagyja. Ezzel szemben évekig harcolni, szembenézni a halállal, az nehezen summázható...”

Szélesi Sándor írásában (*A volt-kávéfolt*) egy idősebb ember, Léon beszél el annak történetét, miként lépett érintkezésbe egy öntudatra ébredt kávéfolttal(!) az első világháborút lezáró béketárgyalások idején: „Amikor valaki nyolcvan felett jár, már megengedheti magának, hogy örütségeket beszéljen. Ráadásul nyolcvan olyan év, mint amennyi a világra jövelem, ezernyolcszáz-kilencvenkilenc óta eltelt ezen az öreg földrészén, két háborúval és megannyi gyűlölködéssel, kifejezetten feljogosítja az embert arra, hogy megörüljön. Szóval nem kell hinni nekem.” A téma tudományos-fantasztikus megközelítése még egy ilyen rendhagyó kötetkonceptió keretei között is merész kísérlet, Szélesi rendkívüli aprólékossággal kidolgozott novellája ugyanakkor egy percre sem válik erőltetetté: az elbeszélés jelene zökkenőmentesen fonódik össze az elbeszélte múlttal, a történet mindig hiteles marad. A szöveg emlékezetes zárójelene, melyben Léon találkozik gróf Apponyi Alberttel, több lényegi kérdést is felvet, például győzelem és vereség viszonylagosságának gondolatát: „Fáradtnak tűnt, pedig mindent elért, amit elérhetett. Győztesként tér haza, diadalmenetben masírozik majd be Budapestre. Ennek ellenére úgy tűnt, mintha most veszítette volna el élete legnagyobb csatáját.”

„Judittal nem sokkal azután szakítottunk, hogy úgy döntött, asszimilálódik. Ő maga nem ezt a kifejezést használta, egyáltalán, nem nevezte sehogy, amit művelt, nem akart róla beszélni, pedig egyértelmű volt, hogy tudatos döntést hozott” – olvashatjuk *A Mária Terézia Kávéház* első mondatait. Szalay Zoltán az identitáskeresés témáját járja körül, mégpedig – talán kissé meglepő módon – detektívtörténet keretei közé szorítva azt. „Mihez kezdjen valaki, [...] akinek nincs valódi anyanyelve, akinek nincs saját múltja, így aztán nincs fogalma az időnek arról az egyszerre átlátható és pusztító természetéről, ami meghatározó mindenkinek, aki maga mögött tudhatja a múltját” – teszi fel a központi kérdést Mike Fehr, a (részint Edinburghben játszódó) történet titokzatos kulcsfigurája. A szerző reflektált (ön)iróniával hozza mozgásba a krimi műfajának jól bejáratott paneljeit („Rob Petersonnak hívták a könyvtárost, ám én meg voltam győződve róla, ez csakis álnév lehet, hiszen csak kiszámítható végkifejletű krimikben adnak ilyen semmitmondó neveket a sablonfiguráknak.”), miközben arra is ügyel, hogy fenntartsa a nyomozás izgalma teremtette feszültséget.

A kötet néhány kimagasló darabjának felidézése után adott a kérdés, mennyire egyenletes az antológia novelláinak világa, előre meghatározott koncepció mentén alkotni ugyanis nyilvánvalóan összetett, több esztétikai problémát is felvető feladat. A *Hévíz* folyóirat által felkért tizenegy szerző természetesen más és más szemszögből közelít a kérdéshez, gazdag összképet alkotva ezzel. A szerkesztők (Cserna-Szabó András és Fehér Renátó) munkáját dicséri a szövegek sorrendje mögött felsejlő elképzelés: a kötet közvetlenebb módon történelmi ihlettségű novellái az antológia első felében kapnak helyet, míg a személyesebb hangvételű, bensőségebb írások túlnyomó részét koncepciózusan Lucian Boia utószavához közeledve találjuk meg. A kötet szerzői pedig többségében remekül élnek a „mi lett volna, ha...” ötletes szervezőelve adta lehetőséggel: az antológia vélhetően üde színfolt lesz a Trianon-emlékévé alkalmából megjelent kiadványok sorában.

Bozsenára várva

KÁLMÁN Imre: *Marica grófnő*. Gödöllő, 2018. július 28.

A negyven feletti korosztályból talán sokan emlékeznek még a *Rajzos zenetörténet* című könyvre. A francia szerzőpáros szellemes képregényben mutatta be a zene történetét. Az operetről egész oldalas rajz készült: hatalmas, emeletes habos tortát ábrázolt, csillogó-villogó díszítéssel. Azonban a torta belsejében a 20. század elejének és a világháború eseményeinek jóval kevésbé vidám és önfeledt ábrázolását láthatták a könyv olvasói.

2018 nyarán voltam életemben először operett-előadáson. Ha egy pszichológus asszociációs játékot játszott volna velem, akkor szinte biztos, hogy a „giccs” lett volna az első szó, amely az operetről eszembe jut. Az a bizonyos színes, csillogó, de kissé emelyítően édes torta, ahogyan azt az régi képregény ábrázolta. A tortával igazából semmi bajom, ezért nem bántam, amikor itthon, hazai környezetben, a gödöllői kastély udvarán hallgathattam meg a *Marica grófnőt*. Kisé felsőbbbséges (ön)íroniával készültem az előadásra azzal az önfelmentéssel, hogy egy szép nyári estén egy laza szórakozás igazán befér. A laza szórakozásból elgondolkodtató élmény lett – amely most, Trianon centenáriuma lett újra aktuális.

Az élményhez az is kellett, hogy Horváth Zoltán rendező, a Cser Ádám vezette és a gödöllői szimfonikusokból alakult alkalmi zenekar az énekesekkel kifejezetten magas színvonalú előadást hozott létre. A zenekar kifogástalanul játszott, a hangtechnika nem mondta fel a szolgálatot, de a legnagyobb dicséret a színészeket illeti. A ripacskodás csapdáját a *Marica grófnő* szereplői kikerülték: önfeledten és szórakoztatóan játszottak, időnként improvizáltak, de a túljátszásnak nyoma sem volt. Furcsa talán ezt mondani, de hitelesek voltak. Az igazi főszereplő

azonban maga a gödöllői kastély volt. Egy olyan, a látványra is építő műfajt, mint az operett, nehéz hitelesen előadni magas szintű színpadtechnika nélkül. A *Marica grófnő* cselekménye azonban egy kastélyban játszódik, a gödöllői királyi kastély udvara pedig pompás és kreatív díszletnek bizonyult. Erkélyei, ablakai, ajtajai megnyíltak, bezárultak, megteltek és kiürültek, kivilágosodtak és elsötétültek, a szereplők hol itt, hol ott tűntek fel, a nézők tekintetét pedig a fénytechnika fókuszálta a megfelelő helyre. Bármely más műfajnál túlzás lett volna, hogy a címszereplő lovashintón érkezzen, de *Marica grófnő* a gödöllői kastélyba nem is jöhetett volna másként.

„Operettszűzként” a legmeggrázóbb felismerésem az volt, hogy az operett is opera, csak később van vége. Az operánál akkor hullik le a függöny, amikor a szerelmesek csalódnak egymásban, a világban, és a Sors az elvetemült, cinikus intrikusok segítségével kérlelhetetlenül tragédiába taszítja boldogságukat. Az operettben is elszakítja egymástól az intrikus a végre révbe érő szerelmeseket, de a történet itt nem fejeződik be – megjelenik Bozsena grófnő, aki élettapasztalatával elsimítja a félreértéseket, és mindenki boldogan megtalálja a párját, ezzel együtt a boldogságát. A *Marica grófnő*ben a második felvonás végének kettős recitativója jelenti a mélypontot, ahonnan, úgy tűnik, hogy nincsen kiút. A gödöllői előadásban katartikus élményt nyújtott ez a jelenet. Eltűnt a „habostorta”, kiderült, hogy a szerelem komoly dolog, két ember szakítása nem bohózat, hanem tragédia. Kálmán Imre egy operettben még merte szembeíteni ezzel a közönséget, 2018-ban Gödöllőn sem sikkadt el a jelenet, de egy hollywoodi „romkom” (romantikus komédia) már nem tekinti ennyire felnőttnek a nézőit.

Az előadás után hazatérve ért a legnagyobb meglepetés. Elkönyveltem magamban, hogy a „boldog békeidők” vezető műfajának egyik kvalitásos darabját láttam.

A *Wikipédia* hamar kijózanított: a bemutató 1926-ban Bécsben volt. Azaz Kálmán Imre *Marica grófnője* már az ősbemutatón is maga volt a zenébe és történetbe komponált tömény nosztalgia. Olyan világot mutatott be ugyanis, amelyet mindenki ismerhetett, de addigra már csak a (megszépülő) emlékekben létezett. A bécsi ősbemutató idején már nem volt Monarchia, nem voltak Bécsben nevelkedett magyar grófikisasszonyok, és jórészt azok a vagonok is eltűntek már, amelyeket a „boldog békeidőkben” el lehetett kártyázni – ahogyan ezt a darab főhőse tette. Hogy új idők, új divatok jönnek – akár a zenében is –, már Kálmán Imre is észrevette. Korábbi operettje egyik slágere volt a „Jön-e velem, nagysád, shimmyt járni?” – ez klasszikus, karakteres jazztánc. A darab rendezője, Horváth Zoltán vette a posztmodern merészséget, és beletette a *Marica grófnőbe* is. Jól tette: két világ, a letűnő vidéki és a mindent eluraló városi összeütközését, kulturális egymásnak feszülését jobban (és főleg élvezetesebben) érzékeltette, mint akárhány történet-szociológiai tanulmány.

A gödöllői előadás legnagyobb meglepetése az volt, hogy nemcsak Kálmán Imre-féle vendégközvegekkel dolgozott. Már minden készen állt a nagy fináléra, lendült a karmesteri pálca, amikor egy váratlan general pausában megszólalt Manja, a darabban addig folyton fel-feltűnő cigánylány, aki mindaddig a szereplők lelkiismeretét jelenítette meg. Babits Mihály *Cigánydal* című versének utolsó sorait idézte: „Nem hiába ágrul lettél / szederfa alatt születted / S mint a röpke mag az ágrul, / úgy szakadsz le majd anyádrul / se apád, / se anyád, / se országod, / se tanyád.” Ezután kezdtek el egyenként és soronként énekelni a szereplők a darab slágerét, a „Szép város Kolozsvár”-t, ahol a refrén utolsó sora így hangzik: „Hol minden piros, fehér, zöldben jár.” Aztán, ahogyan kell, jött a zenekar, a fergeteges finálé, fortissimo, táncosok, tapsvihar. A zene kitörölhetetlenül fülbemésző, de megmaradt a Babits-vers visszhangja is: „se országod, se tanyád.” És akkor eszünkbe jut, hogy nemcsak birtokok, hanem végül országrészek „cseréltek gazdát”. Kolozsvár pedig már száz éve piros-sárga-kékben jár, az eredeti német szöveggönyv Varazdinja (Varasd) várának ormán pedig a horvát címerrel ékes piros-fehér-kék zászló leng. Nemcsak Kolozsvár és Varasd

színe változott meg, hanem eltűntek az egymással évdő magyarok, románok, tótok, akiknek furcsa szokásairól oly fülbemésző operettet komponált Emerich Kálmán, egy tönkrement siófoki zsidó kereskedő fia, a fasori evangélikus gimnázium egykori diákja a császárváros szórakozásra vágó polgárainak.

A trianoni békediktátum után száz évvel már biztosan tudhatjuk, hogy hiába várunk Bozsena nénire, nem fog eljönni és igazságot tenni, a kulisszarengető boldog finálé elmarad, az igazság(unk) nem áll helyre. Kolozsvár lehet még szép város, de nem fog már piros-fehér-zöldben járni. Az a habostorta, amelynek a francia szerzőpáros ábrázolta az operettet, zeneileg és – jó előadásban – dramaturgiaiilag még ma is lehet fogyasztható, de a benne ábrázolt világnak vége van. Még az is lehet, hogy soha nem is létezett. Kolozsvár és Varasd piacán már Trianon előtt sem csak magyar szót lehetett hallani, csak az akkori társadalom, a politikai elit ezt bölcsebbnek látta elereszteni a füle mellett. Elvesztett háború, elvesztett forradalmak és elvesztett béke osztotta darabokra a Szent István-i Magyarországnak azt az ezeréves örökséget, amelyről azt hittük, hogy egyedül a miénk. A 20. század története bebizonyította, hogy a Monarchia tortájának békétlen széttrancsrozásából senkinek sem sikerült igazán jól kijönnie.

Azért van jó hír is. A történelem (sajnos) nem operett, de (szerencsére) nem is opera. Ha nem is jött el Bozsena néni és a várva várt finálé, azért mégsem omlott össze minden. Magyarok, románok, szlovákok, szerbek, horvátok, németek élnek, még akkor is, ha túl sok valós és kulturális tömegsért töltöttünk meg egymás ellen küzdve. Nem kívánhatom, hogy vesztesként túllépjünk Trianon fájalmán, mint ahogyan a „nyertesek” öröme is meg fog maradni. Abban bízom, hogy száz év után talán az engesztelhetetlen haragot és gyűlöletet sikerül magunk mögött hagyni. Akkor talán a százötvenedik évfordulóra eljuthatunk odáig, hogy ismét azzal a szelíd (ön)íróniával szemléljük egymást, amelyet Kálmán Imre olyan megragadóan mutatott be a *Marica grófnőben*, és jó szívvel tudjuk elfogadni, hogy Bozsena grófnőnek csak a nézőtérén tapsolhatunk.

Kertész Botond

Kismagyarok Csokoládéországban

AALDERS, Maarten J. – PUSZTAI Gábor – RÉTHELYI Orsolya (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarországra, Hollandia és Belgium között az első világháború után.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.

Hihetetlenül szerteágazó, izgalmas és fordulatos mesébe csöppen, aki e koprodukcióban létrejött tanulmánykötetbe mélyed. Úgy is kezdhetnénk a történetet, hogy egyszer volt, hol nem volt, éppen száz évvel ezelőtt több ezer szegény magyar kisgyermek elindult a messzi Nyugatra – na nem világot látni vagy szerencsét próbálni, hanem – összeszedni életerejét. Ki-ki aztán megtalálta a szerencséjét is – abban, hogy ott maradhatott akár élethossziglan, hogy megtanult hollandul, és számos kapcsolatot tarthatott fenn hazatérve is, hogy bár idegen, de szerető pótcsaládra lelt. Ha nem is volt mindenki története egyértelműen pozitív végkicsengésű, a jó táplálékban, a befogadás élményében, sőt a krízis pusztá túlélésében személyes történeteiknek számtalan közös vonását fedezhetjük fel.

A mintegy kétszáz oldalas kötet tíz tanulmányt közzöl azoktól a kutatóktól, akik évek óta részt vesznek a 2018-ban alakult nemzetközi kutatócsoport kultúrát, migrációt és identitást vizsgáló munkájában (a szerkesztőkön kívül: Hajtó Vera, Gera Judit, Bozzay Réka, Nagy Roland és Roeland Hermans). A tanulmányok megnyerően sokféle megközelítésben és hatalmas forrásanyagra építve tárlják az olvasó elé a gyermekvonatok történetét, amelyben a személyes történelem politikatörténettel, mentalitástörténettel, nőtörténeti, szépirodalmi, sőt nyelvészeti vonatkozásokkal gazdagodik. A gyermekvonatokkal kapcsolatos kutatás az utóbbi tizenöt-húsz évben érte el azokat az eredményeket, amelyekből ez a könyv született. Kiemelkedően fontos, hogy nemcsak magyar, hanem holland és belga oldalról is vizsgálják a kutatók a gyermekvonatok históriáját,

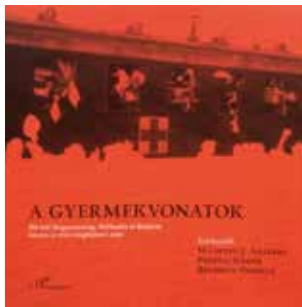
valamint a kultúrák közötti kapcsolat alakulását és átalakulását a tárgyalt évtizedekben.

A történet kezdete az első világháború utáni zűrzavaros időszak: a Monarchia összeomlása, a nemzetiségi zavargások, a menekültek tömegei, az őszirózsás forradalom, a trónfosztás és a Tanácsköztársaság dicstelen napjai, a román megszállás... Az országban uralkodó káosz nál csak a szegénység volt nagyobb: nem volt tüzelő, élelem, lakás. Hol volt már Európa éléskamrája ekkorra! Felismerve a sürgető szükségletet, nemzetközi összefogás szü-

tett, hogy a lerongyolódott, éhező magyar gyermekeket külföldre utazzassák néhány hónapra felerősödni. 1920 és 1930 között hatvanezernél több magyar gyermek, az úgynevezett „kismagyarok” utaztak először Hollandiába és Belgiumba, de néhány ezren Angliába, Svájcba és Svédországba is. (Ne felejtsük el, hogy Magyarország politikailag nagyon nem volt kívánatos szereplő a háború utáni Európában!

A hollandok is gyanakodva nézték őket, de Belgium lakosai még emlékeztek a német megszállásra is. Az első, lesóványodott gyermekeket szállító vonat 1920. február 8-án mégis kigördült a Keleti pályaudvarról.)

Mi lehetett az akció sikerének titka? Személyek, akik a szervezést magukra vállalták, akik „humanitárius nagykövetekként” vettek részt a munkában? Köztük J. P. Ph. Clinge Fledderus, aki holland királyi főkonzulként tevékenykedett Magyarországon 1911 és 1946 között? Vagy Raffay Sándor evangélikus püspök, aki az Országos Gyermekvédő Liga tagja volt? Talán a neokálvinista Henriette Kuypere, aki némileg rózsaszín ködben látta szeretett Magyarországot, ám nagyon sokat tett az ország ismertségéért? Esetleg Ravasz László református püspök, aki egyenesen a keresztes hadjáratokhoz hasonlította az akciót, amely azonban „vér nélkül ér el csodálatos győzelmeket, mert egyszerű gyermeki étellel és lélekkel hódítja meg a külföld szívet?” (56. o.) A fenti példák közül is látható, mi-

csoda elszánt és összehangolt felvilágosítás zajlott minden érintett országban. Mire az első gyermekek kiértek a holland családokhoz, Magyarország felkerült a befogadócsaládok térképére: addigra talán már kevesen gondolták, hogy „kis feketék” érkeznek az országba. A propaganda nagyon fontos eleme volt a vallásos színezet. A szervezők figyeltek arra, hogy a kis vendégek vallásuknak megfelelő családban kapjanak szállást, hiszen a lelki fejlődésüket ugyanolyan fontosnak tartották, mint a testük megerősítését.

A visszaemlékezések majd mindegyikében olvashatunk a vasárnapi istentiszteletek, misék, asztali imák szerepéről. Míg az első vonatok szervezésében állami erők és nem felekezeti háttérű egyesületek vettek részt, ez az évek során megváltozott: a magyarországi reformátusok erősítették a holland – elsősorban neokálvinista irányú – református kapcsolataikat. A Magyar Katolikus Egyház pedig a kezébe vette annak irányítását, hogy „Mária országának gyermekei” a katolikus Belgiumban nyerjenek elhelyezést. Propagandájuk célja a részvét felébresztése volt a szegény kisgyermek, éhező családok és a hatalmas területeket igazságtalanul elvesztett ország iránt. Végső érvükkel szemben (a gyermekeket meg kell őrizni a katolikus egyház számára) nem maradtak ellenérvek. A magyarországi sajtó teljes mellszélességgel támogatta a holland és belga gyermekvonatok ügyét. Minden esetben lelkesülten számolt be az eseményekről, az indulásokról és a megérkezésekről, amikor tömegek várták a pályaudvaron a megerősödött kicsiket és kamaszokat. Bár az egyéni történetek között bizony akadnak keserűek is, és a kötet ezeket sem hallgatja el, a végső mérleg azonban pozitív marad.

A pozitív végkicsengést erősíti az a hála, amely az – anyakép megrajzolására fogékony – magyarokat például Vilma királynő iránt eltöltötte. (Mit sem vont le ebből az a tény, hogy az egész akció civil összefogás eredményeként született meg.) Vikár Béla Boldogasszony Anyánk-parafázisában a hollandusok királynőjét egyenesen Mária küldi szegény magyarjainak megsegítésére, és így biztatja hű magyar cselédeit: „Légy reménységgel: Nézz Hollandiára. / Nézz királynéjára! Nem vagy többé árva.” (86. o.). Ugyanazok, akik némi önsajnálattal vegyes nemzeti büszkeséggel keseregnek a magyarság bűnei és Isten büntetése miatt, a

holland ünnepek átvételében, nemes gesztusok gyakorlásával, a királynő és leánya számára készített ajándékokkal – azaz a hála, a hálás szeretet különféle megnyilvánulási formáival – visszanyerik becsületüket, és egyenrangúan alkalmasak lesznek a kapcsolat újjáteremtésére.

A *postmemory*, vagyis az „utóemlékezet” megrázó rétegeit, másodlagos traumáit tárja fel Rudi Hermans flamand író, akinek édesanyja egykor gyermekvonattal érkezett Belgiumba, majd végül ott ment férjhez. Regényeiben az anya életében – és a sajátjában – végez mélyfúrásokat a szerző, az általa idézett mottó szerint: „Míg te minden nap haldokolsz, nélkülem / Nélkülem, én nem vagyok, én nem vagyok, csak a te földedben. / Kavargva száll tova bennem életed, nem térsz / Meg hozzám, nem gyógyulok fel belőled.” (Hugo Clauss: *De moeder – Az anya*, 1955) (116. o.) A szépirói feldolgozásban talán még nyilvánvalóbbak a gyermekakció árnyoldalai, a nehéz beilleszkedés, az erős honvágy, az elvesztett gyerekek, „az elképzelt Magyarország” (118. o.) utáni vágy.

Bár a következő világhégés után újra elindult a magyar gyerekekkel teli szerelvény Hollandia felé, a második vonatot a kommunista rezsim már nem engedte ki. A történetnek ez a rövid második felvonása is fontos és szerves része annak a transznacionális történelemnek, amelynek résztvevői a „gazdag” nyugati országok és a „szegény”, „kifosztott” – ennélfogva gyakran alárendelt szerepet játszó, ám a trianoni elszigeteltségből kitörni vágyó – Kis-Magyarország lettek. A „közös örökség” – *shared heritage* – fogalma eredetileg „az európai és az Európán kívüli országok közötti kapcsolatot írja le. [...] Az ilyesfajta megengedő megközelítés a múlt minden olyan lenyomatát magában foglalja, amely különböző országok találkozása, összeköttetése és összecsapása nyomán jött létre, és amelyet mind az érintett országokban, mind azokon kívül sikerült megőrizni. Azzal, hogy ezeket a lenyomatokat közös örökségként kezeljük, elismerjük, hogy egyszerre több közösség számára is jelentőséggel és jelentéssel bírnak.” (198. o.)

Mindez hosszú távon is tanulság lehet. Nem csak a trianoni diktátum és az első gyermekvonat indulásának századik évfordulóján.

Zászkaliczky Zsuzsanna

Fotó által homályosan

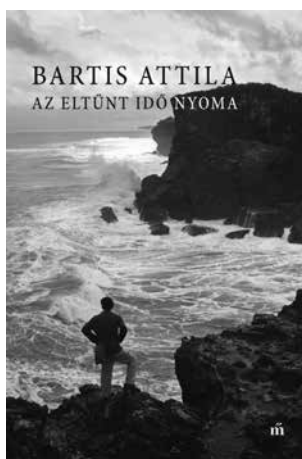
BARTIS Attila: *Az eltűnt idő nyoma*. Magvető Kiadó, Budapest, 2019.

„Fényképezni nem más, mint kivonni a valóságból az időt egy pillanatra, majd visszaadni ezt a pillanatot az időnek” — olvashatjuk Bartis Attila *Az eltűnt idő nyoma* című kötetében. A naplórészletekből összeállított, száz szövegegységből álló kiadvány – idő és tér keresztmetszetére örökösen rákérdező – szövegszerkezési montázstechnikával helyezi különböző megvilágításokba a fotográfia mibenlétét, esztétikai esszenciáját. Az egyes szövegtörödékek pókhálószerű rendszer szerint szemléltetik a szerző fotográfiával kapcsolatos személyes tapasztalatait és asszociációit – néhol súlyos létkérdéseket villantva fel. S amiképp a pók saját váladékából szövi hálóját, úgy jelen alkotásban is könnyek és egyéb testnedvek képzik a történetfonalak egy részének *anyagát*. „A fotográfia pont a látható valóságtól való függése miatt nem képes bizonyos absztrakcióra” – írja Bartis a 23. fejekezésben. Talán a szerző fotográfusi perspektívává átlényegült tekintete miatt lesz kivitelezhetetlen az, hogy az *Eltűnt idő nyoma* drónhoz hasonló személytelenséggel közelítse meg a felvetett, már-már filozófiai jellegű problémákat. Hiszen bár a sötétkamrában és a camera obscurában többnyire feloldódik a fényképész individuuma, a végeredmény valamiképpen mégis reflektál, utal arra, aki egy pillanatra kivonja (az idővel együtt) magát is a valóságból.

Bartis folyamatosan határok mentén egyensúlyozva kutatja az *eltűnt idő nyomát*: egy helyen a művészet és a pornográfia problematikus kapcsolatának kérdését veti fel, másutt az alkotólét szolgásga kerül szembe a fénykép és a fotográfus között esetlegesen fennálló birtokos viszonyal. A sötétkamrában rekedt gondolatok,

az éppen száradó emlékek és a már előhívott tapasztalatok diavetítése ez: az írói attitűd egyszerre csupasz és burkolt intimitása mellett – és azzal valamiképpen összehangolva – egy kísérletnek lehetünk tanúi a fotográfia technikai és metafizikai aspektusainak értelmezésére, megfogalmazására. A szövegből – tudatos és indirekt módon egyaránt – kiderül: a szerző számára is tisztázatlan dilemma az, hogy érdemes-e a fényvel és árnyékkal operáló művészeti tevékenységnek végső kérdéseit a szavak szintjén megvitatni. És bár a kötet montázsjellege megengedi, hogy a valóságmanipuláció létjogosultsága, a szerző életének sorsfordító képei, a meztelenség kérdésköre, a különböző kultúrák sajátosságai, a turista-fényképészetre vonatkozó sztereotípiák, Isten tekintete és a szíriai polgárháború tapasztalata is említésre kerüljön – az eltűnt idő holletének felfedése sokszor esetlen, végső soron túlexponált kísérlet marad.

Egyes szövegrészletek a sötétben is jó helyen tapogatóznak, de a szerteágazó gondolatfonalakat sokkal inkább szervesítik össze a szerző személyes szellemképei, mint a képpé merevített pillanat létmódjának nyelvi transzformációi. A szövegben többek között Joseph Nicéphore Niépce, Henry Cartier-Bresson, Gregory Crewdson, Araki Nobuyoshi, Jan Saudek fényképei és Susan Sontag fotográfiairól tett markáns megnyilvánulásai villannak fel egy-egy – a kontextus tekintetében kifejtetlen – mondat erejéig. Az egy-egy gondolati vakuvillanás során láthatóvá váló családi talizmánok, lopott virágok és fiókba zárt negatívok mellett olvasható fotográfia-történeti érdekességek – világra gyakorolt, maradandó és temporális – hatásának felidézése (a néhol felbukkanó aforisztikus jelleg ellenére sem) kelt mesterkélt hatást. Sőt a kötet afféle kétpólusú ábrázolásmóddal

bír, amely a szerző belső és külső világára (váltakozó vagy éppen párhuzamos módon) való reflektálásával valóban visszaadja a – nem időben, hanem a spontán, asszociatív gondolati síkon haladó – napló atmoszféráját. A szavakon néhol közvetlenül átsejtlő, máshol csupán az árnyékukban homályosuló képek és képzetek a szerző – pislákoló zseblámpával itt-ott megvilágított – (valóságos és szellemi) sötétkamrájában tett intim látogatás hatását keltik.

Az eltűnt idő nyoma bár elméleti „kiállítás” helyett csupán fel-felillantja az idő múlásával és a technika fejlődésével járó – a vizuális világképpel kapcsolatos – kulturális és pszichológiai változásokat (a véletlenek

szerepét, valamint a látható és láthatatlan világ közti szimbolikus párhuzamokat), a feljegyzések mégis képesek egyfajta foszforeszkáló állapotba lépni, majd a befogadó látószögének támpontjaivá lényegülni. Amíg a szerző *A vége* című regényének főhőse konzekvens és realiztikus módon egységesítette fényképezőgépének lenszóját önnön tekintetével, addig *Az eltűnt idő nyomának* lírai énje magára a fotográfiára s az annak fénytörésében keletkező jelenségek sokaságára fókuszál: ez pedig talán törvényszerűen azt eredményezi, hogy az elkészült fotográfiának végül egyetlen pontja sem lesz makulátlanul tiszta.

András Tamara

No future! és múltdeficit?

FENYVESI Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva* 2. köt. zEtna Kiadó, Zenta, 2017.

„A vajdasági magyarságnak a többi délszláv néppel való közös – feszültségekkel jóval Trianon előttről megterhelt és részlegesen eljugoszlávósított – történelmi tapasztalata az ország szétesésével beveződött, az etnonacionalista átrendeződésben pedig elszakadt saját kisebbségi múltjától is, múltlelkezte deficitese...” – írja (Paul Ricœur nyomán) Pécsi Györgyi *Honvágy egy hazáért – Identitásváltozások a rendszerváltozások után induló erdélyi és vajdasági írók műveiben* című tanulmányában. Mintha e bizonyos múltdeficit sajátos törlesztése menne végbe Fenyvesi Ottó kétkötetes, *Halott vajdaságiakat olvasva* című versfüzérében, Csáth Gézától Sziveri Jánosig idézve meg a vajdasági alkotó szellem megannyi (többnyire az emlékezet homályába vesző, legalábbis derengő) alakját, „repoetizált” alakváltozatait.

A második könyv lapjain harminchárom (zömmel 20. századi) szerző lajstroma található, akiknek névjegyéhez jellemzően a következőkhöz hasonló kitételek tartoznak: *nyoma veszett valahol Ukrajnában; szerb partizánok elhurcolták és valószínűleg kivégezték; a második*

világháború után visszavonult, művei, írásai nem jelenthettek meg; letartóztatják, halálra ítélik, börtönben snylődik... Azért bátorkodtam kontextus nélkül kiragadni ezeket az általában végzetesen sorsalakító momentumokat, mert akár mellékes is lehet, hogy azok miféle történelmi korszak, rezsim alatt estek meg, ha arra a közelmúltig folyamatos létbizonytalanságra s mindmáig általánosnak mondható identitászavarra gondolunk, melyet a két világhégés, valamint a kelet-közép-európai térség folyamatos átrendeződése okozott a délvidéki-bácskai magyar nyelvű kisebbség körében. A költő tehát – Losonc Alpár szavaival élve – olyan „romokon állva” próbálja kialakítani hézagos, ám hiánypótló „kulturális horizontját”, amely széttöredezettségénél fogva óhatatlanul egyfajta kollektív amnézia részét képezi.

A történelem porladó tégláinak, törmelékeinek és szegletköveinek repedései mentén azonban feltárulhat valami abból az örökségből, melyet a – legendákkal övezett *Új Szimposion* folyóirat harmadik nemzedékéhez kötődő – szerző megelevenítő lírai gesztusai igyekeznek jelenvalóvá tenni. „remember Attila remember / aki nem ismer nem ember” – szól Sziveri János egyik rigmusa (*Memóriajáték J. A.-val* című verséből), amely

mintegy József Attilát szólítja fel emlékezésre, csak közvetve igézve a mindenkori közösséget. Fenyvesi – olykor azonosulva egyes alanyaival – ugyanezt az ösztönző gesztust artikulálja, kísérletet téve a különböző sorsvázlatokon túli (avagy azokból szervesen következő?) vajdasági poétikai karakterológia nyelvben történő megragadására; ami valószínűleg az egyetlen lehetősége a – szintén Losonczi Alpár kifejezését kölcsönözve – jelen idő korántsem széttartó, mindinkább orientáló esztétikai-egzisztenciális „középponttalanításának”.

Szabados György zeneszerző szerint a Trianon után „Csonka-Magyarországként” is aposztrofált haza egyre szikadó, korhadó kulturális televényét a határon túlra szakadt magyarság zárványszerűnek tűnő világainak táptalajához visszanyúlva kell beporoznunk, majd felvirágoztatnunk. Az „önbeporzás esélyét” latolgató Szabados érzékenyen tapintott rá arra a napjainkig tartó (olykor fokozódó) „hovatartozásbeli” dilemmára, amely ugyanannyira érinti a Felvidéken, az Erdélyben és a Vajdaságban túlélő (vagy emigrációba kényszerülő), valamint az anyaországban élő népesség emlékezetét – és természetesen jelenvalóságát is. Hogy „halott vajdaságikat olvasva” egyáltalán mi merülhet föl egy szabadkai vagy egy budapesti magyarban, minden bizonnyal terhelt kérdés. „A szalon csendje súlyos volt, / sűrű a félhomály, tapodtat / se mozdulva múlt és jövő irányába” – írja körül Szenteleky Kornél író és patikus műhelyét Fenyvesi, akinek „átörökítő” pozíciója nyilvánvalóan más, mint az esetlegesen „megőrzővé” avanszáló (de valószínűleg csak „megemlékező”) olvasóé.

Vajon melyiküknek adatik meg (valaha is) a középponttalanítás lehetősége, s kinek az önbeporzás esélye? – korántsem egyértelmű már maga a felosztás sem... És mi van azokkal, akik nem „mindenekelőtt magyarnak” vallják magukat; mint például a kötetben is szereplő Danilo Kiš, alias Kiss Dániel magyar-zsidó-montenegrói származású jugoszláv író, aki ugyan Szabadkán született, gyerekkorát viszont a Zala megyei Kerkabarabáson töltötte, majd édesanyjával Cetinjében élt, később Belgrádban járt egyetemre, de kalandos életútja során Párizsba is elvetődött – és aki nem melleleg saját bevallása szerint Ady hatására vált íróvá?

„Van egy ország térképen, / szintakkora bent mélyen, / állok határukra, / hogy legyen meghatározva. // Kinti hazám s szívbeli, / egymást határnál éri, / állok határcsíkra, / ott ismerem enmagamra” – énekelte Cseh Tamás

Bereményi Géza egyik dalszövegét (*Népdal II.*). „Untat nagyon / e tantermi táj” – hallhatjuk az egyik „Domidásban” (Domonkos István költő akár a vajdasági Cseh Tamásnak is volt mondható a hetvenes években). Fenyvesi Ottó kötetei alternatív tananyagként is felfoghatók – a köztudottan a beatköltészettől ihletett, Ramones-rajongó szerző – alapvetően lázadó szellemiségével együtt. A költő a punkos „No future!” attitűdöt ezúttal mellőzve, Karinthy-féle „laza lelki tartással” mérlegeli azt a múltdeficitet, melyet – határcsíkon innen és túl – mindnyájan törleszthetünk egy kicsit a rendkívül lírai módon szóra bírt s ezzel egy-egy oldal erejéig föltámasztott vajdaságikat olvasva – mielőtt még holtra válnának újra.

Papp Máté

TARTALOM

LECTORI SALUTEM

Zászkaliczky Zsuzsanna: *Hét betű*

IRÁNYTÚ

Solymár Péter: *Mi történik velünk?*

2

IDÉZŐJEL

Petrőczy Éva: *Április • Egy sebesült*

4

Farkas Arnold Levente: *, tavasszal,*

27

TANÚK ÉS TANULSÁGOK

Kertész Botond: *Az evangélikus Trianon számokban*

5

Lackner Pál: *Trianon. A magyarországi evangélikusság szórványosodásának fordulópontja*

9

Regős László Pál: *„Harcos kedvét mégsem vehették el tőlünk”. A futball mint a nemzeti érzés új talaja Trianon után*

47

TALÁLKOZÁSOK

Stifner-Kőháti Dorottya: *Kalács és eperszeletek – ahogy a nagymama tanulta Hollandiában.*

19

Mesélő tárgyak, mélyen őrzött családi történetek – a holland gyermekvonatok emlékezete

Papp Máté: *Genius loci a határon. Beszélgetés Bréda Ferenc kolozsvári gondolkodóról*

52

Boros Lóránd néprajzkutatóval

SZÓBIRODALOM

Gombocz István: *„Szabadítsuk meg a színhelyet a szenvedéstől”. Eginald Schlattner erdélyi lelkész-író pályája. 2. rész*

28

Papp Máté: *Harangoznak Monostoron. Kísérlet Szilágyi Domokos egy versének metafizikai mérlegelésére*

41

SZEMLE

Schranz Áron: *„Mi lett volna, ha...”*

56

Kertész Botond: *Bozsenára várva*

58

Zászkaliczky Zsuzsanna: *Kismagyarok csokoládéországban*

60

András Tamara: *Fotó által homályosan*

62

Papp Máté: *No future! és múltdeficit?*

63

ANDRÁS TAMARA • FARKAS ARNOLD LEVENTE • GOMBOCZ ISTVÁN • KERTÉSZ BOTOND
• LACKNER PÁL • PAPP MÁTÉ • PETRŐCZI ÉVA • REGŐS LÁSZLÓ PÁL • SCHRANZ ÁRON •
SOLYMÁR PÉTER • STIFNER-KÓHÁTI DOROTTYA • ZÁSZKALICZKY ZSUZSANNA

